

M

H. GYÜRKY
KATALIN

ÜVEGEK
A KÖZÉPKORI
MAGYAR-
ORSZÁGON

BTM
MŰHELY
3.

KATALIN H. GYÜRKY

**GLÄSER
IN MITTELALTERLICHEN UNGARN**

BUDAPEST, 1991.

H. GYÜRKY KATALIN

ÜVEGEK
A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST, 1991.

Megjelent
"A kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása"
program támogatásával

Szerkesztette: **HAVASSY PÉTER**

és

SELMECZI LÁSZLÓ

Lektorálta: **PARÁDI NÁNDOR**

Rekonstrukciók: **H. GYÜRKY KATALIN**

Grafika: **KUCZOGI ZSUZSANNA**

Fotó: **BAKOS MARGIT**

Fedélterv: **HÉJJAS PÁL**

HU-ISSN 0238-7743
HU-ISBN 963 7096 27 2

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalom	5
Inhalt	7
Előszó	9
Legkorábbi leleteink (Pusztaszer, Buda, Püspökladány, Benevár, Bélapátfalva)	11
Import üvegek	13
Üvegkészítés a középkori Magyarországon	19
Kettős-kónikus palackok időrendje	25
Lelőhelyek jegyzéke:	29
DUNÁNTÚL	
Baranya megye:	
Pécs	29
Pécsvárad	32
Fejér megye:	
Csókakő	32
Tác (a középkori Föveny)	32
Székesfehérvár	33
Győr-Sopron megye:	
Győr	34
Sopron	36
Komárom megye:	
Esztergom	38
Vértesszentkereszt	39
Somogy megye:	
Fonyód	40
Kaposszentjakab	40
Kereki (a középkori Fejérkő)	40
Somogyvár	41
Segesd	41
Tolna megye:	
Báta	42
Felsőnyék	42
Ozora	43
Őcsény	46
Szekszárd	46
Vas megye:	
Kőszeg	46

Veszprém megye:	
Csepely	47
Sarvaly (csak a középkorban)	47
Pest megye (csak a dunántúli része):	
Buda	47
Óbuda	49
Nyék	49
Pilisszentkereszt	49
Pomáz	50
Visegrád	52
DUNA-TISZA KÖZE	
Pest megye:	
Mende-Leányvár	57
Mogyoród	58
Bács-Kiskun megye:	
Bátmonostor	58
Kecskemét	59
ÉSZAK-MAGYARORSZÁG	
Borsod megye:	
Diósgyőr	59
Muhi	61
Nógrád megye:	
Diósjenő	61
Hollókő	62
Vác	62
Irodalom- és rövidítésjegyzék	65
Képjegyzék	73
Az időrendi táblázatokban szereplő leletek lelőhelyei	75
Auszug	77
Verzeichnis der Abbildungen	81

A lelőhelyekhez tartozó ábrák a kötet végén találhatók a lelőhelyek sorrendjében táblákba rendezve, számozás nélkül, a lelőhely nevével jelölve.

A kézirat lezárva: 1989 december 31.

INHALTSVERZEICHNIS

Inhaltsverzeichnis	5
Inhaltsverzeichnis (Deutsch)	7
Vorwort	9
Unsere ältesten Funde (Pusztaszer, Buda, Püspökladány, Benevár, Bélapátfalva)	11
Importgläser	13
Glaserzeugung im mittelalterliche Ungarn	19
Chronologie der doppelkonischen Flaschen	25
Verzeichnis der Fundorte:	29

TRANSDANUBIEN

Komitat Baranya:

Pécs	29
Pécsvárad	32

Komitat Fejér:

Csókakő	32
Tác (im Mittelalter: Föveny)	32
Székesfehérvár	33

Komitat Győr-Sopron:

Győr	34
Sopron	36

Komitat Komárom:

Esztergom	38
Vértesszentkereszt	39

Komitat Somogy:

Fonyód	40
Kaposszentjakab	40
Kereki (im Mittelalter: Fejérkö)	40
Somogyvár	41
Segesd	41

Komitat Tolna:

Báta	42
Felsőnyék	42
Ozora	43
Őcsény	46
Szekszárd	46

Komitat Vas:

Kőszeg	46
--------------	----

Komitat Veszprém:	
Csepely	47
Sarvally (nur im Mittelalter)	47
Komitat Pest (nur der Transdanubische Teil):	
Buda	47
Nyék	49
Óbuda	49
Pilisszentkereszt	49
Pomáz	50
Visegrád	52
DONAU-THEISS-ZWISCHENSTROMGEBIET	
Komitat Pest:	
Mende-Leányvár	57
Mogyoród	58
Komitat Bács-Kiskun:	
Bátmonostor	58
Kecskemét	59
NORDUNGARN	
Komitat Borsod:	
Diósgyőr	59
Muhi	61
Komitat Nógrád:	
Diósjenő	61
Hollókő	62
Vác	62
Literatur	65
Verzeichnis der Abbildungen	73
Fundorte der in den chronologischen Tabellen vorkommenden Funde	75
Auszug (Deutsch)	77
Verzeichnis der Abbildungen (Deutsch)	81

Die zu den Fundorten gehörenden Zeichnungen sind am Ende des Bandes in der Reihenfolge der Fundorte in Tafeln geordnet, mit dem Namen des Fundorten bezeichnet.

Abschließung des Manuskriptes: 31. 12. 1989.

ELŐSZÓ

Ez a kötet régészeknek kínál segítséget középkori ásatási üvegleleteik meghatározásához a 12. század második felétől a török hódoltság végéig terjedő időszakból. Kísérletet tesz a kor és a származás meghatározására és a formák kiegészítésére. A leletek különböző ásatásokból származnak. Felhasználásukért köszönetet mondok azoknak a régészeknek, akik leleteiket rendelkezésemre bocsájtották és akiket az egyes lelőhelyeknél név szerint is megemlítek. A leletanyagot az egész ország területéről, de a felajánlásoknak megfelelően gyűjtöttem (1. kép).

Ennek a munkának előzménye a Budapesti Történeti Múzeum középkori gyűjteményének üveg katalógusa (Gyürky 1986a). Tárgymeghatározás esetén e két munkát együtt érdemes használni, sőt e két kiadvány előtt és között megjelent tanulmányokat is (Gyürky 1982, 1986, 1984, 1987, 1989), mivel ezek kiegészítik egymást.

Tanulmányaimban és ebben a kötetben is kizárólag régészeti leletekről esik szó, ezeket elemezzük részletesen. Mondanivalónk erről az ismeretlen anyagról olyan nagy terjedelmet igényelt, hogy már máshol publikált adatokkal nem kívántuk megterhelni.

A 15. század utolsó harmadáig terjedő időszak tárgyai egy-két kivétellel teljesen ismeretlenek voltak mindaddig, amíg az utolsó évtizedekben fellendült középkori régészeti kutatások a leleteket felszínre nem hozták. Még ez után sokáig nem tudtak mit kezdeni a töredékekkel a régészek, ezért szükségessé vált a megfelelő módszer megválasztása a leletek értelmezéséhez és bemutatásához.

Az üveg művészetének szakirodalma a szép és egészben megmaradt reneszánsz serlegekkel kezdi a magyarországi üveg történetének bemutatását (Borsos 1954, 1963). A 15. század végét megelőző századokból nem maradt fenn, vagy csak igen csekély mennyiségben levéltári, vagy más történeti forrás. Ez teszi szükségessé az új, megfelelő módszerek kidolgozását.

Feldolgozó munkám kezdetén, sőt csaknem teljes ideje alatt az összehasonlító anyag után nagy erőfeszítéssel kellett kutatni. E célból a külföldön folyó ásatásoknak előzetes jelentéseit és anyagközléseit figyelemmel kellett kísérni. A téma legkorszerűbb európai összefoglalása (Phoenix... 1988) lényegében munkám befejezése előtt jelent meg. A végső szövegszerkesztésnél azonban már figyelembe vettem. Ez a kiadvány az üvegtárgyaknak gazdag tárháza, nagy segítség a régészeti tárgymeghatározásnál. Fel kell azonban hívnom a figyelmet arra, hogy minden lelet esetében elsősorban a konkrét ásatás körülményeiből kell kiindulni. Az üvegtárgyakat nem lehet kizárólag stílusuk szerint korhatározni, mert a középkor századaiban a stílusváltás lassan következett be. A formák és díszítések divatja kétszáz évig is kitartott. Ezért amennyiben leleteink pontosabb korhatározását óhajtjuk, a leletegyüttes egészét, a statigráfiát is figyelembe kell venni. Ebben a kötetben a lelőhelyenkénti bemutatás színvonala nem egyenletes, mivel a lelőköörülmények sem voltak egyformák, feldolgozásuk pedig vagy megtörtént már, vagy nem. Mellékelt időrendi tábláinkon (2. és 3. kép) kizárólag pontosan korhatározott leleteket használtunk fel. Ehhez azonban segítségül kellett hívnunk e kötetben nem tárgyalt, korábban publikált budapesti leletek néhány darabját is. Több azonos típusú és jól korhatározott lelet esetében megfigyeltük, hogy az idő múlása apró részletek kidolgozása terén változásokat hozott. például másképpen képezték ki a velencei pohárkák csipkézett talpszegélyét a 13. század végén, mint a 15. században. Ennek a felismerésnek alapján kísérem végig a "kettős-kónikus" palackoknak változásait a 13–15. századokban. Ezt a módszert — sajnos — ma még minden típusnál nem lehet alkalmazni, mert még nincs elegendő lelet. Ez a munka nem befejezett mű. Újabb ásatások újabb leletei fejlesztik majd tovább, sőt — feltehetően — korrigálják is a tévedéseket.

Ami a velencei üvegeket illeti, ezeknél lehetséges volt analógiákat találni, a hazai üveggyártás tárgyainál ellenben ilyen segítség nem áll rendelkezésünkre. Fordított logikán alapuló módszert alkalmaztam: az az üveg a hazai, amely nem hasonlít egyetlen más országban gyártott üveghez sem. Pontosabban: azok az üvegek készültek magyarországi hutákban, amelyek 1./ hasonlítanak a velencei üvegekre, de sem az anyag minősége, sem a kivitelezése nem éri el azok színvonalát; 2./ nem hasonlítanak egyetlen ország üveggyártásának típusaira sem. A hazai üvegek meghatározásánál ismét nagy szerepet kap a részletek aprólékos megfigyelése: hogyan dolgoznak el egy peremet, hogyan választják le a szerszámot a munkadarabról?

Leleteink egy csoportja már olyan korszakból származik, amelyből már okleveles anyag is rendelkezésre áll (17. század), és ebből a korszakból már tárgyak is vannak közgyűjteményeinkben. Mi

azonban csak a még nem publikált, ásatásnál előkerült tárgyakat közöljük, ezeket is azzal a szándékkal, hogy a régészeknek összehasonlításra adjon alkalmat. Figyelmet fordítunk a kereskedelem és az ipar kérdéseire is.

LEGKORÁBBI LELETEINK

Ez a tanulmány nem foglalkozik római és népvándorláskori üvegleletekkel, hanem eredeti célkitűzésének megfelelően csak az Árpád-korral kezd. Csak az anyaggyűjtés befejezéséig előkerült leleteket vehettem figyelembe, ezért nem zárható ki, hogy a jövőben ezeknél még korábbi leletek is előkerülnek. Nem foglalkozunk a sírok üveggyöngyleteivel. A legkorábbi lelet a 12. század első feléből való.

PUSZTASZER

Vályi Katalin régész (Szeged, Móra Ferenc Múzeum) ásatása (Vályi 1986, 117–129.) Négy töredék világos kék és zöld színekben. Ezek közül kettő perem. A nagyobbikhoz gömbölyű oldalfal is csatlakozik. Ezen finom optikai díszítés látható: mint a szélborzolta víztükör. Ez zöldszínű.

A leletek Árpád-kori lakóházak betöltéséből kerültek elő, amelyeknek lerombolt maradványai főleg a 12. század közepén a kolostor gazdasági épületei épültek. A gazdasági épületeket a régész a 12. század második felében épült háromhajós bazilikához kötötte, következésképpen a lakóházakat a korábbi templom bontásának törmelékével egyengették el. Az üvegtöredékek, amelyek igen finom, jóminőségű üvegek, — megítélésem szerint — bizánci típusú lámpák maradványai és a "Sankt-Gallen"-i típusú templomhoz tartoztak. Ilyen lámpákat bizánci területen a 6. századtól kezdve elég hosszú ideig használtak (Philippe 1970, 64.). Kutatásunk során tapasztaltuk, hogy Magyarország területén a 13. század végéig bizánci típusú üvegek kerülnek elő. Ezeknek egy része — feltehetően — az egyetlen magyar keresztshadjáráttal hozható összefüggésbe, más részük kifejezett kereskedelemre utal, de voltak bizánci ritusú kolostorok is, amelyeknek felszerelése bizánci területről érkezhetett.

BUDA

II. Endre 1217. évi keresztshadjáratával hoztuk összefüggésbe egy ú.n. "Hedvig"- pohárnak kis töredékét a budai királyi palotából. Ez a lelet ebben a kötetben csak az időrendi táblán szerepel. Korábban publikáltuk (Gyürky 1986, 234–253.). A pohárról azt gondoljuk, hogy a 12. század második felében készülhetett. Erre a korhatározásra egy oroszországi (Novogroudok) régészeti lelet enged következtetni.

PÜSPÖKLADÁNY

Nepper Ibolya régész lelete (Nepper 1981, 78.). Püspökladány–Eperjesvölgy. Temető, I. István, Péter, I. András és Salamon pénzei által korhatározva. A lelet egy sárga üveggyűrű.

BENEVÁR

Szabó J. József régész (Dobó István Múzeum, Eger) ásatása (Szabó J. József 1984.) Ugyancsak II. Endre keresztshadjáratával hozzuk összefüggésbe az ásatásnál felszínre került töredékét egy szírpohárnak, amely sötétkék üvegből készült és arannyal szegélyezett fehér emailfestésű arab írás díszíti. Kora a 13. század elejére határozható meg. A várat az Aba nembeli Chobanka és fiai birtokolták. (Kép címszó szerint.)

Valter Ilona régész (Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest) ásatása (Valter 1981, 189. 8. kép). A cisztercita kolostort 1235-ben, tehát még a tatárjárás előtt alapították. A lelet, amely bennünket érdekel, egy "golyvás" palack nyaka, zöld üvegből. Ez egy bizánci típusú üveg. Ezzel a típussal korábbi munkáimban sokat foglalkoztam (Gyürky 1986, XII. 1. VIII. tábla 1–2. kép; Gyürky 1984) Ennek a típusnak a feltűnése Magyarországon még mindég sok megoldatlan problémát rejt magában. Röviden összefoglalva e tárgyról ismereteinket: a palack eredeti darabjait a görögországi Korinthosz agoráján feltárt, a 12. század közepén elpusztult műhelyben találták (Davidson 1940, 297–324.) Ez a típus — más, ugyancsak a korinthoszi műhelyben talált típusokkal együtt — Magyarországon a 13. században tűnt fel, már nagy mennyiségben, kereskedelmi áruként. Budán 189 db. került felszínre, ebből is 171 db. a Szombat piactér közvetlen közelében. Mivel a településnek már a tatárjárás előtt is volt előzménye, nem zárható ki teljesen, hogy ezek az üvegek is megelőzték a város alapítását. Tény azonban, hogy kb. 1300-ig megtalálhatók. Ma már tudjuk, hogy egy "divat", azaz egy stílus a középkorban kb. 200 évig tartott. Ezért nem gondolunk arra, hogy ezek az üvegek közvetlenül Korinthosszal állottak kapcsolatban. Akár Magyarországon is készülhettek, de erre egyelőre semmi sem utal. Bizánci kapcsolataink révén érkezhettek a bizánci birodalom területéről is, hiszen Gladys Davidson-tól szerzett személyes információból tudom, hogy egy palacknyak töredéke a gyulafehérvári múzeumban is van. Ez annyit jelent, hogy az Erdélyen keresztül a pesti révhez vezető kereskedelmi útvonalon is érkezhettek (1. kép). Európában eddig nem sok példány ismeretes. Előkerült egy töredék Cividale del Friuli-ban (Gasporetto 1975, 144–155. Tab. VI. Fig. 20.), vagyis a Velencéből észak felé vezető korai kereskedelmi út vonal mentén. Továbbá a rajnamenti Breisachban (Schmaedecke–Schmidt–Thomé–Leiber–Maus 1985), vagyis olyan vidéken, amely szoros kereskedelmi kapcsolatban állott Velencével. A bizánci területről származó üvegárut a velencei kereskedők is közvetíthették, miközben maguk a görög mesterek is elvándoroltak Velencébe, Szicíliába, vagy máshová. A hercegovinai Panik középkori temetőjének egyik sírjából előkerült darab (Andelic 1975, 167–175. Tab. VI. Fig. 23.) és a milánói Poldi Pezzoli Múzeumban őrzött példány például (Phoenix... 1988) már egy kicsit eltér az eredeti formától. A típus, amely egy korszakban hosszú időn keresztül kedvelt volt, nem csak egyetlen műhelyben készült.

A budai leletek egyikét és egy azonos lelőhelyről származó, bizánci típusú cseppes poharat G. Davidson szívességéből a Columbia egyetemen (USA, Missouri) analizálták az alábbi eredménnyel:

	golyvás palack	cseppes pohár
SiO_2	57,07 %	55,05 %
Na_2O	0,10 %	0,12 %
CaO	11,07 %	12,06 %
K_2O	24,04 %	24,06 %
Al_2O_3	1,39 %	1,35 %
FeO	0,60 %	0,56 %
MgO	2,11 %	2,59 %
MnO	1,04 %	0,56 %
Sb_2O_5	2,66 %	2,70 %

IMPORT ÜVEGEK

Középkori üvegleleteink stílusukat és minőségüket tekintve jelentősen különböznek egymástól. Úgy véljük, hogy egyidejűleg lehetett helyi üvegférfítés és többfelől érkező import. Ezek egymás mellett léteztek, vagy versenytársak lettek, kiszorítva egyik a másikat időlegesen a piacról. A 13. század végétől kezdve gyakran kerülnek elő a töredékei egyfajta igen jóminőségű üvegnek, amelynek jellemzői a következők:

Teljesen romlatlan állapotban, vagy csak a felületen elhelyezkedő vékony, irizáló réteggel kerülnek felszínre. Átlátszó, többnyire színtelen üvegek, vagy halványszínűek (zöld, kék, rózsaszín), amelyeknél azonban a szín nem megy az átlátszóság rovására. Buborékmentesek. Vékonyáguk különösen a 14. században jellemző. Az apró töredékeken is jól felismerhető a készítő óriási mesterségbeli gyakorlata, amely csak úgy alakulhat ki, ha egy családon belül generációkon keresztül tanulják a mesterséget. A gyakorlatot az is segíti, hogy ugyanazokat a típusokat ezres példányszámban készítik. Ezért lehetnek olyan egyenletesek a hegyes cseppdíszítések, olyan finoman eldolgozottak a pohárperemek. Ezek az üvegek nem készülhettek máshol, mint a világhírű muránói műhelyekben. Csakhogy ezeknek a műhelyeknek készítményeit eddig csak a reneszánsz korszakból ismertük, mint a legkorábbi darabokat, amelyeket a köz- és magángyűjtemények őriztek.

Magyarország is dicsekedhet néhány darabbal, amelyek magyar megrendelőknél készültek, de amelyeknek már csak egy része maradt meg hazai gyűjteményekben, más része külföldön található. Wrocławban őrzik például azt a serleget, amely 1480-ban készült, a magyar- és a cseh címer díszíti (Gasparetto 1958, fig. 30.). A bártfai városháza számára készült három serleg, melyek közül kettő a helyén van (Hettes-Formann 1960, Abb. 2-3.), és egy a Magyar Nemzeti Múzeumban (Gerevich 1971, Plate CXXXV. 361.). Mátyás király tulajdonán tartják a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött és a Batthyány családtól odaszármazott serleget is (Gerevich 1971, Plate CXXXV. 360.). A budavári palota feltárásánál is több serlegtöredék került felszínre, köztük olyan is, amelyet Beatrix királyné címere hitelesen korhatároz (Gerevich 1971, Plate CXXXVIII. 377.). A budai királyi palota velencei üvegleleteiről az idézett művön kívül adatszerűen minden megtalálható a budai üvegekatalógusban (Gyürky 1986, továbbiakban csak: Kat.). Az újabb, a vidéki ásatásoknál előkerült leleteket pedig ebben a kötetben ismertetjük.

A reneszánsz korszakot megelőző gótikus üvegek sokáig ismeretlenek voltak. Csak az utolsó évtizedekben fellendülő régészeti tevékenységgel folytatott középkorkutatás hozta felszínre töredékekben azokat az üvegeket, amelyek a 13. század végétől a reneszánsz korszakig terjedő időből származnak.

Előző fejezetünkben szó volt arról, hogy Magyarországon a velencei üvegek megjelenése előtt is volt üveg, sőt tömeges, kereskedelmi árusításának nyomai is megmutatkoztak. A velencei üveg megjelenése minőségi változást jelentett. Egy bizonyos tengeri növény hamujával (soda) készült finom üvegek hazája a Földközi tenger partvidéke, a 12. század második felétől már főként Itália. Egy-egy darab már a tatárjárás előtt feltűnik országunkban (pl. Budán, a domonkosok kolostoránál) (Gyürky 1971, 199-220.), szervezett terjesztése azonban — véleményem szerint — 1290 után következő években kezdődött az emailfestésű darabokkal. Ezek többségükben poharak, de akad közöttük tál és serleg is. Európában, Svájc, Ausztria, Németország, Anglia és Magyarország területén eddig 48 példány került elő, és mindegyik régészeti igazolhatóan azonos évekből származik. Mindegyik egyedi példány, más-más ábrázolással készült, de vannak az egyes darabok díszítésében rokon elemek is. Míg kevés volt belőlük, azokat egy szír-frank közös kisázsiai műhely termékének gondolták (Lamm 1930, I. 278.). Utóbb kiderült a velencei levéltár okmányaiból, hogy az üvegfestés önálló és nagyon gyakori művészi mesterség volt már 13. század közepén Velencében (Zecchin 1973, 19-22. és 1969a, 39.). Az üvegfestő mondhatni fontosabb személy volt az üveg készítőjénél is. Megrendelte a díszítetlen edényt, — többnyire poharat — az üvegfúvótól, amelyen a befejező művetet, a festést ő végezte el. A Magyarországon előkerült példányokról bővebben "Mende-Leányvár" címszónál.

A festett üvegpoharakat a finom, de egyszerűbb típusok követték. Az első lelőhelyen a bizánci típusú üvegekkel együtt kerültek elő, de — úgy tűnik — nyomban ki is szorították ezeket a használatból. A velencei üvegeket az jellemzi, hogy viszonylag korlátozott számú típusban, ezen belül azonban igen nagy példányszámban készültek. A tömeges eladásra felkészült kézművesipar, megfelelő kereskedelmi háttérrel a szép, festett üvegek segítségével előkészített piacot több évszázadon keresztül uralni tudta. A 13-15. századi velencei üvegek nálunk előforduló típusai a következők:

- 1./ emailfestésű poharak,
- 2./ kék üvegfonállal "rajzolt" üvegek,
- 3./ cseppes poharak,
- 4./ kannelúrás poharak,
- 5./ bordás poharak,
- 6./ poharak optikai díszítéssel,
- 7./ poharak díszítés nélkül,
- 8./ csészek,
- 9./ szűknyakú magas palackok,
- 10./ tálak,
- 11./ kettős-kónikus palackok,
- 12./ serlegek.

Az 1–2. típus csak a 13. század végén fordul elő (Mende–Leányvár). Ezek munkaigényes, egyedi kivitelezést igénylő darabok. A 12. típus csak a 15. században fordul elő. A gótikus serlegeknek vékony, magas szára volt. Úgy gondolom, hogy ez a típus a törés nagyobb veszélye miatt nem volt alkalmas a szállításra. Csaknem két évszázadon keresztül, a 14. században, a 15. század utolsó harmadáig a 3–11.-ig terjedő típusok a legkedveltebbek. A velencei levéltárban fennmaradtak olyan megrendelések, amelyek egy bizonyos műhelytől 3000-es darabszámban kértek egy-egy megnevezett típust (Zecchin 1970, 28.) Ilyen tömegtermelés mellett egyedi kivitelezésű darabokat már nem lehetett készíteni. A teljesen színtelen üvegeket legfeljebb vékony, kék üvegfonállal díszítették, amelyet spirálisan tekertek pl. egy palack szájtölcsére köré, vagy amellyel egy pohár peremét szegélyezték. Az üvegek nagyobb részét azonban szín nélkül, csak a színtelen anyagból készült cseppekkel, fonalakkal, vagy formákban kialakított felületi mintákkal díszítették. Ezek a típusok a vásárlóknál sikereseknek bizonyultak, hosszú időn keresztül nem volt szükség változtatásra, sőt az egyenesen rontotta volna az üzletet, mert vevőik a megszokott áruhoz ragaszkodtak. Ezért kb. kétszáz éven belül pontosabb korhatározásukhoz csak lelőkörményeik és a leletegyüttes figyelembevétele adhat segítséget.

A 14. század elejéről kevés datált lelőhelyünk van. Bővebbet a "Buda" címszónál. A 14. század második felében megszorodik a pénzekkel is meghatározott velencei üvegleletek lelőhelyeinek száma. Lehetséges, hogy az üvegek népszerűsége ekkor érte el tetőfokát. Egy 1359-ből származó oklevélszövegben olvassuk: "Unum pocarium seu feneseueg dictum" (MNM Káll. lev., Bartal A. után). Ebből az időből tehát az üveg használatának már írott emléke is van. Gyakori eset, hogy régészeti feltárásnál a forgalomban lévő típusoknak mindegyike együtt található (Visegrád, Róm. Kat. templom előtt talált leletek). Ebből arra következtetünk, hogy a kereskedők "kollekciókat" is árultak. Ezekben az együttesekben azonban a legnagyobb darabszáma a "cseppes poharaknak" van. Egy-egy típusnak több változata is van. A cseppes poharaknak országunk területén három változata található meg:

1./ alacsony, hordóformájú test, alacsony, gömbölyödő perem, melyet a testtől vékony vízszintes fonál választ el. Ez a változat fordul elő a leggyakrabban és a legtöbb példányban (Kat. XIII. 4. b. 57.). Ilyen pohár külföldön Regensburgban került elő (Phoenix... 1988, 204. Abb. 183/a.);

2./ az előbbinél is alacsonyabb testű, amelyen csak két sor csepp fér el. A perem magas, egyenes, csak a széle hajlik ki. Ebből a változattól kevesebb kerül elő, de azért ez is előfordul az országban több helyen, pl. kötetünkben Székesfehérváron, Vácon (4. kép), külföldön Freisingben, Regensburgban, Münchenben, Kremsben, Cheb-ben találtak hasonlókat (Phoenix... 1988, 203. Abb. 181, 182.);

3./ magas, kissé kónikus test, magas, tölcseres peremmel. Ez a változat csak egyetlen helyen került elő: Pozsonyban. Más országokban azonban gyakori. Ilyen változat került elő Speyerben (Baumgartner 1988, 36–37. Abb. 4.), Nürnbergben (Kahsnitz 1984, 116–120.). Ennek a változatnak előképei a görögországi Korinthoszból kerültek elő.

Úgy gondolom, hogy a változatok egy-egy műhely stílusát jelentik. Ebben az esetben két műhely szállított Magyarországra, a harmadik inkább csak Németországra, hozzánk éppen csak a határ szélére

jutott. A nálunk gyakori típusok külföldön talált példányai arra utalnak, hogy a nagyobb szállítmányokat a középkorban az egyes városok árumegállító joga gyakran készítette rakományuk megbontására céljukhoz vezető útvonaluk mentén.

A pohártípusok között egyedül a "kannelúrák" típusnak nincsenek más országokból analógiái, kivéve egy Velencéből, a lagúnából előkerült darabot (Zecchin 1977, 275.; u.a. 1978, 163.). Nálunk ez a típus nagyon népszerű volt. Ennek is van egy magas- és egy alacsony változata. Következő fejezetünkben azt is megmutatjuk, hogy a Magyarországon készült üvegek között is gyakran előfordul. Zecchin idézett munkájában azt állítja, hogy erre a típusra alkalmazták az "incostati", azaz a "változékony" kifejezést és azt is mondja, hogy ezt a típust nevezték másképpen "pisanelli"-nek, azaz: "bicchieri all'uso di Pisa". Ennek a típusnak igen finoman kiérelt formái vannak: a kannelúrák kifutnak a pohár pereméig, mitől az finoman hullámos, de ugyanakkor olyan vékony és legömbölyített, hogy a száját ne sértse. Más poharakon szokott lenni egy sima peremszegély. Ezeken a pohár vonalvezetése a szegélynél enyhén befelé törik.

A velencei poharak utánozhatatlan eleganciáját az a hajlékony vonalvezetés adja meg, amellyel a pohár öble a fenék felé összeszűkül, majd gömbölyűen befelé hajlik, hogy a pohár belsejében kecsesen kicsúcsosodjék. Ez a forma természetesen abból adódik, ahogy a darab formálás közben a pipára tapad, ám a pipa leválasztásának itt nem látható durva nyoma: minden tökéletesen eldolgozott.

Nagyon népszerűek voltak nálunk is, és más országokban is az "optikai díszítésű" pohárák. Ezeket olyan formákba fűjték, amelyeken negatívban volt a poharak oldalát díszítő mintázat: kerek, vagy lencsealakú foltocskák, rombuszok, halszákaminta stb. A minta szabályos és egyenletes volt. Gyönyörű példányai kerültek elő Budán és Vácott (lásd e kötetben "Buda" és "Vác" címszavaknál) (4. kép). Ennek a pohárnak lehetésvékonyága a muránói üvegművesség legjobb korszakát idézi: a 14. század első felében. Külföldi analóg példányai Bázelen és Lübeckben (Phoenix... 1988, 228. Abb. 218–219.), Firenzében (Burger 1975, 191–209.), Cividale del Friuli-ban (Gasparetto 1975, 149. Fig. 22. és 25.), valamint sok példányban Tarquiniában (Phoenix... 1988, 45. Abb. 44.) találhatók.

Vannak egészen sima poharak, amelyeknek egyetlen díszítése a szájperemet szegélyező vékony, kék fonál. Budán kettő került elő, egy a középkori város területén (Gyürky 1987, 56. Abb. 218–219.) és egy a Naphegyen (5. kép).

Csak ritkán fordul elő egy-egy olyan típus, amelyből csak egyetlen példány van. Ilyen Budáról egy pohár, amelyből ugyan csak a díszítése maradt meg, ám erről egy Németországban gyakrabban előforduló típusra lehet következtetni (Gyürky, BpRég XXV. előkészületben).

A palackok műfajában nálunk azt a fajtát kedvelték, amely — valószínűleg — német eredetű: a "kettős-kónikus" palackokat. Külön e témának szentelt fejezetünkben leírjuk, miként alkalmazkodtak — mint jó üzletemberek — a helyileg kialakult ízléshez és szokáshoz a muránói üvegekészítők. A jellegzetesen itáliai eredetű palackforma, amelynek magas talpa, alacsony, gömbölyű teste és nagyon magas, szűk nyaka volt, nem igazán terjedt el, bár vannak példányai pl. Budán (lásd a címszónál) és Visegrád városban (lásd ott). Több helyen került elő ennek a palackformának egy igen mutatós változata: sűrű, diagonálisan csavarodó vonalplasztika borítja a nyakat és valószínűleg az elpusztult testet is. A száj tölcselesen kiszélesedik, és ezt a tölcseért spirálisan rácsavart kék fonál díszíti. Különböző méretekben fordul elő. Több példányát találták meg Budán (Kat. XII. 7. típus, XV. tábla 2–5. kép.) (6. kép). Korhatározni nem tudjuk pontosan, mert lelőhelyük ezt nem teszi lehetővé. A legszebb darab az országban kétségtelenül a váci Széchenyi utcában került elő (régész: Miklós Zsuzsa, MTA Régészeti Intézet). Ez a lelet a régészeti megfigyelés szerint a 15. századból való. Külföldi analógiái a bajorországi Eichstättból, Regensburgból, Braunschweighből származnak (Phoenix... 1988, 277. Abb. 310–311.). Ezeket a darabokat 13–14. századiaknak határozták meg. Feltehetően ezek is hosszabb időn keresztül voltak forgalomban.

Az itáliai típusú palackoknak másik változata az, amelyik nálunk Sopronban és Győrben került elő (lásd a címszónál). Analógiái pedig Nürnbergben kerültek elő (Kahsnitz 1984, 111 I C4 és 202. II C1.). Ennek a palacktípusnak a neve a velencei okmányokban: "ingrestare", "angastare".

A gótikus típusok körébe tartoznak még a csészék is, amelyekre példát ebben a kötetben Visegrádnál találunk. Itt pontosan Nagy Lajos korára meghatározott rétegből került elő. Külföldi hasonmásai Nürnbergben (Kahsnitz 1984, 112. I C6), Freisingben, Nottulnban, Lübeckben, Freiberg/Breisgau-ban kerültek elő (Phoenix... 1988, 231–236. Abb. 223–224.), és egy ismeretlen helyről származó szép példány

van K. Amendt gyűjteményében (Baumgartner 1988, 40. Abb. 8.). Budán, a királyi palotában előkerült a csészéknek egy egyszerűbb, máshol nem található változata is (Kat. II. 2. típus, I. tábla 3. kép).

Keveset tudunk a tálakról, amelyeknek egy szép példánya mértéktartó festéssel Visegrádon, Nagy Lajos korára meghatározott rétegből került elő.

Velencei üvegtöredékek olyan országok területén kerülnek elő, amelyeknek a középkorban Velencével kereskedelmi kapcsolata volt, akár oly módon, hogy az országot a velencei kereskedelmi flotta látogatta (Anglia), akár oly módon, hogy az illető ország kereskedői jártak rendszeresen Velencébe áruikat kicserélni. Ezekben az országokban kerülnek elő a velencei üveg kereskedelmének kezdetét jelentő festett üvegek is.

Ez a fajta finom üvegáru és a felsorolt típusok nemcsak Muránóban készültek, hanem az ásatások tanúbizonysága szerint Szicíliától Dél-Itálián keresztül Tarquiniáig, a Földközi és Adriai tengerek által harárolt félsziget egész területén (D'Angelo 1976, 379–389.; Whitehouse 1966, 171.; Phoenix... 1988, 44–48.) Az ásatási leletek a 12. század második felétől kezdődnek, mintegy folytatásai a bizánci üvegművességnek. Egy címerekkel festett poharat, amelyet a délitáliai Lucera várában találtak, Whitehouse (i.m.) 1260–1290 közé határozott meg. Úgy tűnik, ez a pohár valamivel korábbi, mint európai társai. A népszerűvé vált típusokat tehát nem Muránóban fejlesztették ki. Erre mutatnak egyébként a jelzők is, amelyeket egyes típusok neve mellé tettek: "pisanelli", "gambassini", "fiorentini" stb. Mind egy-egy helyiség neve. Arról árulkodnak, hogy az üvegművesség gyakori és kedvelt mesterség volt Itália városaiban. Velence ebben az iparágban nagyműtű és szervezett kereskedelme révén emelkedett a többi fölé. A muránói műhelyekben készült üvegáruk terjesztésének szándékai már a 14. század elején kimutathatók. 1318-ban a közeli Ragusa piacán 80 féle velencei üvegárut árúsítottak (Han 1977, 132–133.) és egy velencei mester kereskedőtársaságot alapított az üvegáruk szerbiai terjesztése végett.

1354-ben Bécs város tanácsa a következőképpen rendelkezett a különböző fajtájú üvegneműek árusításáról a Hohenmarkt-on.: ".....daz man alles glaswerch, daz her ze Wienn chümt, et sei Venedisch glaz, oder von wann man doselbs herspringt, daz nicht waldglaz ist, anderswo indert vail haben noch verschaffen sol....." (Tomaschek 1877, 133.)

A 14. században a Velencéből Bécsbe tartó kereskedelem útvonala Magyarországot érintette: Velence–Portogruaro–Laibach–Cilly–Pettau–Radkersburg–Körmend–Szombathely–Sopron–Bécs (Simonsfeld 1887, 90.). 1316-ban Róbert Károly privilégiumot adott velencei kereskedőknek arra, hogy az országban mindenfelé szabadon árusítsanak (Domanovszky 1916, 14.). Régészeti leleteink bizonyítják, hogy a velencei üveget Magyarországon is árúsították a vásárokon. Velencei cseppes poharak töredékei kerültek elő például Muhi-ban (Borsod megye), amely már 1343-ban vásárhely volt. 1380-ban Lőcsén, a Szent Jakab templom oltárképén velencei cseppes üvegpoharat ábrázoltak (7. kép). Pettaunál a magyarországra átlépő kereskedőknek vámot kellett fizetni, amelyből a városnak olyan jelentős haszna származott, hogy Bécs féltékenységét felkeltette. Viszályuk során többször is megkísérelte az útvonalat másfelé terelni, de ez csak 1398-ban járt sikerrel (Kurz 1822, 32.). Ez a viszonylag közvetlen útvonal lehet az oka annak, hogy a 14. századi leleteink között akadt egy-két típus, amely más országokban nem kerül elő (pl. a kannelúrák poharak). Mások ellenben megtalálhatók olyan városokban, amelyekkel már a 13. század második felében is elég szoros kereskedelmi kapcsolatunk volt. Ilyen város Regensburg, később Nürnberg. Ismeretes ugyanis, hogy nemcsak Bécs, hanem több más német város is küzdött azért a lehetőségért, hogy a Velencéből érkező értékes árut maga árusítsa tovább. Arra kötelezték a velencei kereskedőket, hogy Németországon keresztül menjenek Magyarországra, miközben árumegállító jogaik alapján kényszerítették az áruk kirakására (Schulte 1966, 351.). A Velencébe érkező kereskedők a Fondaco dei Tedeschi-ben, azaz a német kereskedőházban vették magukhoz a kívánt árukat, amelyekkel visszatértek Németországba (Simonsfeld 1887). Ily módon fordulhat elő, hogy egy-egy típusból azonos változat található sok magyarországi és néhány németországi lelőhelyen, pl. Regensburgban (cseppes poharak). A rokon leletek 1398 után már minden bizonnyal német kereskedők által érkeztek. A szűknyakú "angastara" soproni, győri és váci lelőhelyei és egy kisebb budai példány a Bécs felől jövő útvonal mentén helyezkednek el.

1400-tól kezdve a velencei üvegek mennyisége a régészeti leletanyagban csökken. A század első feléből datált leletünk nincs. Természetesen ez lehet véletlen, hiszen nem irányíthatjuk tetszésünk szerint, hogy mi kerüljön elő az ásatásoknál. Nagyobb mennyiségű, egész országra kiterjedő anyaggyűjtés esetén mégis megvizsgáljuk, lehetséges-e valami oka? Az utolsó velencei üveglelet, amelyet pénz datált: Mária királynő (1395) érme, ami Budán került elő. Az ozorai várkastély egyik lelőhelyén (F/5) velencei optikai díszítésű pohárkák töredékei kerültek elő (2 db.) a 15. század első felére utaló körülmények között.

A várkastély építésére Zsigmond 1416-ban adott engedélyt, tehát az üvegeket csak az építés befejezése után használhatták. A lelőhely statigrafája szerint a velencei üvegek Mátyás pénzével meghatározott réteg alatt helyezkedtek el (Feld István ásatása, Országos Műemléki Felügyelőség), tehát 1416–1458 közé tehetők. Feltehetően a 15. század elejéről valók a belgrádi várban (Nándorfehérvár) feltárt velencei üvegleletek is, melyek nagy hasonlóságot mutatnak egyes magyarországi leletekkel (Han 1975, 114–126.). V. Han felveti azt a gondolatot, hogy nem származhatnak-e Ragusa város műhelyeiből? Itt az üvegyártást muránói mester alapította 14. század elején. Ezt a gondolatot még bizonyítani kell, de teljesen elvetni nem lehet. Ugyanis Zsigmond magyar király és német császár 1417-ben, Velencével régóta tartó viszállya miatt elrendelte a német városoknak, hogy Velencével megszakítsák két évszázada fennálló kapcsolataikat, kereskedők ne járjanak többé oda (Schulte 1966, 541; Mályusz 1984, 93). Ez a rendelkezés érzékenyen érintette a német kereskedőket és nem is volt érvényben 1433-nál tovább. Ezen idő alatt azonban a velencei üvegárak sem a 14. században használt útvonalon, sem pedig a német kereskedők által nem juthattak el Magyarországra. Következő fejezetünkben foglalkozunk majd ennek a korszaknak a magyar üvegművességre gyakorolt kedvező hatásával. Egy 1429-ből származó híradás szerint Muránóban az üvegműhelyek száma felére csökkent és az üvegteljesítés visszahanyatlott (Simonsfeld 1887, Bd. II. 43.). Ezt ugyan a magas vámoknak szokták tulajdonítani, az én véleményem azonban az, hogy Zsigmond rendelkezésével függ össze. Ennek a hanyatlásnak tudható be, hogy nemsokkal ez után, 1438-ban a horvátországi Zágrábban is és a magyarországi Óbudán is itáliai származású üvegműves telepedett le. Az előbbi helyen Bartholomeus (Tkalcic 1894, Bd. II. 136.), az utóbbin Antonius (Gerevich 1971, 99.). A velencei üvegleletek csökkenése ezidőtájt mégsem lehet véletlen. A század közepén azonban ebben az időben ismét találhatók datált leletek, pl. Felsőnyéken (lásd a címszónál) I. Ulászló idejéből. A muránói üveg "klasszikus" korszaka azonban — úgy tűnik — elmúlt. Az edények vastagabbak ebben az időszakban, a cseppek poharakon enyhe formaváltozás figyelhető meg, (Vác, Széchenyi utca) a pohártalpak csipkézett szegélyét leegyszerűsítették. Ezeket a leleteket akár a Muránóból elvándorló mesterek is készíthették, vagy származhatnak a dalmáciai Ragusa műhelyeiből. Természetesen mindez csak találgatás. Tény, hogy a muránói üvegyártás csak a század végére tért magához. Ekkor új stílussal hódította vissza régi hírnevét. A velencei üvegek elterjedésére jellemző ekkor pl. hogy a veszprém megyei kis faluban, az elpusztult középkori Sarvalyon is előkerült velencei, reneszánsz üveg (lásd a címszónál).

Régészeti leletanyagban a velencein kívül más importból származó üvegek is előfordulnak, de sokkal kisebb mennyiségben. A németországi üveg már a 13. század második felében jelentkezik. Budán, — hová ebben az időben regensburgi kereskedők jártak — spessarti hutákban készült plasztikus díszítésű üvegek (poharak?) töredékei kerültek felszínre (Gyürky 1987, 52–53. Abb. 8/6–11.). A velencei üveggel nem versenyezhetnek, ezért inkább csak a hanyatlás időszakában lehet német típusokkal találkozni. Nemsokféle típus kerül elő. Leggyakrabban az ún. "Krautstrunk", a cseppek poharak nagyméretű német változata zöld, erdei üvegből, nagyméretű cseppekkel. Vagy az ún. "Stangenglas", a magas, vékony pohár, nagyméretű cseppekkel az oldalán és áttört csipkézett talppal. A szűknyakú, itáliai palackoknak van egy németországi változata, neve is hasonló: németül "Angster". Formája abban különbözik mintaképétől, hogy a gömbformájú test alatt semmiféle talp sincs, a nyak pedig rövidebb, mint az itáliai palackoké. A szájnnyílása nem tölcser, hanem csészealakú. A test sokszor gerezdes (Kat. XII. 8. XVI. tábla 1–2. kép). Rademacher tipológiáját elfogadván (Rademacher 1933, 60.), azokat a palackokat tartjuk a korábbiaknak, amelyeknek egyenes nyakuk van. Ezek 15. századiak. A 16. század elejétől kezdve a vékony nyak virágszárhoz hasonlóan meghajlott, a szájtölcser pedig kinyílt virághoz hasonlított (Kat. XII. 8/d. XLVIII. tábla, 1. kép). Ez a típus a magyarországi üvegyártásban is kedvelt forma lett.

A német üvegnél is kevesebb cseh üveg található Magyarországon. Sok jellegzetes típusuk közül csak egy, a hosszú, nagyon vékony, apró cseppekkel díszített talpas pohár. Ennek is olyan kevés töredéke, hogy személyekhez kötődő tárgyaknak kell tartanunk, amelyek nem kereskedelemmel kerültek hozzánk. Budán, a királyi palota leletanyagában található 2 pohár töredéke (Gyürky 1987, Abb. 4.).

A német és a cseh típusoknál egyaránt felmerül a lehetősége annak, hogy nem külföldről kerültek hozzánk, hanem felvidéki üvegutakban készítették.

ÜVEGKÉSZÍTÉS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Import üvegekkel foglalkozó fejezetünkben megismerkedtünk régészeti üvegleleteink egy részével. Vannak azonban olyanok is, amelyeket sem a velencei, sem a német, vagy cseh üvegekhez nem hasonlíthatunk. Ezekben véljük felismerni a hazai gyártmányokat. Nem kevésbé fontos nekünk, hogy megismerjük a magyarországi üvegipar régészeti emlékeit, a hutákat és a tárgyakat és hogy szűkös történeti forrásanyagunkat kiegészítsük a bennük megőrzött adatoknál korábbi ismeretanyaggal (Takáts 1900, 478.; u.a. 1907, 630.; Sághegyi 1938). A viszonylag késői történeti források ismerete a náluk korábbi tárgyak felismeréséhez csak nagyon kevés segítséget nyújt. A feladat nem könnyű, meg kell találni a célnak legmegfelelőbb módszert.

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy az üvegekészítés a középkorban nem tartozott kizárólag a luxus iparágak körébe, csupán voltak ilyen helyek is Kis-Ázsiában, Afrika északi partvidékén, Görögországban, stb. Ezeknek a műhelyeknek művészi készítményeit az utókor megőrizte emlékezetében, míg a kisebb-, a hétköznapi szükségletet kielégítő műhelyek emléke elveszett, tárgyai csak a régészeti feltárásoknál kerülnek felszínre. A régészeti leletek pedig újabb levéltári kutatásokra és új publikációkra készítetik a kutatókat. Nagyon fontos az anyagközlő régészeti irodalom folyamatos figyelése, mert ezekből lehet megismerni a különböző országokban készített üvegtárgyak sajátos, helyi stílusát. Ezeken keresztül lehet lemérni a középkor századaiban az üvegipar létét vagy nemlétét. Ezek az információk szükségesek a magyarországi üvegekészítés kezdetének, folyamatának és jellegének felismeréséhez. Tehát azokat a régészeti leleteket lehet hazai készítésű üvegeknek tekinteni, amelyek különböznek a külföldről behozott üvegektől és amelyek nem hasonlítanak egyetlen ország sajátos típusaira sem. A "különbözésnek" fokozatai vannak, mert előfordul, hogy a tárgy hasonlítani "akar" valamire, ám ez nem teljesen sikerül, apróbb-nagyobb részleteiben mégis különbözik.

Rövid áttekintést kívánok nyújtani a környező országokban végzett újabb kutatások eredményeiről: A Szovjetunió köztársaságaiban újabban végzett ásatásokkal 10. századtól kezdődő virágzó üvegművesség nyomait találták meg (Ukrajnában, Örményországban, Üzbegisztánban, Türkmeniában, Grúziában, stb...) (Shelkovnikov 1966, 95.). Lengyelországban hasonlóképpen a 10. századtól kezdve vannak üveggyártásra mutató nyomok. Egy hutát feltártak Miedzyrzecz Wielkopolski-ban (Dekowna 1964, 116.). Cseh-, illetve Morvaország területén eddig a legkorábbi-, 13. századi üveghutát Most városában tárták fel (régész:Éva Cerna, publikációja még előkészületben van). A cseh üveggyártás a 14. században már igen magasszintű. Nem az ún. "Waldglas"-t készítették, hanem az itáliai üvegekhez hasonló szintelen, tiszta, átlátszó üveget, amelyet gyakran díszítettek kékekkel, ugyanis az Érchegeységben kobaltlelőhelyeik voltak. Típusaik azonban nem hasonlítanak a velencei típusokra. Igen egyéni, jellegzetes formákat készítettek (Hejdová-Fryda-Sebesta-Cerna 1983, 243-258.). Bulgáriában Veliko Tirnovo erődjében (a régi főváros) a 12-14. századok között működő hutát tártak fel (Valov 1975, 127-141.). A dalmáciai Ragusában 1312-ben muránói üveges alapította az első üveghutát. A város üvegművességéről sok levéltári adat ismert (Han 1977, 127-133.), sajnos régészeti kutatás nem folyt, így nem ismerjük az itt készített üvegeket. Csak a közeli Spalató-ból ismerünk néhány szép, — muránói típusú — töredéket, amelyek lehetséges, hogy Ragusában készültek (DeMaine 1979, 127-137.). A görögországi Korinthosz 12. századi üvegműhelyeire — melyeket feltártak — már sokszor hivatkoztunk az ott előkerült típusok magyarországi, 13. századi analógiái miatt (Davidson 1940, 297-324.). Ezek az üvegleletek nem érdektelenek az európai üvegművességre gyakorolt hatásuk miatt sem. A szomszédos Ausztriából 1371-ből és 1390-ből levéltári adatok szólnak üveggyártásról (Ernst 1955/56, 134.), és 1400 körüli időből származó leletei vannak — a feltehetően — helyi üveggyártásnak (Felgenhauer-Schmiedt 1977, 268. Taf. 35-36.). Svájcban St. Gallenben már a 9. században is volt üveggyártás. Levéltári adatok szerint a 12. században Altenryfben és a 13. században Wehratal-ban. Vannak továbbá 14. századi adatok is (Baumgartner 1985, 157-172.). Ezzel szemben itt egyetlen hutát sem tártak még fel, ezért a kutatók nem tudják, mit gyártottak az említett helyeken. A régészeti feltárásoknál előkerülő számos itáliai típusú üveglelet velencei eredetét megkérdőjelezi, fenntartván annak a lehetőségét, hogy azok Svájc területén készültek. Németországból is vannak levéltári adatok 12-13. századi működő hutákra, sőt 13. századi hutákat fel is tártak Grillenburgban és Schöllkrippen-ben (Gühne 1983, 30-36.; Wamser 1982/a, 188-189. és u.a. 1982/b, 203-211.). Svájcban és Dél-Németországban egyaránt előkerülnek a régészeti feltárásoknál olyan üvegleletek, amelyek utánozzák a velencei formákat. Ezek zöld üvegből készültek, s hogy a hasonlóság még nagyobb legyen, az erdei üvegek zöldjét mérsékelni igyekeztek (Lang 1987, 220-221.). A velencei üveg

nagy hatást gyakorolt azoknak az országoknak üveggyártására, amelyeket a kereskedelem évszázadokon keresztül szorosan összekötött. Ez a hatás később is érvényesült, csak intenzitása csökkent. A német üveggyártás saját típusai között is van néhány, amely az itáliai formákból alakult ki, pl. az ú.n. "Krautstrunk", az "Angster", vagy a "Maigelein". Ezek mellett azonban vannak teljesen saját formáik, amilyen a "Stangenglas", a "Passglas", stb.

Franciaország egész területéről nagyon csekély régészeti adatot ismerünk, annál többet Dél-Franciaország: Provence középkori üveggyártásáról, ahol a levéltári adatok a 12. századtól kezdve tudnak saját üveggészítésről, a 14. század elejétől kezdődően pedig már gazdag leletanyag ad lehetőséget a sajátos, francia típusok megismerésére (Foy 1975, 103–138.). Ezek a típusok bizánci örökség alapján helyi ízlés szerint alakultak ki. Az itáliai középkori üveggyártásról előző fejezetünkben már beszéltünk, ezért itt csak néhány apróságot kívánunk hozzáfűzni. Velencének a korai időben Torcelló volt a kikötője, ahová keletről érkező hajói befutottak. Itt lengyel régészek végeztek feltárást és 7–8. századi üveggyártás nyomait találták meg (Gasparetto 1965, 239/1–8.). A muránói világhírű üveggyártásnak tehát hosszú előzményei voltak. Tudjuk azt is, hogy Muránónak Itáliában volt egy versenytársa. Genuától északra fekvő Appenineken, Altare vidékén voltak üveghuták, amelyek közül már fel is tártak egyet a Monte Leccón (Fossati-Mannoni 1975, 31–97.). Az itt gyártott üvegek formái különböznek a velenceiektől. Úgy gondolom, érdemes ezeket is megismerni, ha tájékozódni akarunk.

Az áttekintés legfontosabb tanulsága az, hogy az üveggészítést a magasszintű római ipar után a népvándorlás kora nem törölte ki az emlékezetből, hanem az átívelte a középkorba is, és nagyon sok helyen üzték ezt a mesterséget. Gyakorisága a fazekas mesterségével vetekedett, csak jóval kevesebbet tudunk róla amannál. Ezen a téren Magyarországon sem lehet teljesen fehér folt, legfeljebb csak annyi kétséggel kell számolnunk, amennyivel a magyarok megtelepedése a Kárpát-medencében a népvándorlás utolsó hullámaként ment végbe, és a nemzetközi kereskedelembe az első városok létesülése után kapcsolódott csak be. Legkorábbi üvegleleteinkről szóló fejezetünkben elmondottuk, hogy számítani lehet arra, hogy a legkorábbi üvegtárgyak bizánci területről érkeztek görög kolostoraink felszereléséhez. Idegen példák alapján feltételezhetjük azt is, hogy bencés kolostoraink egyikében–másikában készíthettek üveget. Nálunk azonban eddig csak nagyon kevés esetben tártak fel kolostorhoz tartozó gazdasági részeket. E téren még sok adósságunk van. Mindenesetre egyetlen feltárt középkori üveghutánknál 13–15. századi kísérőleleteket találtunk, ami már a 13. századi magyarországi üveggészítés bizonyítéka. A hutát Nógrád megyében, Diósjenőtől néhány kilométerre a Börzsöny erdejében, a Nagy Gál rét mellett tártam fel Miklós Zsuzsával (MTA Régészeti Intézet) együtt, 1987-ben (publikációja előkészületben). A huta minden településtől távol volt, ezért az ott talált korhatározó edénytöredékek kizárólag a hutát működtető mesterek háztartási felszereléséhez tartoztak és ezért a huta működésének idejét is bizonyítják. Egy középkori üveghutát nem csak a három, egymás közelében fekvő kemence igazol. Ez önmagában még kevés. Környezetében elő kell kerülnie a gyártás hulladékainak is: kiégett, eltörött és szemétre vetett tégelytöredékeknek, melyeknek belsejében repedezett, vastag üvegolvadék maradt. Jellegzetesek az apró gömb-, vagy cseppalakú üvegmaradványok, a pipáról lecseppenő, vagy a halmazállapot megvizsgálásának okából szándékosan lecseppentett anyag. Deformálódott hulladékok, amelyek az üvegtárgy készítése közben levágott részletekből keletkeztek. Ezek mindenképpen a helyszínen maradnak. Szerencsésebb esetben előkerülhetnek szerszámok és formák is, ezeket azonban többnyire magukkal vitték, ha a hutát elhagyták és tovább vándoroltak. Az üvegtípusok eredetének eldöntésére — természetesen — a legszilárdabb bizonyíték a huta mellett talált tárgy. Mivel azonban termékeiket eladásra készítették, a rontott darabokat pedig beolvasztották, nem minden esetben lehet ilyeneket találni. A középkori üveghutát igen szemléltetően írta le a 12. században a szerzetes: Theophilus Presbyter, mégis tanácsos minden esetben a feltárt maradványokat is alaposan megvizsgálni. Előfordulhat például, hogy nem 3 kemence kerül elő, hanem jóval több, mert a hosszú ideig tartó működés után a kiégett kemencék helyett újabbakat is építettek a közvetlen közelben. A három kemencének azonban egymás közelében kell lennie, mert egyazon folyamat egymást követő szakaszait szolgálják ki. Egynémely szerencsés esetben a kemence felépítéséből is megmarad annyi, hogy szerkezetét és működését megfigyelhetjük. A 14. századtól kezdve néhány oklevéladattal már igazolni tudjuk üveghuták létezését. Az egyik oklevelet sokat idézték, tehát jól ismert. Ez 1551-ből való, egy teplicei huta eladásáról szól, és a hutáról megállapítja, hogy már 200 éve működik, — tehát 1351-től — (Takáts 1900, 478.). A másik adat 1360-ból való. Ebben az esztendőben egy bizonyos Peter Glaser engedélyt kért Túróc vármegye előljáróságától huta alapítására Körmöcbánya közelében és a működéshez szükséges fa kitermelésére az Urwald-ból (Vávra 1954, 172.). Középkori kultúránkat többszöri erőszakos pusztítás semmisítette meg. A 12. századból, amelyben a francia katedrálisoknak színes üvegmozaikból készítek ablakot, nálunk eddig nem kerültek elő ablaküveg

leletek. A 13. századból azonban már igen. A budai királyi palota 13. századi szemétködreiben formára szabott síküveg darabokat találtak, zöld, ún. "erdei" üvegből (Kat. I. 1. típus, 9–10.; Gyürky 1987, 54. Abb. 7/7.). Hazai előállításukra vonatkozóan ugyan semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk, csak feltételezzük, hogy itthon készültek. A budai királyi palota 13. századi és Buda városának 14. század elejére datálható ködreiben előkerültek palackrészletek is, amelyekhez hasonló a korinthuszi típusok között nem fordul elő. Az előbbi lelőhelyeken bizánci típusú üvegáruval, az utóbbin pedig velencei üvegekkel együtt találtak ezeket (lásd e kötetben "Buda" címszónál). A palack teljes formáját ugyancsak budai leletből lehetett rekonstruálni (Gyürky 1987, Abb. 9/2.). Körtealakú teste volt, közepesen hosszú nyaka, kihajló szájszerkezet, peremgyűrű nélkül és két kis füle a vállon, az egyetlen rekonstruálható darab szerint talpgyűrű nem volt, a testre spirálisan csavarodó fonál a 13. századi fehér cserép palackok bekarcolt vonaldíszítésére emlékeztetett.

1379-ben Pozsony város adójegyzékében található "Glesel Laurentius" neve, aki Pozsony külvárosában, a Slutergassén lakott, amely a Szent Mihály templom előtti térhez vezetett (Plachá-Nechvátal 1980, 433–463.). A "Glesel-Glaser" német elnevezés, felvidéki és erdélyi szász települések környékén használatos, Budán és attól délre inkább a "vitripar" latinos kifejezés a szokásos. Ezekből az elnevezésekből azonban nem olvasható ki a szűkebb szakterület, t. i. hogy az üveg készítésével, vagy csak az eladásával foglalkoztak, vagy csak az ablakok beüvegezését végezték. Ezen kívül ugyanaz a műhely foglalkozott-e az öblösüveg készítésével, mint amelyik az ablaküveget állította elő. Itáliában (Velencében), sőt a dalmáciai Ragusában is, az üveggel foglalkozóknak többféle elnevezése is volt, aszerint, hogy a mesterség melyik ágát művelték. Voltak, akik csak az alapanyagot állították elő, tudunk "fiolarius"-okról, akik az öblösüveget készítették, tudunk üvegfestőkről, olvasókészítőkről stb.

Csaknem mindegyik lelőhelyen, amelyet a 14. századra lehetett meghatározni, a velencei üvegtöredékek többsége mellett előkerült egy-egy töredék, amelynek a velenceitől eltérő minősége volt (Visegrád, északi támpilléres udvar, Nagy Lajos korára meghatározott réteg). Feltételezzük, hogy a velencei üvegekkel egyidőben, — bár kisebb mennyiségben — jelen voltak hazai üvegek is. Míg a muránói típusokat már egész apró töredékeikben is felismerjük, addig ezek a muránóitól eltérő töredékek egyelőre nem sokat mondanak el nekünk a hajdani típusokról. A mi szöveges emléktárhelyeinkből, amely a 15. századból már több nevet is megőrzött, nem derül ki más, mint az, hogy egyes városokban, pl. Kassán, egy céhet alkottak a festőkkel, aranyozókkal, asztalosokkal és lakatosokkal. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a céh tagjai csak ablaküvegezést végeztek. A 15. századból többnyire olyan városokból bírnak üveges-nevekkel, amelyekben nagy gótikus templomépítkezések folytak, például Pozsonyból 1434, 1438/39-ből (Ortvay 1900, II/4. 190; Kováts 1900, 61.), Kolozsvárról 1453-ból (Szabó K. 1882, 717.), 1488-ból, — itt "Iweges György" névvel említenek egy mestert (Sághelyi 1938, 86.). A 15. századból már több üveges neve ismert Budáról is, akik közül kettőről lehet tudni, hogy üveg árusítással foglalkoztak: 1484-ben volt egy velencei származású és 1494-ben egy Benedictus nevű "vitripar", ez utóbbinak bolthelyisége volt a Szombat-piac terén (Balogh 1966, I. 581.). E kettő kivételével a többről nem lehet tudni többet, mint a nevük mellé illesztett "vitripar" jelzöt. A budai Várnegyedben 1945 után a Budapesti Történeti Múzeum folyamatosan feltárásokat végez, de üvegműhely nyomára nem talált. A királyi palota területén végzett feltárásoknál előkerültek 15. századi lelőhelyekről téglatöredékek üvegmaradvánnyal (Kat. 100.; Gyürky 1987, 67–68.). Ezek azonban nem elegendőek ahhoz, hogy a palota területén üveggyártást tételezzünk fel. Feltehetően arról lehet szó, hogy az építkezéseknél, illetőleg az épületek karbantartásához szükséges üveg pótlásokat itt készítették el hozott alapanyagból. Azokat a mestereket, akik feltehetően az erdei hutákban üveget készítettek — sajnos — személyükben nem tudtuk megfogni. Feltételezzük, hogy nem tartoztak egy falu vagy város közösségéhez sem. A 15. század első feléből (1438) egyetlen személy van, akinek élet- és munkakörülményeiről igen eleven képet rajzolt a rövid oklevélszöveg, ez Antonius Italicus Óbudáról (Kumorovitz 1987, 1206.). Önkényesen elfoglalta a klarissza apácák malmát, amely foglaláshoz végül az apácák hozzájárultak azzal a feltétellel, ha nekik is dolgozik, s ők segítették a szükséges kvarc alapanyag beszerzésében. A malmot egy 1421-ből származó oklevél említi. E szerint a malom Fehéregyháza kapuja előtt volt és egy melegvizű patak hajtotta. Ez a patak Krimhildfürdője nevet viselte és a klarissza apácák kolostora felé folyt (Györffy 1973, 264.). Az üvegműhelynek szüksége volt vízre (a Diósjenő mellett feltárt huta is a Kemence patak mentén helyezkedett el) és igen jól tudta hasznosítani a malmot, alapanyagainak őrléséhez.

A Földközi- és Adriai tengerek mentén, Szíriában, Görögországban, Itáliában az üvegfestés városi mesterség volt. Észak-Itáliában és Európa északi felében erdei huták működtek, lakóterületen kívül kiterjedt telepei voltak az üvegfestőknek (Spessart). Szeretnénk tudni tehát, hogy Magyarországon

hol voltak a műhelyek, mert ez a mesterek társadalmi helyzetét is meghatározhatta. 1478-ban Budán például Vitripar Máté töltötte be a bíró tiszttét (Kubinyi 1966, 237. és 285.). Ő tehát városi polgár volt, de nem biztos, hogy az üvegek gyártója (1576: "Üveggyártó Pál", Bártfai levéltár). Még nagyon kevés huta helye ismeretes. A diósjenő melletti minden bizonnyal erdei műhely volt és nem magában működött, hanem telepszerűen, csoportban. Az óbudai példa már majdnem városi. Jelen ismereteink mellett arra gondolunk, hogy nálunk a szokások keveredtek, attól függően, hogy egy bevándorló itáliai mester alapította-e a műhelyt, vagy a bányavárosok szász telepese.

A 15. század első harmadából vannak desztilláló készülékhez tartozó alembicum leleteink (Gyürky 1982, 21–22. Abb. 13/3; Kat. 72.). Egy rekonstruált darab és további két példány töredéke. Feltételezhető, hogy ezeket itthon készítették. A desztilláló felszerelés ugyanis a középkorban mindennapos szükséglet volt. A művelet és a hozzá tartozó eszköz már római korban is ismert volt. Felvidéki és erdélyi hutáink 17. századból fennmaradt gyártmányjegyzékeiben a köldökös (kerek) ablakszemekkel és a mécsesekkel együtt alapvető és állandó terméke a hutáknak. Ötvösök (pénzverők) és apothekariusok egyaránt használták.

Az import üvegekről szóló fejezetünkben beszéltünk azokról a körülményekről, amelyek a 15. század első felében a kedvelt velencei üvegek beáramlását megszakították. A történeti forrásanyaggal egybehangzóak a régészeti megfigyelések, ugyanis ezidőben lendült fel a magyarországi üveggyártás. A helyi készítésű üvegleletek számának hirtelen növekedése arra enged következtetni, hogy az országban működő huták a legegyszerűbb haszonüvegeken kívül már más, asztali üvegeket is nagyobb mennyiségben kezdtek készíteni. Országosan gyűjtött leletanyagunkban a 15. század közepén tűnnek fel a pontosan datálható leletek (Buda, Felsőnyék, Ozora). Jellemző rájuk, hogy a velencei üvegekre próbálnak hasonlítani. Elvégre több mint két évszázadon keresztül az emberek azt szokták meg. Bizonyára az is számított, hogy megjelentek itáliai bevándorló mesterek, mint pl. Antonius és a muránói műhelyekben magyarok is tanultak, mint például 1408-ban Martino Ungeria (Zecchin 1975, 61.). Feltehetően ezek hozták el magukkal olyan részlet-formákat, amelyek csak a reneszánsz üvegeken váltak általánossá a 15. század végén. A budai királyi palotából származik az a világos- sárgászöld üveg serleg, amely V. László pénzével meghatározott rétegből került elő, és aminek a szár-talp megoldása igen korai példája a reneszánsz serlegek egy típusának (8. kép, 5. ábra) (Gerevich 1971, LXXXVIII. 230. kép; Kat. XV. 3. a. 1.). Említettem, hogy gótikus velencei üvegeink között csak nagyon kevés serleg található (Kat. XV. 19. típus, XL. tábla 1–2. kép). Feltehetően törekénységük nem tette szállításra alkalmassá ezeket. Itáliában azonban készítették serlegeket is, sőt, már a 15. század elején vagy közepén kifejlesztették azt az erősebb, biztonságosabb talp-szár formát, amelyeknek két változata is utánzásra talált a magyarországi műhelyekben. Tudomásom szerint, ilyen korai példányuk még Itáliában sem maradt. A második változat a budai királyi palotából származik (8. kép, 6. ábra) (Kat. XV. 4. típus, XXXIV. tábla), de több helyen vidéken is előkerültek részletei (lásd ebben a kötetben: Vác, Pécs, Székesfehérvár, Pomáz, Győr lelőhelyeket). Készítettünk egy összeállítást a magyarországi műhelyekben készült serlegekről (8–9. kép). Ezek a táblák mutatják be a változatos formákat. Egyik–másik fehér cserép- serlegeinkre, illetőleg talpas poharainkra emlékeztet (9/1, 3. kép). Látszólag minden egyes lelet egyedi, csupán néhány töredék mutat a különböző lelőhelyek ellenére hasonlóságot (9/8–10. kép) egy nagyszombati lelettel (9/7. kép) (Mészárosóvá 1983, 117.). Ez a néhány egymástól távoli, mégis hasonló lelet a típus kialakulásának halvány jele. Az országon belül, az életmód azonossága által meghatározható ízlésvilág és a mesterségnek belterjes elsajátítása alakítja ki azt a sajátos stílust, amely nálunk is, és máshol is egy-egy országra jellemző.

A muránói típusok utánzását leginkább a poharakon lehet észrevenni. Erről a témáról külön tanulmányban részletesen írtam (Gyürky 1989, 209–220.) és összehasonlító táblát közöltem a velencei, és az azoknak megfelelő magyarországi poharakról. Valamennyi típust megtaláljuk a magyarországi üvegek között: cseppes poharakat Budán, Vácon, optikai disztítésű poharakat pécsi és váci lelőhelyeken, kannelúrást Felsőnyéken, Kerekiben, Kőszegen (lásd ebben a kötetben a megfelelő címszónál). Egy kannelúrást poharat örökített meg egy 15. századi túrói oltárkép is, amely a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában van (10. kép). A különbséget a velencei és a magyarországi pohárak között legjobban a poharaknál lehet pontosan körülhatárolni. A magyar készítmények a kicsiny és légies velencei poháraknál nagyobbak. Minőségük rendkívül változó. Akadnak viszonylag jobb állapotban megmaradt darabok, mások teljes vastagságukban romlottak. A poharak szájnylásának peremét nem tudták a velenceihez hasonlóan finoman eldolgozni, sem pedig vékony kék fonállal beszegni, hanem otrombán visszahajlították, ami felettébb kellemetlen lehetett az ivásnál. A feneket nem nyomták be csúcsosra és a pipa tapadási

helyét sem tüntették el. Az optikai díszítés a pohár méretével arányosan nőtt (pl. Vácon), vagy minden rendszert nélkülöző összefolyó mintává alakult (Pécsett).

A csésze, mint típus a mi leleteink között is gyakori, akárcsak a velenceiek között. Kivételesen azonban az itthoniak nem utánozták a velenceieket. A csésze kedvelt forma a cserépedények között is (8/1. kép), valószínűleg ezért készítették üvegből is (8/2–4. kép). Egy Kerekiből (Fejérkö vára) származó csészét kétféleképpen rekonstruáltunk: talp nélkül (8/3. kép) és talppal (lásd a címszónál), mert a 15. század végéről származó velencei csészék kerültek elő alacsony talppal (Kat. II. 1. típus, I. tábla 1–2. kép).

A poharak és palackok áráról a 15. század első feléből Bártfa város számadáskönyvéből kapunk tájékoztatást: e szerint 1438-ban egy ivópohár, "vitrīs ad bibendum" ára 1 florénus = 75 denár volt, 1438-ban pedig egy palack, azaz "flasculo ad ustum vinum" ára 20 denár (Fejérpataki 1885, 388.). (Nehéz megmagyarázni, miért volt drágább a pohár, mint a palack?)

A magyarországi műhelyek nem készítették nagy példányszámban termékeiket, ezért — ha éppen nem utánozták a velencei típusokat — minden darab, amit készítettek, más volt. Az idő múlásával egyre több lett az olyan üveg, amely már nem utánozta a velenceieket, de azért a különféle hatásoktól nem szabadult meg. A 15. század végén kezdett népszerűvé válni a német "Angster". Ennek egyik — feltehetően már itthon — készült példánya Kőszegen, Mátyás király korára meghatározott rétegből került felszínre (Holl 1986, 50–68.) (11. kép). Magyarországi ábrázolása ismeretlen festőtől származó "Mária látogatása" című oltárképen látható, a 15. századból (a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona) (12. kép). Ebből a formából indult ki a nálunk is nagy népszerűsége szert tett "kotyogós üveg", melynek számos változata alakult ki. Azokat a példányokat, amelyeknek a nyaka virág száráként hajlik és a szájtölcsérük csészévé szélesedik, és olyan, mint a virág kelyhe, már a 16. század elejére határozzuk meg. Később két-, vagy négy-öt vékony cső csavarodik össze. Ezeket még javában készítik a 18. században is.

Van egy palackforma, amely tulajdonképpen a mai borospalackok őse. Egyszerű forma, de abban a korban, amikor a kettős-kónikus palackok, vagy az itáliai "angastare"-k voltak nagy mennyiségben használatban, akkor ez az egyszerű forma nem került elő egyetlen külföldi leletanyagban sem, így hát magyar típusnak tartom, sőt arról a lelőhelyről, ahol a legnagyobb példányszámban került elő: "Váci palack"-nak neveztem el (Vác, Széchenyi utca, Miklós Zsuzsa leletei). Jellemzi a nyakon sűrűbb, a testen a fenék felé egyre jobban szétnyíló diagonálisan csavarodó plasztika. Hasonló darabok kerültek elő szőrványként a budai királyi palotában (Kat. XII. 2. típus, XI. tábla 2–5. kép) és Pécsett (Kárpáti 1978, 165–192.).

Mátyás vadászkastélyában, (Buda)Nyéken sötétkék üvegből készült körtealakú palackok kerültek elő (Höllriegl 1934, 178.). Hasonló palack több is előkerült Budán, de a nyéki lelet határozza meg a korukat (Kat. XII. 10. XIX. tábla). A válltól diagonálisan csavarodó plasztika borítja. Rövid nyaka és tölcéses szája van. Ebben a kötetben Fonyód lelőhelyénél találjuk meg egy ilyen palacknak a töredékét. Ezeknek a palackoknak közeli rokonai a kulacsok. A kétfüles kulacsoknak Mátyás korára meghatározott lelőhelyről származó példánya a kőszegi lelet (lásd a címszónál). A forma más, mint a nyéki típusú palack formája, de a nyak és a szájtölcsér hasonló és a testet borító kannelúrák is arra emlékeztetnek. A kétfülű kulacsok legszebb példánya Visegrádon került elő (lásd a címszónál). A kulacsokra jellemző a lapított, ovális keresztmetszetű test. Van egy kisebb méretű, fül nélküli változat. Ezek már a 16. századba vezetnek át (Kat. X. 2. típus V. tábla, 3. kép). Kötetünkben is találunk ilyen (pl. Esztergomban, stb.). Előfordul kancsó is, bár elég ritkán (Kat. VIII. 2. 4. IV. tábla 2–3. kép). Országos gyűjtésben Diósgyőrben találok egy töredékkel (a képét sajnos nem tudom közölni). Eddig egyik lelet sem került elő korhatározott lelőhelyről. Ezeknek a leleteknek érdekessége, hogy igen szűk a szájuk, sőt, olykor hosszú a nyakuk is, vagyis inkább palackokra emlékeztetnek, mint kancsókra. Csak egy füllel rendelkeznek. Hasonló kancsó látható a Mátyás-graduálé "D" iniciáléján (127. folia) (13. kép), amelynek készítése ideje 1487. Ennek alapján tehát a 15. század második felében már készültek ilyen kancsók. A graduálé ugyan flamand miniátor munkájának tartják (Soltészné 1980), és feltehetően Franciaországban készült, a rajta látható kancsót, sőt a diagonális plasztikával díszített poharat azonban inkább megtaláljuk a magyarországi leletanyagban, mint a németalföldiben (mai ismereteink szerint).

A muránói pohárkákat utánozó üvegek — úgy tűnik — a 15. század végére eltűntek. A jól datált lelőhelyekről származó leletek nagyobb mennyiség esetén már önmagukat korszakokba rendezik. Végül olyan leletanyaghoz érkezünk, amely egyfajta unalmas egyhangúságot sugároz magából. Főként az üvegek anyagából árad az egyhangúság. Világos zöld színe van mindegyiknek. Erdei üveg (Waldglas).

A török hódoltság korának egyszerű háztartási üvegei. Igen nagy mennyiségben kerültek elő Budán és vidéki lelőhelyeken is. Sajnos, mindenhol abból a feltöltési rétegből, amely a hódoltság korának háborús pusztításait takarította el és amelyben 15–18. századig terjedő leletanyag volt. Ezért pontosan korhatározott leletünk nincs. Úgy látjuk, hogy ez a fajta üveg jellemző a 16. századra (például a kulacs a budai Vizivárosból, a Szent Péter plébániatemplom mellől. Kat. XII. 2. V. tábla 3. kép), de a típusok folytatódnak a 17. században is, sőt egyes leletekről még a 18. század elején is szó lehet. A típusok a következők: a már említett kulacsok, a sörös krigli (korsó), amely a formáját a habán kerámiától kölcsönözte (Kat. IX. 1. típus, V. tábla, 1. kép). Ebben a kötetben Hollókőről származó példányát mutatjuk be. A karélyos palackok, amelyeknek testét diagonálisan csavarodó plasztika borítja, és rövid nyakuk van tölcséres szájnylással. Nem kifejezetten magyarországi ez a típus. Németországban is van ilyen, másféle szájkiképzéssel. Ebből a korszakból vannak mécsesek is (Gyürky 1987, Abb. 13/2.), amelyek formára a korai középkori mécsesekkel egyeznek, de sokkal nagyobbak azoknál és zöld, erdei üvegből készültek. A 17. század végén, a porumbáki (Fogaras megye) összeírásban is említenek mécseseket, amelyeket nem csak nálunk, hanem Európában máshol is még a 17. században is gyártottak. Egyedül a díszítő részletek adnak lehetőséget a korhatározásra. A sörös kriglinek a cakkos talpa például, amelyhez hasonlót 17. század elejét idéző évszámmal ellátott festett habán poháron is megfigyelhetünk (Sághelyi 1938, 112. Abb. 42.), a tárgy a 17. század elejéről való.

A 17. századtól kezdve gyűjteményeink már sok szép üveget őriznek: festett, vagy metszett üvegeket. A tárgy iránt érdeklődők számára publikációkból megismerhetők. Kötetünk ezzel a korszakkal tulajdonképpen már nem foglalkozik a teljesség igényével. Budai katalógusunkban is közöltünk azonban egy festett palackot, ebben a kötetben pedig egy poharat Szekszárdról és egy serleget Segesdről, mivel ezek a darabok töredékesen, ásatási leletként kerültek felszínre. Ezek a habán üvegművességek igen szép darabjai. Ezen az úton szeretnénk a figyelmet felhívni rájuk. A leletek meghatározásához szükséges egy kis kitekintés hátra és előre az időben. Figyelemreméltó, hogy a legszebb két darab dunántúli lelőhelyeken került elő, ahol váltakozó, mozgó háború folyt és a törökök birtoklása nem volt állandó. Budán, a hódoltság másfél évszázada alatt (az egyetlen festett palack kivételével) inkább az egyszerű típusok fordulnak elő nagy mennyiségben. A rajtuk megfigyelt részletek mutatják, hogy ezek az üvegek is a felvidéki és erdélyi hutákban készültek, csak sokkal egyszerűbb kivitelben. Közös asztali üvegek voltak, mindennapi használat céljára. A sörös kriglinek egy hasonmása a gyulafehérvári múzeumban található (G. Davidson személyes közlése alapján). Mindebből arra következtetnek tehát, hogy a hódoltság területén nem volt üveggyártás.

A "KETTŐS-KÓNIKUS" PALACKOK IDŐRENDJE

Régészeti leletanyagban a leggyakrabban előforduló középkori üvegek az ú.n. "kettős-kónikus" palackok, illetve ezek töredékei. Gyakori előfordulásuk teszi lehetővé, hogy részletesebben foglalkozzunk velük és segítségükkel bemutassuk módszerünket az időrend szorosabb meghatározására (14. kép).

A sok töredék, amely ebből a típusból szinte minden lelőhelyén előkerül, azt mutatja, hogy nagyon kedvelték. Sokféle méretben készítették, ami azt jelenti, hogy mindenféle célra fel tudták használni. A palack alsó és felső részét gyűrű választja el egymástól, amely bizonyos szűkületet hozott létre. Egyesek szerint a keskenyebb alsó részt fonattal vonták be, de ez csak feltevés. Általában ez a gyűrű, s ezen kívül a palck szájának gyűrűje és a fenék a talpszegélye szokott megmaradni, mivel ezek az erősebb részek. Jellemző, hogy a tagoltság ellenére nem különálló részekből ragasztották össze, hanem a pipából egyszerre kifúvott anyagot hajtogatták nagy kezűgyességgel talpszegéllyé, vállgyűrűvé stb. A fújástól elvékonyodott alsó test és a felső rész bugyra, — ha elő is kerül — annyira töredékes, hogy összeragasztása, rekonstrukciója szinte lehetetlen. Az előkerülő mennyiséghez képest kevés a rekonstruált tárgy. A töredékek alapján tudni lehet, hogy a palack kicsi volt-e, vagy nagy, de az alsó- és felső rész arányát a vállgyűrű jellemző mérete alapján sem lehet kiszámítani. Ennek ellenére ennél a tárgynál is nagyon fontos a töredékek igen aprólékos és pontos mérése, mert ennek alapján az mégis eldönthető, hogy egy vállgyűrű és egy fenék összetartozhatott-e? A kézimunka szabálytalansága és a magasságméretek bizonytalansága nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy bizonyos ürmértékek határozták-e meg a palackok nagyságát, vagy ez nem játszott szerepet? A mérésnél nem szabad figyelmen kívül hagyni a talpgyűrűtől felfelé, illetőleg a vállgyűrűtől lefelé és felfelé kiinduló csomkokat és azok ívelését, mert ezek segítségével megállapítható, hogy a palack alsó fele egyenesfalú volt-e, vagy öblös? Ezek e részek a kor- és a származás megállapításához szükségesek.

A szakirodalom eddig megelégedett azzal, hogy ezt a formát megnevezze, de nem állott elég anyag a rendelkezésére ahhoz, hogy különbséget tegyen közöttük. A leletek kezdetben nem szakszerű ásatásoknál kerültek elő, hanem építkezéseknél, ami különbség megállapítását sem tette lehetővé. Most először nekünk van birtokunkban elég sok, módszeres régészeti kutatásból származó palacktöredék. Egyre gyakrabban jelennek meg külföldön is részletes ásatási beszámolók, szakszerű rajzokkal. Egyazon típuson belül sem teljesen egyformák a tárgyak.

A kettős-kónikus palackokról az a vélemény, hogy formájuk német eredetű, sőt a szakirodalom kizárólag a thüringiában lévő spessarti műhelyek termékének tartotta ezeket (Rademacher 1933). A 15. századi német fametszeteken gyakran ábrázolták ezt a palackot (Ingenieur- Kunst- und Wunderbuch. 1430, Weimar, Landesbibliothek). A második világháború után a budai középkori királyi palota feltárásainál különböző korú lelőhelyekről kerültek elő palacktöredékek és ezek jelentős mértékben különböztek egymástól.

A legkorábbi darab a XII. számú szemétdömbben volt kizárólag 13. századi leletek (cserépedények) és bizánci típusú üvegtöredékek (golyvás palack) között (Kat. XII. 2. 2. típus, IX. tábla 3. kép) (Gyürky 1971, 200. Abb. 15.). A palack töredékai teljesen romlottak, eredeti színük nem állapítható meg. Jellemző a szájnyílásnál a perem alá csúsztatott gyűrű (kis golyva). Ez a kis részlet csak a 13–14. században ilyen, később a gyűrű a peremet szegélyezi.

Ugyancsak Budán, a középkori palota közvetlen közelében feltárt korai polgárvárosi részben (amely később a palota terjeszkedésének esett áldozatul) egy sziklagödörből került elő egy ép példány, füstös-barna üvegből (14/1. és 15. kép). Az alsó rész egyenesfalú, kissé kónikus, a felső rész bugyra kicsi, a szájgyűrű (golyva) a perem alatt van. A sziklagödör a 13. századi városfal alá húzódott, de feltöltése már a 13–14. század fordulóján történhetett, mert leletanyagában már velencei üvegtöredékek is voltak. Ehhez a lelethez nagyon hasonló került elő Eva Cerna ásatásánál a morvaországi Most város feltárásánál (Phoenix... 1988, 269. Abb. 300.). Ő is a 13. századra határozta meg. Ugyancsak hasonló és színben is a budaival egyezik az a palack, amely Berndt Engelhardt régész feltárásánál került elő Landshutban (Phoenix... 1988, 269. Abb. 301.) Ezeknek a palackoknak a formája olymértékben különbözik a Rajna-vidéken nagy számban előkerült kettős-kónikus palackoktól (Krueger 1984, 547–549. Abb. 28–29.) (14/5. kép), hogy a budai palackot és a hozzá hasonlókat nem tekinthetjük német importnak. Származásukat — természetesen — egyelőre pontosan nem lehet meghatározni, legfeljebb

figyelmet érdemel, hogy Budán velencei (vagy itáliai?) üvegekkel együtt került elő. Szükségesnek találom megjegyezni, hogy az ú.n. "velencei" üvegeknek is csak egy része szintelen, ú.n. kristályüveg. Igaz, ebből van több. Az üveg egyik fő alkotórésze a kvarc természetes állapotában különböző fénoxidokat tartalmaz, amelyektől az üveg halvány zöld, kék, sárga, füstszínű stb. színárnyalatot kap. A korai középkori üvegleletek jobbára színesek, de ha szódával készültek (ú.n. nátronüvegek), akkor a színek halványak, az üvegek átlátszóak. Magyarországi leleteink között van még néhány kis töredék ebből a típusból: ugyancsak Budán a királyi palota előtti polgárvárosi részből (Gyürky 1987, Abb. 7/5 és Abb. 8/2.), egy nagyobb, otrombább nyak zöld, erdei üvegből (14/2. kép) ugyaninnen (Gyürky 1987, Abb. 7/6.), továbbá Sopronból (Holl Imre lelete) (lásd a címszónál). Mende-Leányváron kettős-kónikus palack vállgyűrűje került elő a budaihoz hasonló barnás-füstszínű üvegből (lásd a címszónál). Korhatározása hasonló: 13. század vége.

Sopronban előkerült egy palack-alsórész, (Gömöri János lelete. – 14/3. kép), amely olyan öblös, mint a rajnavideki palackok. Ettől a bizonytalanul megítélhető töredéktől eltekintve azonban a kettős-kónikus palackok esetében nem igazolható a németországi import. Ellenkezőleg, a következő 14. századi csoportjuk minőség tekintetében a velencei üvegekkel teljesen egyező, szintelen, romlatlan, átlátszó, vékonyfalú, finom üveg. Megfigyeltem, hogy ebben a században még megtalálható a palackok szájereme alatt a kis golyva. A visegrádi királyi palota északi, támpilléres udvarának Nagy Lajos korára datált feltöltési rétegeből került elő a két palacknyak (14/6. és 8. kép) (lásd a címszónál). Egy valamivel teljesebb példány Budáról (14/7. kép) (Kat. XII. 2. típus, IX. tábla, 2. kép) jól mutatja, hogy a palack alsó teste ugyanolyan egyenesfalú, mint a kisebb, 13. századi, barnás-füstös budai palack teste. Úgy gondolom, hogy egyenes folytatása egyik a másiknak, csak szintelen, kristályüveg kivitelben, abból a korszakból, amikor a velencei üvegeket már ez a minőség teszi márkássá. A "golyva" iszlám eredetű, gyakran megtalálható az Itáliában készült üvegpalackok nyakán is.

14. századi, velencei típusú kettős-kónikus palacknyak került elő Székesfehérváron (Siklósi Gyula lelete, lásd a címszónál). Más lelőhelyeken velencei minőségű üvegből csak vállgyűrűk kerültek elő, de a 14. század mindegyik esetben igazolható. A községi várban (Holl Imre lelete), a budai polgárvárosban, az Űri u. 10. számú ház pincéjének kútjában (Holl Imre lelete), ugyancsak Budán, a keleti városfálnál (Magyar Károly lelete), Kecskeméten, a ferences templom mellett (Biczó Piroska lelete) és még több olyan lelőhelyen, amelyeken vegyeskorú leletanyag volt.

Hosszú időn keresztül ilyen palackot Itáliából nem ismertünk, a közelmúltban azonban Róma közelében, Tarquiniában találtak két nagyméretű palackhoz tartozó vállgyűrűt és ez a lelet már igazolja azt, hogy ezt a típust ott is készítették. Azok a leletek 1382–1400 közötti időből származnak (Phoenix... 1988, 44–48.). Velencei okmányokban előfordul az "inghistere todesche", azaz "német palack" kifejezés, például 1446-ban (Zecchin 1970, 25–28.). Az a kérdés, hogy nem ezt a fajta palackot nevezték-e így? Az egyes típusok megnevezésében gyakran utaltak arra a helyre, ahonnan a forma eredt, pl.: "moiolis cum pedibus de Romania..." (1280), vagy "inghistere da Padova", "ciatis Gambassinis", "bocchali da Fiorentini".

Külföldi régészeti publikációban is találtam hasonló kis-golyvás, kettős-kónikus palacknyakat, mégpedig Brünmben (Michna 1974, 62–64.). Egy kút lelete volt. Itt a leletegyüttesben nem cseh, hanem velencei típusú üvegek voltak, a lelőhely pedig a városnak abban a negyedében található, ahol a középkorban rajnavideki kereskedők laktak.

A 15. század közepétől régészeti leletanyagunkban a kettős-kónikus palackok megváltozott formájú és minőségű darabjainak töredékei találhatók. Az ilyenfajta leletek száma változatlanul nagy, sőt számuk még növekszik is. Romlott állapotban kerülnek elő, ezért eredeti színük nem állapítható meg. A szájerem gyűrűje ezeknél már a szájnylást fogja körül, a golyvára már nem emlékeztet. Kivételesen van egy rekonstruálható darab Óbudáról (Bertalan Vilmosné lelete) (14/9. kép és lásd a lelőhelynél). Leginkább a felső rész széles bugyra a jellemző. Jóllehet egy ilyen eléggé szabálytalan formát felismerhetően leírni nem lehet, a rajz a leírást pótolja és mindjárt összevethető egy hasonló korú (15. század) németországi palackkal (14/13. kép) (Laskowski 1987, 257. Abb. 186/14.). Szavak nélkül is felismerhető a különbség. Visegrádi töredékeken (14/10–11. kép) a túlságosan hosszú és vékony, szabálytalan, görbe nyak látható. A magyarországi és a németországi palackok között a nyilvánvaló különbség mutatja, hogy ezeket sem a 13. sem pedig a 15. században nem Németországból szállították, hanem itthon készültek. A magyar palackoknak van még egy apró, de jellemző vonása: a szájerem alatt a nyak rövid szakaszon erősen összeszűkül, majd ismét kiszélesedik, mintha a golyva emléke lenne.

A magyarországi palackok első példányát egyelőre a tolnamegyei Felsőnyék várából ismerjük (Miklós Zsuzsa lelete, lásd a lelőhelynél), ahol I. Ulászló pénze (1440–1444) határozza meg a korát. A Magyarországon készült palackok már a legkisebb alföldi falutelepülésre is eljutottak (Szabó K. 1938, 112–114.; 537–544. kép).

Megfigyelhetjük azt is, hogy a magyarországi palackok száját egészen másképpen képezték ki, mint a német palackokét. A bemutatott példákon ez jól látható. A magyar palackok szája leginkább a csaknem 200 évvel korábbi bizánci típusú ún. "golyvás" palackokéra hasonlít. Egyelőre nem tudjuk, miért? Az ilyen jellemzőnek mondható sajátosságokat csak nagyon sok lelet lerajzolása után lehet felismerni, midőn az ismétlődés felhívja magára a figyelmet, hogy nem egyszeri, véletlen jelenségről van szó. A belgrádi várban talált lelet hasonlít a leginkább a magyar palackokhoz (Han 1975, 114–126.).

Mivel a magyarországi üveggyártás fellendülése a 15. század közepén legjobban a Dél-Dunántúlon figyelhető meg, felvetődhet a gondolat, hogy ezt a velencei üvegművességet utánzó és még némi bizánci vonást is őrző stílust nem olyan mesterek honosították-e meg, akik Szerbia, vagy Dalmácia területéről települtek át? Már utaltunk arra, hogy Ragusában a 14. század első éveiben velencei mester alapította az első műhelyt, amelyet rövidesen több is követett; és arról is korán gondoskodtak, hogy a velencei termékek Szerbiába is eljussanak. Feltehető, hogy a ragusai üvegművesség is használta az áru terjesztésének ezt az útját. Feltételezéseink igazolásához egyelőre túlságosan kevés régészeti anyag áll a rendelkezésünkre az említett területekről.

LELETEK

Az adatközlés nem egyenletes. Csak a beletárolva átadott leletanyag nyilvántartási számait tudjuk közölni.

Dunántúl

Baranya megye

PÉCS – Város

A város területén folyó építkezéseket 1976-tól Kárpáti Gábor régész (Janus Pannonius Múzeum) kísérte figyelemmel. A két egymást keresztező főút vonal által négy részre osztott belváros mindegyik negyedében volt leletmentés (Kárpáti 1979, 165–192.; U.a. 1983, 99–116.).

Déryné u. 2.

(Janus Pannonius gimnázium udvara.) Kút és ezzel összekapcsolt ciszterna. Az üvegleletek ez utóbbiból kerültek elő. A leletegyüttes a 12–16. századig terjedő tárgyakat tartalmazott, amelyek egymással keveredtek. Réteg szerinti szétválasztás nem volt lehetséges.

Pohár (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.12.) (1. ábra). Optikai díszítésű, sejtmintás pohár. Rekonstrukciónk eltér Kárpáti által az I. közleményben közölt (ott: 4. kép) rekonstrukciótól. Teljes vastagságában romlott üveg. Velencei típust utánoz, de magyarországi műhelyben készült, kora: 15. század közepe.

Pohár (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.17.) (2. ábra) kúpos fenéktöredéke. Kisméretű. A forma a velencei poharakat utánozza, de anyagában romlott. magyar műhelyben készült a 15. század közepén.

Pohár (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.20.). Peremtöredék. Optikai díszítése volt. A visszahajtott, gömbölyű perem alatt keskeny sima szegély után ovális foltokból szabálytalanul és szorosan egymáshozsimuló felületi díszítés látható. A pohár kónikus forma. Velenceit utánoz, de romlott az anyaga. Kora: 15. század közepe. Hasonló pohártöredékek máshol is előkerültek (Gábor u. 4.). A sok töredékből, ami ebből a típusból van, arra következtetünk, hogy valami helyi — de legalábbis közeli műhely készítette a 15. század közepén.

Palack (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.13.) Képét nem közöljük, rajza megtalálható Kárpáti I. sz. közleményében (1979). Nyaktöredék, szájánál a perem alá csúsztatott gyűrű. A gyűrű alatt diagonálisan csavarodó plasztikus felületi vonaldíszítés látható, amely — feltehetően — az egész palackot beborította. Alsó része nem került elő, ezért nem tudjuk milyen típusú volt. Plasztikus felületi díszítése miatt emlékeztet a Vácon előkerült palackokra (lásd a lelőhelynél). Romlott üveg. Kora feltehetően a 15. század közepe.

Palack (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.14.). Nyak- és szájtöredék. Mi ennek a képét sem közöljük, Kárpáti I. közleményében található ábrázolását elfogadjuk. A peremgyűrű a szájnílás szélén helyezkedik el. A nyakra vastag üvegfonál csavarodik spirálisan. Romlott üveg. Hasonlóan díszített palacknyak került elő Budán a Váralja utcában (Bertalan Vilmosné lelete) (Kat. XII. 17. típus, a. 6.) és Pomázon a Klissa dombon, a kastély területén (ltsz.: MNM 60.17.481.C.).

Palackok, kettős-kónikus típusúak. Több palack töredékei (ltsz.: J. P. Múz. 77.3.16., 18., 19.). Rajzot itt nem közlünk, ugyanis a nagyon erős helyi jellegzetességgel készült kettős-kónikus palackokból más lelőhelyről (Landler Jenő út és Széchenyi tér) jobban rekonstruálható töredékeket találtunk bemutatásra alkalmasabbnak. Anyaguk romlott.

Ennek a lelőhelynek üvegleleteit Kárpáti is a 15. századra határozta meg. A mi korhatározásunkat más lelőhelyek anyagára alapoztuk, illetőleg arra a megállapításra, amelyet a magyarországi üvegkészítés fellendülésére vonatkozóan tettünk és amelyet ebben a kötetben is kifejtettünk.

Szent István tér 19.

Ez a lelőhely a székesegyház alatt, a város ÉNY-i negyedében található. Ez egy kút. Kettős-kónikus palack töredékei kerültek itt elő (Kárpáti 1978, VIII. tábla, 1–2. kép).

Széchenyi tér 7.

A város központjában egy akna leletei: Kancsó, vékony, hosszú nyaka, szűk szájnílása kiöntőcsücsökkel (6. ábra). A nyakra vastag üvegfonál csavarodik spirálisan. Romlott üveg.

Palack (4. ábra). Kettős-kónikus típus. Romlott üveg. A nagyon vékony, csaknem egyenes alsó test a vállgyűrű alatt bugyrot képez, amely ugyanolyan méretű és kiterjedésű, mint a felső rész bugyra. Ezek a vonások különböztetik meg a pécsi kettős-kónikus palackokat az ország más lelőhelyein talált palackoktól. Ettől helyi jellegű. Feltétlenül a közelben — ha nem helyben — kellett lenni annak a műhelynek, amely készítette.

Serleg szára és a nódus fodrosan csavarodó üvegfonálból. Ilyen típusú töredék több helyen is előkerült: Budán (Kat. XV. 4. típus, XXXIV. tábla 1–4. kép), Győrben, Pomázon, Székesfehérváron, Vácon. Egyedül Budán került elő ugyanazon a lelőhelyen serlegkehely is, amelyet kapcsolatba lehetett hozni a szárral (8/6. kép). A többi lelőhelyen nem volt lehetőség rekonstrukcióra.

Ebből az aknából is előkerült hólyagocskákkal díszített optikai díszítésű pohárka.

Serlegkehely kis töredéke. A sima perem alatt függőleges, plastikus bordázat látható. Reneszánsz típus. Az üveg romlottsága miatt nem tekinthető velencei üvegnek, hanem magyarországi készítésű.

Edényfenék halványzöld üvegből fehér fonálráttétellel. A fonalak a fenék központjából kiindulva az oldalfalon függőlegesen helyezkedtek el. Hasonlít egyes velencei üvegek díszítésére a 16. század elején, azonban a világoszöld üveg miatt a velenceieknek csak az utánzata.

Kotyogós palack csészealakú szájtölcsére elcsavarodó plastikus vonaldíszítéssel. Ez a részlet egy Magyarországon a 16. században nagyon gyakori típushoz tartozik.

Kulacs (7. ábra). Nyak-, száj- és válltöredék. A test lapos, ovális keresztmetszetű. Vékony nyaka felett csukott tulipánbimbóra emlékeztető szája van. Hasonló került elő a Jókai u. 6. sz. lelőhelyen is. Hasonló kulacs nagyon gyakran kerül elő Magyarországon (Kat. X. 2. típus, V. tábla, 3. kép), de másfajta szájkialakítással. Ilyen száj a pécsiekén kívül csak Ozorán került elő. Van egy igen távoli analógiája a lengyelországi Plock-ból (Cipiele 1981, 213–220. Fig. 1/a.), amelyet a szerző a 14. századra határozott meg. A tárgyak közötti hasonlóság valóban meglepően nagy, mégsem találunk kapcsolatot közöttük. A pécsi kulacsok semmiképpen sem származnak a 14. századból és leleteink között más kulacs-leletek is a 15. század második felénél nem korábbiak.

A domonkosok kolostora a város DK-nyugyedében, a Munkácsi Mihály úton került elő (Kárpáti Gábor ásatása). Itt a kolostor közelében — feltehetően a kolostor miatt — került elő az a néhány 15–16. századi velencei üveglelet, ami ebben a városban ritkaságnak számít.

Perczel u. 10.

Serleg bordás oldalfalának töredéke széles, aranyozott peremmel és az oldalfalat a peremtől elválasztó sötétkék, vízszintes fonállal. 15. sz. vége – 16. sz. eleje. Serlegfedő. Velencei üveg. Kora mint az előző lelet.

Kotyogós palack kétsöves nyaktöredéke.

Munkácsy Mihály utca 5.

Serleg, függőlegesen bordázott szárának és talpkarikájának töredéke. Velencei reneszánsz üveg.

Serleg kelyhének töredéke sima perem alatt bordás oldalfallal és sötétkék fonaldíszítéssel. Velencei munka a 15. sz. végéről, vagy a 16. sz. elejéről.

Serlegfedő gombja. Velencei üveg.

Köldökös (kerek) ablaküvegek.

Gábor u. 4. Kút.

Igen gazdag üveg leletanyag került itt elő, amelyek főként a helyi üveggyártás gazdag formáit tárják eléink (Kárpáti 1963, 99–116.).

Palack (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.120.) (8. ábra). Csak felső rész. Romlott üveg. Kettős-kónikus típus.

Palackok, a kettős-kónikus típusból. Nyak részlet (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.121.), vállgyűrű (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.119.)

Mécses (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.123–124.) (3. ábra) két töredéke. A tárgy gömbölyű feneke mutatja, hogy csak tartóba helyezve maradhatott meg. Romlott üveg.

Serleg (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.108.) (9. ábra) talpa, rövid szára és a függőleges kannelúrákkal tagolt kehely kis részlete. A forma nagyon emlékeztet azokra a fehér cserép talpas poharakra, amelyek a 14–15. században nagyon kedveltek voltak (9/1., 3., 6. kép). Romlott üveg.

Serleg kelyhe (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.111.), szára és talpa (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.107.). Összetartozásuk nem bizonyított, csak feltételezhető (11. ábra). Romlott üvegek. A kehely oldalán a bordák a peremig kifutnak, de kevéssel a perem alatt a vonaluk megtörik, jelezvén, hogy ott a peremszegély helye. A velencei poharaknál találtunk hasonló megoldást. A szár valamivel hosszab, mint az előző leletnél, de még így is rövidnek számít. A talp nagy és lapos. Ez eléggé kezdetlegesnek mondható szár, de tipikus hazai forma, úgy látszik, hogy a módszer, ahogy alakították, elég általános volt.

Serleg (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.106.) kelyhének kis töredéke, plasztikus, függőleges, fehér fonálrátéttel.

Pohár (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.101.) (10. ábra). Cseppes típus. Velencei, de romlott üveg, a forma és a díszítés nehézkes.

Poharak optikai díszítéssel. Számításunk szerint 15 pohárhoz tartozó töredék (ltsz.: J. P. Múz. 79.11.103–105. és 110.). A rekonstrukcióhoz (12. ábra) a 103. és a 105. számú töredéket használtuk fel. A töredékek anyaga romlott. Az optikai díszítést szabálytalan méretű ovális foltocskák képezik, melyektől a pohár oldalfala olyannak látszik, mintha felhólyagzott volna.

Kárpáti a Gábor u. 4. szám alatti kút beomlását a 15. század közepére határozta meg.

Jókai Mór u. 6.

A város DNY-i negyedében D-felől a Széchenyi térig húzódik.

Kettős-kónikus palackokhoz tartozó részletek.

Kulacs töredéke "tulipánbimbó" szájjal.

Kotyogós palack rövid, egyenes nyaka, szájtölcsére spirálisan felcsavarodó fonáldíszítéssel és a gömbölyű test részlete, rajta elcsavarodó plasztikus vonaldíszítés.

Kotyogós palack két csőből csavart nyaka.

Serleg szártöredéke, üvegfonálból csavart fodros nádussal.

Talpas pohár tölcseres kehellyel, üvegfonálból tekert talppal (Borsos 1963, Abb. 8.). A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött hasonló poharat Borsos a 16. sz. elejére határozta meg.

Összefoglalás: ebből a városból hiányzanak a gótikus üvegleletek. Velencei üveg csak a reneszánsz korszakból maradt, az is kevés. Ezzel szemben sok a hazai műhelyben készült üveg. A leletek a 15. sz. közepétől kezdődnek. A divatos formák olyan helyi, kizárólag itt megfigyelt sajátosságokkal rendelkeznek, hogy feltételezhető egy közeli műhely létezése.

Kárpáti Gábor régész (Janus Pannonius Múzeum, Pécs) feltárása. Idézet a közleményből (Kárpáti 1983, 117–130. VI. tábla, 7–8. kép): "Egy könnyecseppes pohár faltöredéke, egy befűzött hasú (kétkónuszos) palack töredéke." A szerző a leleteket 14–16. század közé teszi. A közölt kép alapján a könnyecseppes pohár nem velencei, hanem hazai műhelyben készülhetett.

Fejér megye

CSÓKAKŐ – Vár

Feltárást végzett: Fitz Jenő (István király Múzeum, Székesfehérvár). Az ásatás leleteit egyetemi szakdolgozatként feldolgozta: Pintér László.

A várat a Csák nemzetség építtette a 13. század végén. 1299-re már állt. 1326-ban átadták Károly Róbertnek (Györffy 1987, 356.). Ettől kezdve királyi tulajdon. A törökök 1543-ban foglalták el és 1686-ig birtokolták (Gerő 1966, 180.).

Serlegfedő peremtöredéke a kupola kis darabjával (1. ábra). Romlatlan, színtelen, velencei üveg. 15. sz. második fele, vagy 16. sz. eleje. (Kat. V. 1. típus, II. tábla, 1. kép).

Csésze perem- és válltöredéke (2. ábra). Romlatlan, tiszta üveg, velencei minőségű, mégsem velencei. A befelé pödrott perem és az alakjának a tagoltsága eddig csak Magyarországon talált üvegcsészéken fordult elő. Hasonló töredék került elő Pomázon és Vácon is. Feltehetően 15. sz. második fele.

Kotyogós palack (3. ábra). Négy csőből összezsavart hosszú nyak és feltehetően gömbalakú test, amelyből azonban csak egy kevés érzékelhető a nyak kiindulásánál. Feltehetően 16. századi.

Palack szája (4. ábra). Kettős-kónikus palackhoz tartozott. Romlott üveg, magyarországi műhelyben készült. 15. század második fele.

TÁC (a középkorban: Föveny) – Falu

A római kori Gorsium romjainak egy része felett épült. Feltárását Fitz Jenő végezte (István király Múzeum, Székesfehérvár).

A település első említése 1192-ből származik (Györffy 1987, 385.). Ekkor egy út kapcsán említették "Fuen" néven. Utolsó említése 1499-ből való (Csánki 1897, 328.), ekkor egy fehérvári kanonok a község plébánosa. Pusztulása feltehetően a török hódoltság idején következett be.

A kicsiny falutelepülésnek igen sok üveglelete van, ami — feltehetően — a gondos feltárásnak köszönhető. Ezek nagyon apró töredékek, ezért rekonstrukcióra nem alkalmasak, sőt rekonstrukciós rajzra is csak kevés, de a típusok ismertek. Valamennyi a 15. sz. közepe és a 16. század közepe közötti időszakra tehető.

Palackok töredékei, a kettős-kónikus típusból (ltsz.: István kir. Múz. 62.736.1.; 67.414.8.; 69.147.1.; 75.85.1.) és több leltározatlan töredék (ábra a címszónál).

Kotyogós palackok, összesen 4 darabhoz tartozó töredék. Ezek egyike két csőből csavart, a másik egycsöves, vékony, hajlottnyakú, kiszélesedő szájtölcsérrel (ltsz.: István kir. Múz. 79./4.1.). Feltehetően a 16. század első fele.

Mécses olajtartályának alja (Kat. XI. 1. típus, VI. tábla 1–2.).

Serleg talpa és a talpból kiinduló kehely töredéke (ltsz.: István kir. Múz. 58.68.22.). 15. század második fele, vagy 16. sz. eleje. Magyarországi készítésű.

Az építkezések, felújítások mellett régészeti leletmentő ásatásokkal Siklósi Gyula (MTA Régészeti Intézet) kutatja a középkori város topográfiáját. A várossá fejlődést és a topográfia jelentős megváltozását elősegítette a latinusok 1246–1249 közötti betelepítése (Siklósi 1987).

Sziget külváros (középkori). A D-i határát átszelő utcában álló — egykor feudális tulajdonban lévő — kőház leletei:

Csalikorsó (Itsz.: István kir. Múz. 80.567.1.) (1. ábra). Halványzöld üveg, kék díszítéssel. Amikor a korsóból ittak, aki ivott, maga felé döntötte, ezért a kiöntő nyílás a fül felett helyezkedett el. Hasonló, kissé "bolondos" formák Németországban voltak divatosak a 16. század végén és a 17. század elején (Baumgartner 1987, Abb. 108.).

Géza fejedelem tér, a Szent Anna kápolna előtt feltárt középkori kanonoki ház helye. A középkori ház építése a 13. század közepén kezdődött és 1478-ban pusztult el. Üvegleletei: Palackok töredékei, kettős-kónikus típusból (Itsz.: István kir. Múz. 86.427.1.; 86.431.1.; 86.432.1.) (2. ábra). Anyaga romlatlan, szintelen, tiszta, átlátszó. Szájánál a cseppfogó gyűrű a perem alá csúszott. 14. századi, velencei üveg.

Csappes pohárák. 2 db. 1./ alacsony hordóformájú, alacsony, gömbölyű peremmel (Itsz.: István kir. Múz. 86.428.1.) (4. ábra) romlatlan, szép velencei üveg. 14. század. 2./ alacsony test, magas, egyenes perem (Itsz.: István kir. Múz. 86.430.1–2.) (3. ábra). Romlatlan szép velencei üveg. 14. század. Az első típus a gyakoribb, a második a ritkább, de azért ebből is található jónéhány példány, pl. Budán és Vácott (Gyürky 1987, 47–68.).

Palack, szűk nyakkal, tölcséres szájjal. A csészealakúra kiszélesedett száj maradt meg és egy egész kevés a szűk nyakból. A szájtölcséren párhuzamos sötétkék fonáldíszítés. A kevés maradvány miatt ezúttal nehéz a kort biztosan meghatározni, ugyanis ez a palacktípus nagyon hosszú időn keresztül kedvelt forma volt (természetesen némi változtatásokkal). A korhatározás kiindulópontja itt a száj csésze-formája, amely a 14. századi, gótikus korszakban inkább tölcsérformájú volt. A "gömbölyű" csészeforma látható azon a leleten, amely Kőszeg várában került elő (Holl Imre lelete) (11. kép) Mátyás korára meghatározott rétegből. Ez a lelet tehát feltehetően a 15. század második feléből való, mindenesetre az 1478 előtti időszakból. Ugyanerről a lelőhelyről került elő egy serleg és egy pohár töredéke is zöld, erdei üvegből. Mindkettő legkorábban a 16. sz. végéről, de inkább a 17. századból származik. Ezeket tehát nem lehet a kanonoki ház leleteinek tekinteni.

A Géza fejedelem téren talált más leletek:

Serleg szára, üvegfonálból sodrott nádussal (Itsz.: István kir. Múz. 80.235. és 80.137.) (8. kép). Ilyen részlet az ország területén viszonylag gyakran fordul elő (Kat. XV. 4. típus, XXXIV. tábla, 1–4. kép), e kötetben is tárgyaltuk (8/6. kép), mint a magyarországi üvegtézítés olyan darabját, amely a 15. század közepén, velencei hatásra és protorenészansz részletekkel készült, méghozzá a magyarországi szokásoktól eltérően nagyobb darabszámban, ha úgy tetszik, "szériában". A kehely, amelyet a szár fölé rajzoltunk, azonos lelőhelyről került elő, de persze nem biztos, hogy összetartoztak. Mivel azonban a kehelyhez más szár és a szárhoz más kehely nem került elő, összetartozásuk mégis egy lehetőség.

Kettős-kónikus palackok töredékei is előkerültek már nem a velencei, hanem a 15. század közepétől magyar műhelyekben gyártott fajtákból (Itsz.: István kir. Múz. 80.60.1.; 80.238.1.; 82.861.1.) (11., 12., 13. ábra).

Pohár, nagyméretű, ún. "Krautstrunk" forma perem és fenéktöredéke (Itsz.: István kir. Múz. 80.232.1. és 80.233.1.) (10. ábra). Nem biztos, hogy a két darab egymáshoz tartozik, de biztos, hogy mindkettő azonos típusú pohárhoz. Ez a pohár a német "Krautstrunk"-ot utánozza. Lényegében a kis velencei pohárák nagyméretű változata. A német poharaktól abban különbözik, hogy kisebbek a cseppjei. Különbözik a technológiában is. Az eredeti német poharak ugyanis nem romlottak, míg magyarországi hasonmásaik teljes vastagságukban romlott állapotban kerülnek elő. 15. sz. második fele – 16. sz. eleje.

Ablaküvegek a kerek, ún. "köldökös" üvegek fajtájából és a hozzájuk tartozó háromszögletű térkitöltő elemek.

Kotyogós üveg, ötcsöves. 17–18. század.

Sziget, azaz Palotai külváros. Az egykori Johannita kolostor ebben a külvárosban volt.
Lelőhely: Selyem utca.

Ablaküvegek.

Kettős-kónikus palackok töredékei.

Ötcsöves kotyogós palackok halványzöld üvegből. 17–18. század. (Itsz.: István kir. Múz. 78.51.1.).

Az István király Múzeum gyűjteményében van egy ismeretlen lelőhelyről származó velencei serleg a 16. század elejéről. A kehely alsó, gömbölyű részét a felületből kiemelkedő fehér, függőleges fonálrátét tagolja, nádusát pedig fehér fonalháló, "reticella" díszíti. Analógiája a Muzeum de la Haye-ban található (Selim Abdul-Hak 1958, 95. Fig. 18.).

Győr-Sopron megye

GYŐR – Város

A város történelmi magjában, a Káptalandombon Szőke Béla, Szőnyi Eszter és Tomka Péter végezték feltárást 1976-ban (Szőke-Szőnyi-Tomka 1980, 137–142.). Az ásatás a Martinovics tér 1–2. sz. ház udvarán folyt, amely ház a 14. században épült. Hulladékgödrtét egy 16–17. századi újjáépítés alkalmával temették be. A legkorábbi lelet 14. századi:

Pohártöredék, cseppdíszítéssel. Romlatlan finom, velencei üveg, 14. század.

Palack nyaka (1. ábra) váltakozó kék és szintelen fonáldíszítéssel, tölcseresen szétnyíló szájjal. A következő tárgy hasonló típusú, de nagyobb méretű:

Palack szájtölcse (2. ábra). Mindkettő romlatlan, velencei üveg. Itáliai típusú palackforma töredéke. Rekonstrukciónk (1. ábra) egy nürnbergi lelet után készült (Kahsnitz 1984, 202. II C 1). Két hasonló palacktöredék van Sopronban is (lásd a lelőhelynél). Kahsnitz korhatározása: 15. század, Baumgartneré pedig a 13–14. század fordulója (Phoenix... 1988, 276.). Sajnos a magyarországi leletek sem határozhatók meg pontosan. Lelőkörülményeik nem adnak erre lehetőséget, mégis e palack esetében a 15. századi meghatározást tartom elfogadhatóbbnak. Ennek a palacktípusnak példányai ugyanis nálunk Sopronban és Győrben, tehát a Bécs felől vezető útvonal mentén fordulnak elő, ami — feltevés szerint — a 15. században a velencei üvegárúk keredkedelmi útvonala. Ezek a palackok sokkal vastagabb üvegből készültek, mint 14. századi elődeik. A Róma melletti Tarquiniában került elő palacknyak hasonló díszítéssel (Phoenix... 1988, 46.), sokkal vékonyabb üvegből. A magyarországi velencei üveg-leletanyagban található itáliai típusú palackok minőségén is jól érzékelhető ez a különbség (lásd például ebben a kötetben a Budánál ábrázolt palackot). A 15. század közepén, miután Zsigmond tiltó rendelkezéseit már nem tartották kötelezőnek (1433 után), újból megjelentek a velencei áruk, ezúttal már a bécsi, vagy német, elsősorban nürnbergi kereskedők közvetítésével. Vannak a 15. század közepére korhatározott velencei leleteink, ám ezeknek a minősége már nem teljesen azonos, mint a korábbi velencei üvegeké (pl. Felsőnyék). A különbség éppen a légiesen vékony edényfalak megvastagodásában mutatkozik. Úgy gondolom tehát, hogy győri palackjaink egy régi és jellegzetesen itáliai palacktípusnak 15. századi változatai.

Palack részletek a kettős-kónikus típusból (3–4. ábra). Minden töredék romlatlan, szintelen, átlátszó, finom velencei üvegből készült. Valójában a rekonstrukció nem helyes, mivel ehhez az ún. "állgolyvás" szájkiképzés tartozik, t. i. a szájperem alá csúsztatott gyűrűvel. Az alsó testek töredékeinek egyenes vonala is megfelel ennek a korszaknak.

Díszítmény: malacfej, erősen romlott üvegből (5. ábra). A 15. század végén és a 16. század elején a németországi műhelyekben készítettek különböző poharakat állatfejes díszítésekkel (Baumgartner 1987, Abb. 111.). Ez feltehetően Magyarországon készült német minta után.

Urinál üveg (6. ábra). Erősen romlott üveg, feltehetően magyarországi hutában készült. Egészségügyi rendeltetésű.

Pohár (7. ábra). Kevés hiányossága van. Erősen romlott üveg. Formája a német ún. "Krautstrunk"-ra emlékeztet, de mérete kisebb azoknál és a díszítése sem hasonlít. A teste finoman érzékelhető kannelúrákkal tagolt. Analógiája nincs, ezért is feltételezhető, hogy magyarországi hutában készítették a 15. század közepén, vagy a század második felében.

Pohár (8. ábra). Németországi forma, ún. "Spechter". Erősen romlott üveg. Az eredeti magas vékony pohárnak az alsó része maradt meg, ezen látható egy vízszintes fonállal elválasztott alsó mező, amelyben egy sor nagy csepp helyezkedik el (Schmidt 1922, 148. Abb. 78.). Kora: 16. század. Érdemes megfigyelní a talp kiképzését, mert az is jellemző a 16. századra. Már a század elején feltűnik. Nem feltétlenül eredeti német darab, lehet, hogy csak német mintára készült.

Palacktöredékek a kettős-kónikus típusból. Két palackhoz tartozó nyak- és szájtöredék (9. ábra), 5 palackhoz tartozó vállgyűrű és 4 palackhoz tartozó fenéktöredék. Valamennyi romlott üvegből, s ezenkívül a nyak-száj töredékek a 15. század második felének jellegzetes magyarországi formái (lásd ezekről a palackokról szóló külön fejezetet).

Kotyogós palack szájtölcsére (10. ábra). A vékony-, látszólag egyenes nyakhoz széles, csészeszerű szájníylás tartozik. Mindkettőn diagonálisan csavarodó, plasztikus felületi fonaldíszítés van. Ez is német eredetű forma, amely a 15. század második felében és a 16. században itt Magyarországon is nagyon gyakori volt.

Palacknyakak (13. és 19. ábra). Szűk nyak, alacsony, tölcséres száj. A nyakon diadonálisan csavarodó sűrű vonalplasztika. Mindkettő romlott üvegből van. Elég gyakran előforduló típus (Kat. XII. 8. XVI. tábla, 3. kép), a kotyogós palackok fajtájához tartozik. Datált példányunk ugyan nincs, mégis úgy gondoljuk, hogy kora a 16. század első fele lehet. Magyarországon készült üveg.

Palack nyaka (16. ábra) szájtölcsér nélkül, szájníylását üvegfonál szegélyezi. Kezdetleges, rosszformájú darab.

A kotyogós palackok Magyarországon is nagyon népszerűek voltak és hosszú ideig készítették őket. Apor Péter 1736-ban megjelent művében, a "Metamorphosis Transylvanie"-ban "kortyogós üvegnek" nevezte és leírta, hogy ebben szolgálták fel a meggyes bort (MonHungHist 11. 1863).

Pohár (11. ábra), magas egyenes forma, ún. "Stangenglas". Feltehetően német import. Romlatlan anyaga miatt az eredeti kékeszöld színe is látható. Oldalát nagy cseppek díszítik, talpa rácsos (Baumgartner 1987, 88. Abb. 100.). Ilyen talptöredék Budán is előkerült (Kat. XXVI. tábla, 7. kép, ltsz.: BTM. 51 2962). Kora: 16. század első fele.

Pohár. Az ún. "Krautstrunk" peremtöredéke. 15. század m. f. – 16. sz. eleje.

Edény feneke és oldalfalának töredéke (12. ábra). Romlott üveg. Az oldalfal gerezdes volt. A háromlépcsős, üvegfonalból tekert talpszegély a 16. századra jellemző. Feltehetően magyarországi hutában készült.

Palack széles szája és nyaka (14. ábra), zöld üvegből. Az alacsony, gömbölyű perem alatt és valamivel lejjebb a nyakat vízszintes üvegfonál övezi. Önmagában nehéz meghatározni a korát, de a leletegyüttes alapján ezt is 16. századi magyar üvegnek tartjuk. Széles szája miatt lehetséges, hogy nem palack, hanem kancsó volt. Túl kevés maradt belőle ahhoz, hogy ez eldönthető legyen.

Serlegsár (15. ábra), vastag üvegszálból megsodort nádussal. Ennek a töredéknek hovátartozásáról a magyarországi üvegekészítés fejezetében bővebben írtam. Ennél a fejezetnél közöltem a lehetséges rekonstrukciót is. Használó leleteket Pécs, Pomáz, Székesfehérvár, Tác címszavaknál lehet találni.

Lámpa (17. ábra). Romlatlan, tiszta, átlátszó, szintelen velencei üveg. Csak a pereme van meg, de ennek alapján is nagy biztonsággal eldönthető, hogy itáliai reneszánsz típusú lámpa volt. Kora: 15. század második fele, 16. század eleje.

Serleg kelyhe (18. ábra). Színtelen, romlatlan velencei(?) üveg, de már nem középkori. 16. sz. második fele – 17. század.

Köldökös (kerek) ablaküveg (átm.: 10 cm)

Pohár fenék- és oldalfaltöredéke. Teljes egészében romlott üveg. Német típus, amennyiben az oldalfal kannelúrái felett nagyméretű cseppek helyezkednek el. Ilyen típust publikáltak Mainzban (Baumgartner 1987 76. Abb. 75.).

Olvasógyöngy, középkék színben, méretei: átm.: 6 cm, mag.: 7 cm.

A győri Káptalandomb egyetlen épületének üveg leletanyaga között feltűnően sok a német típus. Különösen akkor szembetűnő ez, ha összehasonlítjuk déldunántúli lelőhelyek itáliai típusú leleteivel. A város nagy kereskedő-forgalmáról tanúskodik már IV. Béla király 1260 évi vámszabályzata. Ebből értesülhetünk arról, milyen sokféle nemzetiségű kereskedő fordult meg itt. Arról rendelkezett, hogy minden német szekér (de curru Theotonico) után 4 denár vámot kötelező fizetni. Ebből következik, hogy egy szekérrakományt nem tételesen, hanem egyben vámostak el. Feltehetően ez lehetett a helyzet később is és ezért nem találkozunk vámtételként az üvegnek megnevezésével.

SOPRON – Város

Széchenyi tér

A Posta palota építésénél 1911-ben üvegleletek kerültek elő. A középkorban ez a terület a város déli falain kívül feküdt. A tér helyén akkor két halastó helyezkedett el, amelynek déli oldala mellett, a mai déli ház sor helyén országút húzódott (Lange Zeile), aminek a mentén majorságok voltak. Ezekről csak a késői középkorból maradt kevés adat. Az előkerült üvegleletek különböző korúak. 14–16. századiak (Höllriegl 1934, 176–187.)

Poharak, a velencei cseppek típusból. 2 poharra való töredék. 14. század.

Pohár. Ú.n. "Stangenglas" típusból. Zöld üveg, cseppekkel díszítve, áttört rácsos talppal. Német üveg, 16. sz. első fele (lásd még Győrnél).

Kancsó ibolyakék üvegből (2. ábra). Lehetséges hogy velencei. 16. század első, vagy második fele.

Palack, zöld üvegből. A tölcseres száj alatt rövid nyak, gömbölyű váll és csavarodó plasztikájú körtealakú test. Hasonló a buda-nyéki királyi vadászkastély leleteihez (Kat. XII. 10. típus, XIX. tábla 1–6. kép). Kora: 15. század vége (Holl 1959, 273.). Hasonló a Fabricius ház leletéhez (3. ábra).

Edényfűl, szintelen üvegből, hosszában sötétkék üvegfonálból készített cikk-cakk díszítéssel. A fűlnek csak az egyik vége tapadt az edényre, ebből arra lehet következtetni, hogy maga az edény, amelyhez tartozott csésze volt. Jellegzetes középkori forma, amelyet fából, ezüstből, cserépből is készítettek. 1500 körül Németországban zöld üvegből, ú.n. "Waldglas"-ból is készítették. Ezeket "Henkelbecher"-nek nevezték (Schmidt 1922, 145. Abb. 76.). Jobbára ezekből maradt példány. Utóbb ezeknek is előkerült korai 13/14. századi változata finom, itáliai üvegből, pl. Freising körzetében (Phoenix... 1988, 231–236., Abb. 223.). Leletünket is — amennyire egy ilyen kis részletből meg lehet ítélni — velencei üvegnek határozzuk meg.

Serlegszerű. Ú.n. "oroszlánmaszkos" típus. Velencei mintára készült a 16. század végén.

Kotyogós üveg, vékony, két ágból csavart nyakkal, alacsony, kevésbé szétnyíló szájtölcseré van. Világoszöld üvegből készült. 16. század.

Kotyogós üveg. Öt csőből csavart nyaka van, és a gömbölyű testből is maradt egy darabka, melyen diagonálisan csavarodó rovátkák láthatók. 16. század, vagy még későbbi.

Lelőhely: Előkapu. Holl Imre (MTA Régészeti Kutatóintézet) 1966–67. évi ásatása (Holl 1973, 181–208.).

Palack golyvás nyaka (7. ábra) (Holl 1973, 203. Abb. 26/20.). Pontosabb lelőhelye: a kaputorony előudvara, IV. szelvény 1/b. réteg. Lelőhelye szerint is 13. századi. Ennek a leletnek értelmezéséről és jelentőségéről is bővebbet a kettős-kónikus palackok kronológiájáról szóló fejezetben lehet találni.

Palack. A kettős-kónikus típus vállgyűrűje. Ez a lelet is igen jelentős. Az előbbihez hasonlóan ez is a kapu előudvarán került elő az előbbi lelőhely közelében lévő VII. szelvény 3. rétegből. Ez a réteg a városárok iszaprétege, amely felett a 13. századi városfalépítés kőfaragó-hulladékának rétege

helyezkedett el. Még e felett is 13. századi rétegek találhatók, ezért ez a töredék akár a 13. század első feléből is származhat, de a század közepénél semmiképpen sem későbbi. Ez tehát ennek a típusnak legkorábbi lelete. Ez a kis töredék azonban önmagában semmiképpen sem lett volna alkalmas erre a korhatározásra, hiszen a vállgyűrűkben nincsen eltérés egyetlen korszakban sem. A jó statigrafia az, ami a pontos korhatározást lehetővé tette.

Kancsó (1. ábra) (Holl 1973, 187.) zöld üvegből. Ezt a típust ábrázolta Grünwald az Isenheimer oltárképen (Schmidt 1922, 70. Abb. 39.). Egy-egy példánya ismert Stuttgartból és Konstanz-ból (Dexel 1977, Abb. 358–359.). Zöld üvegből készült. Itt a kapun kívül került elő olyan kályhacsempe társaságában, amelynek kora 1640–70 közé tehető ugyan, azonban úgy gondoljuk, hogy ez nem zárja ki, hogy a kancsó ennél korábbi legyen. A 16. század az, ami analógiái miatt inkább elfogadható.

Kotyogós palack kevésbé hajló vékony nyaka alacsony, kihajló szájperemmel (Holl 1973, 17. kép). Az előbbi lelettel azonos lelőhelyen került elő.

Lelőhely: hátsó kapu. Holl Imre (MTA Régészeti Kutatóintézet) 1961-ben végzett ásatása (Holl 1967, 155–183.).

Pohár. Velencei, ún. cseppes pohárka egy cseppje, kevés oldalfallal. 14. század (Holl 1967, Abb. 10/25.).

Lelőhely: Fabricius ház. Holl Imre, Nováki Gyula, Póczy Klára 1959 évi feltárása (Holl–Nováki–Póczy 1962, 176–178.).

Palack (3. ábra). A legújabb felső réteg alatt 13–17. századi leletek között került elő. Ez a típus, amely nálunk legkorábban a 15. század végén jelentkezik (nyéki vadászcastély, Mátyáskori építkezés).

Pohár (4. ábra). Színtelen üveg, jó állapotban maradt meg. Felületi díszítését a formában kapta, amelybe fújták. Kora a 16. század második fele. Korhatározását egy 1580-ból származó amszterdami pohártól vesszük, amely a Musée Villet-ben található (Vandenberghe 1982, 133–145., Fig. 4/34.). Velencei készítménynek határozták meg.

Pohár (5. ábra). Ú.n. "Stangenglas" kék üvegből, nagy cseppekkel és áttört, rácsos talppal. A győri és a budai töredékeknél nagyobb maradt meg belőle.

Lelőhely: Új utca 22–24., zsinagóga kútja. Gömöri János régész (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron) feltárása. A zsinagóga építése a 13. század 70–80-as éveiben történt és a 15. század közepéig használták. A kút üvegleleteinek korát tehát e két időpont között kell keresnünk. A leletek a Liszt Ferenc Múzeum Régészeti Osztályán 1976. 81.189–198. leltárszámok között találhatók.

Kettős-kónikus palack-részletek (7–9. ábra). Mindhárom töredék romlatlan, színtelen, átlátszó, finom velencei üvegből van. 14. század.

Palack magasított talpa (10. ábra). Romlatlan, színtelen, átlátszó finom, velencei üveg. Ez a magasított talp az itáliai típusú palackokra ("angastare") jellemző.

Palack-nyakak, 2 db (11–12. ábra), enyhén zöld árnyalatú üvegből. Csak méretben különböznek egymástól. Mindkettőnek enyhén kihajló szájpereme van peremszegély nélkül. Ilyen palack több került elő Budán, a királyi palota, illetőleg a palota közelében a város területén. Mindegyik vagy 13. századi, vagy 13–14. század fordulójára meghatározott személgödörből került elő (Kat. XII. 3. típus, a/ változat, XII. tábla 1–2., 4. kép; továbbá: Gyürky 1987, Abb. 9/2.). Nem velencei áru. Mint a hazai üveggyártásról írott fejezetünkben kifejtettük, feltételezhető, hogy hazai készítésű.

Pohár, cseppdíszes oldalfal- és talptöredéke. Velencei üveg, 14. század.

Palack nyaka kék fonáldíszítéssel. Velencei üveg, az ún. "angastare" típus. Sopronban van belőle még egy kevésbé nagyobb darab is, ismeretlen lelőhelyről (13. ábra és 16. kép). Ebből a fajtából két nyaktöredék került elő Győrben is (lásd ott). Mint már Győrnél elmondottuk, e palack korhatározása tekintetében eltérők a vélemények. Ebben az esetben is kb. 170–180 éven belül határozható csak meg. Miután Gömöri úgy tapasztalta, hogy a kút a 15. század közepéig használták, a palack a 15. század második felénél minden esetre korábbi. A nagyobb, ismeretlen lelőhelyről származó nyaktöredék leltárszáma: Liszt F. Múz. 51.74.1.

Lelőhely: Templom utca 14. Holl Imre (MTA Régészeti Intézet) 1965 évi feltárása (Holl 1971, 24–44.).

Palack, sárgászöld üvegből körtealakú testtel, tölcséres szájjal. A nyéki vadászkastély leletének egyik változata (Holl 1971, Abb. 1/1.). A korhatározás további pontosításához újabb adatok "Köszeg" lelőhelyénél.

Palack szájtöredék egyszerű, kihajló peremmel (Holl 1971, Abb. 1/2.). Erről a típusról korábban azt bizonyítottuk, hogy igen korai: a 13. sz. végéről, legfeljebb a 14. sz. első negyedéből való. Ezen a lelőhelyen sincs kizárva ez a korhatározás, azonban itt semmi nem bizonyítja. Elég késő középkori leletanyag között került elő. A forma, a profil olyan egyszerű, hogy bármely időben készíthették. Ez a lelet jó példa arra, hogy mennyire nem határozható meg önmagában egy tárgy csakis régészeti környezetében.

Kotyogós palackok (2 db) vékony, görbülő nyaka, széles szájtölcsérrel. A nyakon diagonálisan csavarodó plasztikus rovátkák, a szájtölcsér külső oldalára üvegfonál tekeredik (Holl 1971, 1/3–4. kép).

Serlegkehely fehér fonálrátéttal (Holl 1971, 2/1. kép). Velencei, 16. század első fele.

Pohár egyenes fala, feltehetően "Stangenglas" típusú volt. Függőleges fonálrátét látható rajta. Velenceit utánzó, de feltehetően nem velencei üveg a 16. századból (Holl 1971, 3. kép).

Serlegek a 16. sz. végéről (Holl 1971, 4. kép).

Talpas poharak és palackok a 16. és 17. századból (Holl 1971, 5–6. kép).

Sopronból nem hiányzanak a korai üvegleletek. Vannak 14. századi velencei üvegek is. A város földrajzi helyzete kedvező volt a nyugat felől, vagy dél felől érkező távolsági kereskedelem szempontjából. A 15. század második felétől kezdve azonban az üvegleletek jellege teljesen megváltozott. A német típusok kerültek előtérbe. Ez tulajdonképpen érthető, miután tudjuk, hogy a velencei üvegáruk beáramlása ebben az időben egy ideig szünetelt. Nem érzékelhető azonban a német típusok elterjedése ilyen mértékben az egész országban, mint itt a Sopron–Győr–Buda útvonal mentén.

Komárom megye

ESZTERGOM – Vár és város

A 10–13. századok közt a Duna-medence legjelentősebb városa és Magyarország fővárosa. Földrajzi fekvésénél fogva a távolsági kereskedelem egyik fontos útvonalába esett. Árumegállító joga miatt sokféle kereskedő rakta le itt áruját. Már 1147-ben is megírta VII. Lajos francia király kereszteshadjáratának krónikása, hogy: "a Duna sok vidék gazdagságát hajón szállítja Esztergom nemes városába". 1288-ban rajnavidéki, velencei, orosz, stb. kereskedők áruinak vámtarifáját szabályozták. A "kisebb árukért" "szokás szerint" kellett fizetni, azaz szekérrakományként számolták el és nem tételesen. Ez a vámrendelkezés néhányat fel is sorolt a "kisebb áruk"-ból. Ezek között található például a cyfis = pohárka. (Györffy 1987, Bd. II. 255.). A szöveg nem nevezte meg milyen anyagból készültek a pohárkák. Ebben az időben már volt nálunk bizánci üveg, sőt a finom itáliai üveg is ezen időpont körül jelent meg. A várban és a városban eddig előkerült üvegleletek azonban nem ennyire koraiak. Semmi esetre sem jellemzőek a lelőhelyre. Úgy véljük, hogy üveg-leletanyag szempontjából ez a város még továbbra is figyelmet igényel.

Lelőhely: a város

Széchenyi tér 16. Lebontott ház helye. Feltárást végzett: Parádi Nándor (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest).

Kettős-kónikus palackhoz tartozó nyak. A régész véleménye szerint 14. századi (Parádi 1973, 232.).

Lelőhely: a vár.

Nagy Emese régész (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) feltárása (Nagy 1979, 95–101.).

Pohár (6. ábra) (Itsz.: Balassi B. Múz. 72.592.1.) függőleges bordákkal és a széles sima peremszegélyt az oldalfaltól elválasztó vízszintes sötétkék fonállal. Romlatlan, szintelen, átlátszó velencei üveg. 15. század.

Serlegfedő (1. ábra) (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.601.1.). Velencei üveg, 15. sz. vége – 16. sz. eleje.

Serleg (4. ábra) (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.619.2.). Velencei üveg, 16. sz. eleje.

A múlt században publikált Hyppolit kódexekből (Nyári 1872, 355.) ismeretes, hogy 1489-ben a számadások szerint 1 palack 1 denárba került. Ezekben a számadásokban 7 pohárról van szó, amelyek közül 4 volt az érsek tárházában. Hyppolit Budáról, Körmöcbányáról és Nagybányáról hozatott üvegeket. Ebből tulajdonképen arra is lehet következtetni, hogy nemcsak velencei, hanem hazai üvegeket is vásárolt.

Pohár (5. ábra), zöld üvegből készült egyenesfalú pohár (Stangenglas) (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.612.1.). Oldalát cseppek díszítették. Német típus, 16. sz. eleje.

Kulacs, két füllel (7. ábra) (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.607.1. és 72.609.1.). Romlott üveg. Ez a típus elég gyakori a magyarországi üvegek között. Előkerült Budán (Kat. XI. 1. típus, V. tábla, 2. kép), Visegrádon és Kőszegen. Ez utóbbi helyen 15. sz. végére meghatározott rétegben (Holl Imre ásatása), de Visegrádon is 15. század végéről való leletek között (Héjj Miklós ásatása). Az esztergomi lelet ilyen pontosan nem határozható meg: 15. sz. m. f. – 16. sz. e. f.

Talpas pohár talptöredéke fonalháló (reticella) díszítéssel (2. ábra) (Balassi B. Múz. 72.603.1.). Velencei, vagy velencei módra készített üveg. 16. század.

Pohárka (3. ábra) (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.576.1.). Az ún. "Krautstrunk" típus kicsiben. Buda-Nyéken a falu területén is előkerült hasonló.

Serlegszár nódusán oroslánmaszkkal. 16. század második fele (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.1005.1.).

Kettős-kónikus palackokhoz való töredékek. Magyarországi üvegek. 15. sz. második fele – 16. sz. eleje. (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.557.2.; 72.598.1.; 72.599.1.; 72.604.5.)

Vannak ezeken kívül korszakunknál jóval későbbi leletek is: karélyos palack a 18. századból, vörös és fehér diagonális sávokkal festve (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.544.1.).

Kotyogós palack hajlott nyaka diagonális rovátkákkal (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.526.1.).

Köldökös (kerek) ablaktányér töredékek igen nagy mennyiségben (ltsz.: Balassi B. Múz. 72.919.1.).

VÉRTESSZENTKERESZT – Bencés apátság

Feltárását Kozák Éva régész (Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest) 1964–1971 között végezte. Az üvegleletek a 12. században alapított kolostor keleti (refectoriumi) szárnya mellett, épületen kívül kerültek elő (Kozák É. 1983, 311–326.).

Festett, síküveg ablaktöredékek. Feltehetően a templom ablakaihoz tartoztak.

Köldökös (kerek) ablakszemek. Feltehetően a kolostor ablakaiból.

Pohár peremtöredéke. Romlatlan, szintelen, átlátszó, finom velencei üveg. Kannelúrástípus. Az oldalfalat a peremtől vékony, szintelen üvegfonál választotta el. 14. század.

Palack, kettős-kónikus típusból. Töredék. Romlatlan, szintelen, átlátszó, finom, velencei üveg. 14. század.

Kettős-kónikus palackhoz tartozó töredékek, romlott üvegből. Magyarországi készítés, 15. sz. m. f. – 16. sz. e. f.

Palack fenéktöredéke. Nagyméretű palackhoz tartozott. Nincs talpszegélye. Átlátszó, szintelen, de nem velencei üveg, eléggé buborékos. Kora nem határozható meg.

Kotyogós palack vékony nyakának és gömb testének töredéke halványzöld üvegből. 15. sz. vége – 16. sz. eleje. Magyarországi készítésű.

Orvosságos üvegecske, zöld üvegből. 17. századnál nem korábbi.

FONYÓD – Vár

A vár területén Fitz Jenő (István király Múzeum, Székesfehérvár) régész végzett kisebb feltárást (Fitz 1963, 104–115.). A feltárásból egyetlen üveglelet származik, amely a várban lévő gótikus templom szentélye mellett ásott árokból került felszínre. Ezt a várat is — mivel a végvári rendszerhez tartozott — a 16. század közepén kezdték korszerűsíteni. A vár birtokosai a Tóti-Lengyelek voltak, kapitánya pedig 1547–1575 között Magyar Bálint. Ő volt az, aki a várban álló gótikus templomot erődnek használta fel.

Kulacs töredéke (1. ábra). Korát — feltehetően — Magyar Bálint erődépítkezéseivel lehet összefüggésbe hozni (Itsz.: Balatoni Múz. Keszthely: 58.7.8.).

Kotyogós palack egycsőű, vékony, hajlított nyaka, csészeszerűen kiszélesedő szájtölcsére kiöntőcsücsökkel. Magyarországon készült a 16. század közepén.

KAPOSSZENTJAKAB – Bencés apátság

A kolostor feltárását Nagy Emese (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) régész végezte. A kevés, de jelentős üveglelet 1962-ben a 6/c jelzetű árokból került elő. A leletet a kaposvári Rippl Rónai Múzeum őrzi (Itsz.: 67.161.1–2.).

Pohár. Velencei cseppes pohárka töredékei. 14. század (Gyürky 1971, 199–220. 38. jegyzet).

KEREKI (Fejérkő) – Vár

Első említése 1193-ból való. 1396-ig királyi vár volt, ekkor Zsigmond a Marcaliaknak ajándékozta. 1474-től kezdve a Báthoriakkal közösen birtokolták. A török hódítás előtti utolsó említése 1495-ből származik. A törökök 1540-ben foglalták el (Csánki 1894, II. 619 és 572.). Feltárását Sági Károly régész (Balatoni Múzeum, Keszthely) végezte 1962–63-ban (Koppány-Sági 1967, 25.). Az ásatás üvegleletei a keszthelyi Balatoni Múzeumba kerültek.

Pohár oldalfalának kis töredéke optikai díszítéssel (kerek foltocskák). Velencei üveg, 14. század.

Serleg szárának töredéke a kehely alsó részével (1. ábra). Romlatlan, átlátszó, de kissé szürkés színezetű, kissé hibás, tehát nem velencei üveg. Feltehetően magyarországi hutában készült. A szár-talp megoldás reneszánsz, vagy protoreneszánsz. A kehely oldalát vékony üvegfonalakkal függőlegesen gerezdekre osztották. 15. század közepe.

Pohár, kannelúrástípus (2. ábra). Átlátszó és viszonylag romlatlan, de buborékos üveg. Erősen kónikus forma. A fenéktöredék, amellyel kiegészítettük, nem biztos, hogy hozzá tartozik, de méretben megfelel. Azt, hogy nem eredeti velencei, csak utánozza azt, az anyagán kívül a visszahajtott perem árulja el (lásd erről bővebben a magyarországi üvegekről szóló fejezetben). 15. század közepe.

Pohár alsó része és oldalfalának töredéke (3. kép). Kannelúrástípus, velenceit utánozó hazai hutában készült darab. 15. század közepe.

Csésze (4. ábra). Halvány zöldszínű üveg, terrakotta emailfestésű díszítéssel. Csak a kehely maradt meg. A talp-megoldást nem ismerjük, ezért kötetünkben kétféleképpen is rekonstruáltuk. 15. század. m. f. – 16. sz. e. f.

A velencei pohárka még minden bizonnyal a 14. századból, vagyis a királyi birtoklás korából maradt meg, míg a velenceit utánozó üvegek a Marcaliak idejéből valók. A 17. században az üveghuták egyes nagy uradalmakhoz tartoztak. A hódoltságot megelőző időszakból sajnos nincsenek erre vonatkozó adataink, de nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a legtöbb lelet a 15. század közepéről a Dél-Dunántúlról nagy birtokoscsaládok váraiból származik.

Feltárója: Bakay Kornél régész (Kőszeg, Múzeum). Publikálatlan. Leletanyagából 10 üvegtárgy rajza jelent meg a következő közleményben: Bakay K.: Feltárul a múlt? Budapest 1989, 196–197. kép.

A szerző a leleteket 15–16. századra határozta meg. A leletek a következők: 3 db kettős-kónikus palackhoz tartozó nyak és egy ugyanilyen palackhoz tartozó talp. Részletformáik alapján magyarországi hutából származtak. Cseppes pohár fala, (lehet 14. századi is a rajzról azonban nem olvasható le az üveg minősége); 1 db reneszánsz serlegtalp, velencei), 1 db 16. századi velencei serleg, melyhez hasonló került elő Simontornyán. Tálperem, továbbá kerek ablakszem.

SEGESD-PÉKÓFÖLD – Város (elpusztult)

Elpusztult település, egykor királynői város, amelynek piacterén egykor álló urasági házat Magyar Kálmán régész (Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár) tárta fel (Magyar Kálmán 1988). A feltárás üvegleletei jobbára igen kicsi töredékek, rajzi rekonstrukcióra sem alkalmasak, de felismerhetők és a feltárás korhatározásához támpontot nyújtanak.

Palack szájgyűrűje (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.16.1.). Kettős-kónikus típus. Velencei, 14. század.

Serleg kelyhének töredéke (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.12.4.). Velencei üveg, függőleges fehér fonálrátéttel. 16. sz. eleje. Hasonló serlegek kerültek elő: Kőszegen (lásd a lelőhelynél), Visegrádon (lásd a lelőhelynél) és Budán (Kat. XV. 13. típus, XXXVIII. tábla, 1. kép). Még egy hasonló töredék van, más leltári számon (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.19.1.), amely azonban feltehetően az előbbihez tartozik.

Palack szájgyűrűje (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.23.1.). Ez is kettős-kónikus típushoz tartozik, de anyaga és formája szerint magyarországi darab. 15. sz. második fele.

Ablaküveg töredékek az ú.n. "köldökös" (kerek) típusból (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.10.1–2.; 86.9.1.; 86.12.1.; 86.5.1.).

Karperec, pávaszemes (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.13.1.). Török hódoltság kora.

Más lelőhely (építkezésnél került elő):

Serleg (18. kép), illetve talpas pohár (ltsz.: Rippl-R. Múz. 86.25.1.). A forma német eredetű, amely már a 16. században is előfordul. A kerek talpból csaknem közvetlenül, illetőleg egy igen rövid szár közbeiktatásával nő ki a hosszúkás, tojásdad kehely. Oldalán három kis fülön egy-egy üvegkarika függ (német elnevezése: Ringglas) (Kampfner 1966, Abb. 118.). A kehely színe sötétkék. Széles, virágokból és levelekből álló, népi himzésre emlékeztető díszítés húzódik a pereme alatt, amelynek színei: világos zöld, sárga, drapp, szürke, barna és arany. Habán üveg. Egyes díszítőelemei után a 17. században készülhetett (Borsos 1963, 32.).

Tolna megye

BÁTA – Bencés kolostor

Feltárást végzett: Csalog József (Csalog 1940). A feltárás üvegleleteit csak az idézett közleményben közölt fényképeken volt módomban megismerni. Az üvegleletek a következők: két serleg és egy palacknyak.

A serlegek a leírás szerint kissé zöldes üvegből készültek, magasságuk kb. 12 cm. Csalog véleménye szerint koruk a 15. sz. második fele, vagy a 16. század eleje. A palacknyak a serlegeknél későbbi.

A serlegek a fénykép szerint a magyarországi üvegművesség köréhez tartoznak.

Feltárását 1981–84 között Miklós Zsuzsa régész (MTA Régészeti Intézet, Budapest) végezte. (Miklós 1988, 205–258. 19. tábla)

A vár a 13. század végén, vagy a 14. század elején épült. Az üvegleletek egy vízgyűjtő ciszternából kerültek napvilágra, amelyben a leletek a 13. századtól kezdve rétegződve rakódtak le. Az üvegleletek csak 7,90m-től felfelé voltak találhatóak. 8,50–8,80m között két I. Ulászló (1440–1444) érem határozta meg az üvegtöredékek kiszórásának kezdő időpontját. A vár birtokosa 1326-tól kezdve a Dombai család volt. A legkorábbi üvegleletek korában Dombói Pál volt a birtokos, aki Tolna megyének először alispánja, majd főispánja volt. A család másik tagja: Miklós pedig Somogy megye alispánja, majd Horvátország és Dalmácia bánja. Felsőnyék várát 1543–45 között rombolták le a törökök.

A 7,90–8,80m közötti réteg üvegleletei:

Pohár (1. ábra) (ltsz.: Béri Balogh Á. Múz. 85.1.715.). Cseppes típus. Romlatlan, színtelen, átlátszó velencei üveg. 14–15. sz. e. f.

Pohár (2. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.21.15.). Kannelúras típus. Romlatlan, színtelen, átlátszó finom, velencei üveg. A típusnak ez a változata Budán az I. ker. Úri u. 36. sz. ház kútjából került elő (Kat. XIII. 5. a. 4. típus, XVII. tábla, 2. kép.), valamint a királyi palota közvetlen közelében feltárt polgárvárosi településen (Gyürky 1987, Abb. 10/4.). Romlatlan, színtelen, átlátszó, finom velencei üveg. 14. század, de lehetséges még a 15. század elején is.

Palack (7. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.716–718., és 721.). Kettős-kónikus típus. A töredékek anyaga romlott, a nyak-száj kiképzésének formája is arra mutat, hogy magyarországi hutából került ki a 15. század közepén, vagy a század második felében.

Palack kúpos feneke, talpszegély nélkül. Színtelen, romlatlan velencei üveg (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.719.). 15. sz. közepe.

Pohár kúpos feneke, romlott üveg. (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.719.).

7,20–7,90 m között

Pohár (3. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz.: 85.1.662.), függőleges bordákkal. Vastag, romlott üveg. A velencei bordás poharakat nem szolgáiban másolja. Ez zömök forma. 15. század közepe.

Ablaküveg töredéke: kerek, ún. "köldökös üveg" (5. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.662.).

Pohár feneke (4. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.666.). Velencei formát utánzó, de enyhén zöldes árnyalatú romló anyagú üveg, amely feltehetően hazai műhelyben készült a 15. század közepén.

Pohár (6. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.665.). Kannelúras típus. Enyhén zöldes, romló üveg. Jellemző a visszahajló perem. Magyarországi üveg a 15. század közepéről.

6,90–7,20m közötti rétegből:

Serleg (11. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.625.). Szár és a kehely alsó része. Vastagfalú üveg, esetlen forma, romlott az anyaga. Magyarországi huta készítménye. Kora: 15. sz. második fele. Akármilyen esetlegesnek látszik a formája, mégsem áll teljesen egyedül. Nagyon hasonló került elő Nagyszombatban is (lásd a magyarországi üvegtöredékekről szóló fejezetünket).

Pohár (10. ábra) (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.628.). Fenéktöredék. Velencei formát utánzó, de romlott anyagú, hazai készítmény.

Ablaküveg (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.627.). Köldökös (kerek) forma.

Palack vállgyűrű (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.627.). Kettős-kónikus típus.

Füлтөredék (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.626.).

6,30–6,90 közötti rétegből:

Serleg(?) (8. ábra) (ltsz.: 85.1.620.) kelyhének nyolcszögletű perem és oldalfal töredéke. Erősen romlott üveg. A rekonstrukció csak az egyik lehetőség. Kétséges, hogy serleg volt-e, vagy pohár? Ilyen

forma még a 17. században is lehetséges, ám a vár pusztulása miatt a 16. század közepénél semmi esetre sem későbbi, de lehetséges, hogy a 16. század első feléből való.

Serlegfedő (9. ábra) (Itsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.621.). Velencei formát utánzó, de romlott anyagú, magyarországi származású.

Pohár fenéktöredéke (Itsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.719.). Velenceit utánzó, de hazai hutában készült üveg.

Palack (Itsz.: Béri B. Á. Múz. 85.1.721.). Kettős-kónikus típusú palack vállgyűrűje.

Köldökös ablaküvegek töredéke, 6 db.

A felsőnyéki üvegek azon kevesek közé tartoznak, amelyek viszonylag jól korhatározhatók. Mint láttuk, az alsó réteg még velencei üvegeket tartalmaz, de már keveredik nem velencei üvegekkel és e felett lévő rétegekben már csak a magyarországi műhely termékei találhatók. Ezek azonban még nagyon hasonlítanak a velencei típusokra. A velencei üvegeknek darabjai még mintául szolgáltak a készítőknél. Felsőnyék volt az első lelőhely, amelyen feltűnt, hogy sok a velenceit utánzó üveg. Ebből a lelőhelyből kiindulva készítettem tanulmányt, amelyben részletesen kifejtettem meghatározásom bizonyítékait (Gyürky 1989, vagy ennek a kötetnek a magyarországi üvegekről szóló fejezetében). Ennél a lelőhelynél is felmerül annak a lehetősége, hogy egy nagybirtokos család birtokaihoz tartozott az a műhely, amely az üvegeket készítette. Meggondolásra késztet a család egy tagjának horvátországi és dalmáciai tisztsége, amennyiben a Dél-Dunántúlon sok helyen előkerülő velencei minta után készülő üvegeket Dalmáciából, vagy Horvátországból betelepülő, velencei mestereknél tanult üvegesek készítették (Han 1977, 127–133.). Ismeretes, hogy már a 15. század közepén Velencei üveges dolgozott a horvátországi Zágrábban is (Tkalcic 1894, Bd. II. 136–137.).

A leltárszámok ismétlődésére vonatkozóan meg kell jegyezni, hogy a töredékeket a típusok szerinti szétválasztás és meghatározás előtt leltározták, így került többször is két különböző tárgy töredéke azonos leltárszámra.

OZORA – Várkastély

Régészeti kutatását Feld István (Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest) 1981-től végezte (Feld–Gerelyes I. 1985, 164–184.; Gerelyes I–Feld 1986, 162–182.; Feld–Kisfaludi–Vörös–Koppány–Gerelyes–Miklós 1988, 261–336.).

A várkastély építésére az engedélyt Zsigmond király 1416-ban adta a firenzei származású Filippo Scolari-nak. Az ásatás üvegleleteinek korhatározásánál tehát ezt az évszámot figyelembe kell venni. Az építető halála után először özvegye birtokolta, majd 1438-tól Hédervári Lőrinc nádor. Az üveg leletanyag nagyobb része már az ő időszakra esik. Az üvegleletek minősége szempontjából két lelőhely jelentős: az "A" akna (ami a konyhán belül helyezkedett el) és az F/5-ös akna. Ez utóbbinak jó statigráfája és pénzletelei lehetőséget adnak a leletek szűkebb időhatárok közötti meghatározására.

Az F/5-ös akna leletei:

A legsós (13.) rétegben voltak a legkorábbi leletek: velencei üvegtöredékek. Ilyenek sem a felette lévő rétegekben, sem más lelőhelyeken nem kerültek elő. Három kisméretű pohárka töredéke. Az első pohárka oldalát kis rombuszalakú foltocskák díszítették, vagyis optikai díszítésű volt. Hullámos peremét pedig vékony, sötétkék fonál szegélyezte (4. ábra).

A második pohártöredék is optikai díszítésű volt: alul kannelúrák, felettük pedig ovális foltocskák (azt, hogy mi volt alul és mi felette, csak feltételezzük, mert a 3 oldalfal-töredékhez sem fenék, sem szájsperem nem tartozott).

A harmadik pohár az előbbieknél valamivel nagyobb volt. Vékony, sima pereme alatt diagonálisan elcsavarodó, lefelé táguló plasztikus, barázdás felületi díszítés volt (5. ábra).

Az alsó, 13. réteg nem választható el teljesen a felette lévő 12. és 11. rétegektől, mivel ugyanazoknak a tárgyaknak a töredékei itt is és ott is előfordultak. Nem csak velencei üvegek voltak bennük, hanem azoktól eltérő minőségű üvegek is, pl. egy nagyobb, vizespohár méretű, simafalú, kicsit kónikus formájú pohár is.

Itt kerültek elő olyan kerek ablakszemek, amelyeken a középpontjukból kiinduló plasztikus sugarak láthatók. Ilyen ablaküvegek ugyan más lelőhelyeken is előfordulnak, pl. Budán is (Kat. I. 2. típus, c. változat, XLV. tábla. 4. kép), de ahol előkerül, ott is csak kevés példányban. Feltételezzük, hogy nem a teljes ablakot üvegezték be ilyen karikákkal, csak díszítőelemek voltak. Más lelőhelyen előkerült daraboknál is feltételeztük, hogy koruk a 15. század első fele, azonban ez az egyedüli lelőhely, ahol ez bizonyítható. Ugyanis a három alsó réteg (13, 12, 11) felett a 10. rétegben Mátyás király pénze került elő. A 10. réteg alatt tehát 1416 (építés kora) és I. Mátyás uralkodása közé eső időből kerültek leletek.

A 12. rétegből való egy üveg pohárka alsó része, enyhén zöldes árnyalatú üvegből (2. ábra). Az oldalfal megmaradt csomkján semmi díszítés sincs. Arról, hogy nem eredeti velencei pohár, a fenék dombja is árulkodik, valamint alul a pipa leválasztásának eldolgozatlan helye.

A 11. és 12. rétegekből kerültek elő a töredékei egy pohárnak, amelynek oldalfalát diagonálisan haladó plasztikus barázdák borítják. Ellentétben a hasonló típusú velencei pohárkával, ennél a peremet visszahajtották, ami használatban kényelmetlenséget okoz, tehát készítőjénél gyakorlatlanságot feltételez (3. ábra).

A 11. réteg lelete annak a pohárnak a töredéke, amelynek oldalát cseppek mellett lapos és párhuzamosan bevagdalt üvegszalagok is díszítették (1. ábra). Ennél a darabnál már szabadon használták fel a különböző örökségekből eltanult díszítőelemeket.

A 10. rétegből került elő Mátyás király pénze. Ennek a rétegnek a leletei ismét nem választhatók el a 9. és a 8. rétegek leleteitől.

Kettős-kónikus palack magyarországi hutában készült változata (7. ábra).

Palack fenék (9. ábra), talpszegély nélkül. Feltehetően az ún. "váci palack" típusához tartozott. Ismeretes, hogy ebből a fajtából ott került elő a legtöbb (lásd "Vác" címszónál).

A magyarországi típusok között elég gyakori az a viszonylag széles, tölcseösszajú palack is (8. ábra), amelyből idáig többnyire csak szájrészlet került elő, ezért teljes formáját nem tudtuk rekonstruálni.

A 9. rétegből való a vékony, hajlottnyakú kotyogós palack, széles szájtölcserrel (6. ábra).

Talpas pohár széles talpa (19. ábra), amiből magas, német típusú sörös pohárra következtetünk.

Az üvegleletek rétegeit a 7. réteg zárta le, amelyben törökkori leletanyag volt, üveg azonban nem volt benne. Tehát a 10–8. rétegek kora a 15. század második fele és a hódoltság kezdete közé határozható meg.

Az F/5-ös akna velencei üvegleleteivel kapcsolatban felmerül annak a lehetősége is, hogy 1416 után, Zsigmondnak 1417-től érvényre juttatott rendelete folytán már nem Velencéből, hanem más itáliai városokból kerültek ide üvegek. Természetesen ennek bizonyítása lehetetlen, csupán felhívom a figyelmet arra, hogy Itália más városaiban is gyártottak üveget, s többé-kevésbé hasonló típusokat. Egy kis optikai díszítésű pohárkára szeretnék utalni, amelyet a firenzei Santa Reparata templomnál ástak ki (Burger 1975, 191–209., 44. kép).

Jelentős, de nehezen korhatározható üvegleletek kerültek ki az "A" akna elnevezésű lelőhelyről (11–15. ábra) (Feld–Gerelyes I. 1985, 13. kép): három serleg, egy fedő, egy pohár, egy lapos kulacs és ablaküvegek. A tárgyak anyaga romlatlan, átlátszó, de vastag üveg. Reneszánsz serlegek elemeit használta fel a mester a bordásfalú serlegnél, amely majdnem teljes egész (12. ábra). A serleg szártalp megoldásával már a 15. század közepén találkozunk a Magyarországon készült üvegserlegeknél. A kehelynek visszapöndörített pereme van. Ez is a 15. század közepére jellemző, és magyar üvegekre. Velenceit utánzó poharaknál talákoztunk ilyen megoldással. A fedőnek és a második serlegnek (13. ábra) a díszítése leginkább a 16., sőt a 17. század elején jellemző, de azért Ozorán megtalálható már a 15. század első felében is, — legalábbis nagyon hasonló az F/5-ös akna leletei között talált pohár (1. ábra) díszítése. A harmadik serlegből csak a szára maradt meg. Ez meglehetősen kezdetleges, de vannak hozzá hasonló darabok, például pécsi lelőhelyről (lásd "Pécs" címszó 11. képét). A kulacs ezzel szemben analógia nélkül való. A lelőhely többi lelete a 15. század második feléből, illetőleg a 16. század elejéről származik, ezért az üvegleleteket a 15. század közepe és a 16. század eleje között pontosan meghatározni nem lehet. Ezek a tárgyak semmiképpen sem abban a műhelyben készültek, amelyben a többi ozorai üveg. Sem Ozorán, sem a Dunántúl más lelőhelyein nincs ezekhez hasonló.

Külön kell beszélnünk az ablaküvegekről. Ezek kerek, ún. "köldökös" üvegek, szintelen anyagból. A hozzájuk tartozó térkitöltő elemek a szokástól eltérően zöld színben készültek, ezért ebben az esetben színes mozaikhatású ablakról van szó (kép). Megfigyeléseink szerint a templomok és kápolnák színes mozaikablakait síküveg darabkákból készítették, a polgári építmények ablakait pedig ólomkeretbe foglalt üvegtányérkákból állították össze. Ez utóbbinak darabjai kerülnek elő világi építmények feltárásainál, míg a másik fajta üvegablak töredékei egyházi épületek feltárásánál. Kolostoroknál maga a lakóépület a világi célú épületeknél szokásos módon volt üvegezve és a síküveg leletek mindég a templom, vagy kápolna helyének közelében kerülnek elő.

Vegyes lelőhelyekről származó üvegleletek:

Kis pohárka töredéke (25. árok). Visszahajtott pereme magyarországi műhelyt feltételez (18. ábra).

Palack, vagy kancsó volt — nem lehet biztosan meghatározni — az a több töredékből kiegészített darab (24. ábra), amelynél az üveganyag finomsága és a részletek kidolgozása (pl. a fenék) akár a velencei eredetet is lehetőségessé teszi (lelőhely: XVI. akna, 8. r.).

Az előbbihez kicsit hasonló, de már biztosan magyar műhelyben készült darab (20. ábra), amely a XIII. szelvényben került elő. Erről sem lehet tudni, hogy palack volt-e, vagy korsó. Fül, vagy a fül helye ugyanis nem maradt meg. A széles szájnylás inkább az utóbbi mellett szól.

Serlegkehely cseppdíszítéssel (21. ábra), ugyancsak a XIII. szelvényből került elő. Romlatlan, tiszta üveg, de a díszítést szabadon használja fel. Eredetileg ugyanis a cseppecskék kizárólag egy bizonyos pohárfajtát díszítettek.

Kulacs (16. ábra), tulipánbimbóra emlékeztető szájtölcsérrel (XVIII. szelvény). Hasonló szájkiképzéssel rendelkező kulacsot mutattunk be Pécsről (lásd ott).

Ugyanerről a lelőhelyről került elő egy velencei reneszánsz serlegnek kis peremtöredéke, aranyozott pikkelymintás festéssel (17. ábra).

Több olyan üvegtöredék is előkerült itt, amelyek már nem középkoriak. Tolna megye területéről bemutattunk két igen szép habán üveget (Szekszárd és Segesd), most egy hozzájuk közelálló serlegtalpat is bemutatunk (29. ábra). Zsinórminta díszíti. Ezen kívül előkerültek olyan zöld üvegből készült palacktöredékek is, amelyeken piros, sárga és fehér festéssel rajzolt sávok helyettesítik a fonálhálós (reticella) díszítést.

Egy velencei millefiori tégely töredéke a XXI/A szelvényben került elő. A hullámos oldalfala és a mérete miatt hasonlít a budai királyi palota leleteihez (Kat. XIX. 1. típus) 15. század második fele – 16. század eleje.

Pohár állatfejalakú cseppdísz, mely alatt bemetszésekkel díszített felületű szalag részlete is látható. Erősen romlott anyag. Német magas pohár volt (Stangenglas) és a 16. század második felére határozhatjuk meg a korát.

Pávaszemes karperecek (XIII/B gödör). Török hódoltság kora.

Ozora üvegleletekben igen gazdag lelőhely. Nagy kár, hogy a legszebb üvegekből csak kicsiny töredékek maradtak. Csak jelzések ezek. A várkastély építési ideje miatt gótikus üvegekből csak kevés jutott ide, de — mint látható — voltak reneszánsz velencei üvegei, amelyekről azonban csak kis töredékeik adnak hírt.

ÖCSÉNY - Vár

Egyelőre csak próbafeltárás volt, melyet Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézet) végzett. Gótikus velencei üvegtöredékek kerültek felszínre. 13. század vége – 14. sz.

SZEKSZÁRD - Város

Az üvegpohár (Römer), amelyet bemutatunk (19. kép), vizsgált korszakunknál későbbi eredetű. Közműépítésnél került elő. A leletmentő régész Rózner Gyula volt.

A poháron (ltsz.: Béri B. Á. Múz. 69.158.1.) Szent Péter és Szent Pál festett alakja látható. Analógiája és egyben korhatározására szolgál: egy másik pohár a Sárosmegyei Múzeumból, ugyancsak Péter és Pál apostolokkal és a következő évszámmal: 1636, amely a pohárra van festve (Magyar Iparművészet Könyve 9. (1906) 228., 232. kép.).

Vas megye

KŐSZEG – Vár (a városban)

Az üvegleletek Holl Imre (MTA Régészeti Intézet, Budapest) régész feltárásánál kerültek felszínre, amely a vár északi szárnyánál és az északi- és északkeleti udvarokban folyt (Holl 1986, 50–68.).

Cseppes pohárka töredékei. Lelőhelye: 2. gödör, 3. és 4. réteg. Velencei, 14. század.

Palack vállgyűrű töredékei. Kettős-kónikus típus. Az anyag minősége szerint velencei, 14. század.

Palack töredékei (1. ábra). Itáliai forma, az ún. "angastare". Velencei üveg, 14. század. Lelőhelye: 2. gödör, 2. réteg.

A 2. gödör 2. rétegéből előkerült üvegek a 15. század második feléből, vagy a 16. sz. elejéről:

Serleg (6. ábra). Bordás kehely, emailfestésű perem. Velencei, reneszánsz serleg, melyet Holl Imre Corvin János 1482–90 közötti birtoklásához kapcsol.

Fedő (2. ábra). Velencei üveg. Az előző serleggel azonos korból.

Pohár (3. ábra). Bordás oldalfala, sima pereme van és az oldalfalát a peremétől sötétkék üvegfonál választja el. Csipkés talpszegély. Velencei üveg, 15. sz. vége.

Pohár (8. ábra). Vizespohár méretű, sima, díszítés nélküli. Velencei, 15. sz. második fele.

Tál (5. ábra). Halványzöld, jóminőségű üveg. Feltehetően velencei. 15. sz. második fele.

Kulacs két füllel (9. ábra). Magyar üveg. Népszerű forma, hasonló került elő Budán (Kat. X. 1. típus, V. tábla 2. kép), Visegrádon, Esztergomban (lásd a megfelelő lelőhelynél). A kőszegi lelet korhatározó értékű.

A 2. gödör 2. rétegéből több magyar üveg is előkerült:

Pohár, kannelúrákkal (4. ábra). Velencei minta után készült.

Palackok, poharak, fedő (10–18. ábra).

Kotyogós palack (11. ábra).

Lelőhely: ÉK-i udvar, 1. réteg:

Serleg, fehér fonálrátéttel (7. ábra). Magyarországon e típusból több is előkerült: Visegrádon (lásd a lelőhelynél), Budán (Kat. XV. 13. típus, XXXVIII. 1. kép). Velencei, 16. század első fele.

A velencei üvegek importjának második hulláma a 15. század utolsó harmadában kezdődött, miután a század első felében és közepén megszakadt. A reneszánsz üvegek egy része új formában, de a gótikus üvegek klasszikus egyszerűségét utánozva igyekezett vásárlóit újból megnyerni. Ezek az üvegek tiszta, átlátszó és csillogó szépségét csak egyetlen színnel, egy-egy sötétkék fonállal emelték ki. Olyan poharak, mint amelyet a 3. képünk mutat, különböző méretben készültek (Buda, Kat. XXVII. tábla, 5. kép.). A díszesebb darabok, pl. a serlegek esetében feltételezhető, hogy rendelésre, vagy a magyarországi ízlésnek és igényeknek figyelembevételével készültek. Példa erre a budai Beatrix címeres serleg, vagy a Boroszlói (Wrocław) Mátyás-címeres serleg, a bártfai városcímeres serlegek stb. A kőszegi festett szegélyű serleg pedig mintaelemait tekintve népi hímzésre emlékeztető. Ugyanakkor az arcképekkel és jelenetekkel gazdagon díszített itáliai serlegeknek nálunk nincs megfelelője.

Veszprém megye

CSEPELY – Falu

Nagyvázsonytól északra feküdt és a nagyvázsonyi várbirtokhoz tartozott. Első hiteles adat róla 1233-ból való, 1557-ben pedig már elhagyott pusztaság. A falunak és templomának feltárását 1957–58-ban Méri István és a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának munkaközössége végezte (Kovalovszki 1969, 235–250.). A faluban, a templom mellett udvarház is állt, de az egyetlen üveglelet mégsem innen, hanem egy falusi házból került elő, amelyet a templomtól délre tártak fel. A leletet a fent említett publikáció 33. képe ábrázolja.

Kotyogós palack, öt csőből csavart nyakkal, halványzöld üvegből. Különlegessége, ami hasonló palackoktól megkülönbözteti az, hogy füle is volt, ami miatt inkább kancsónak, mint palacknak mondható. Tekintetbe véve a falu pusztulásának idejét, kora a 16. század első felében határozható meg.

SARVALY – Falu (elpusztult)

A falu régészeti feltárását 1969–74 között Holl Imre (MTA Régészeti Intézet) és Parádi Nándor (Magyar Nemzeti Múzeum) végezte. A falu a 12. századtól a 16. század közepéig élt (Holl–Parádi 1982, üvegek képe: Abb. 41.).

Serlegfedő kis töredéke (2. ábra), velencei üveg, analógiája Budán található (Kat. V. 1. típus, II. tábla, 1. kép).

Palack, kettős-kónikus típus (1. ábra). Magyarországon készült. Kora: 15. század vége.

Pest megye dunántúli része (az egykori Pilis megye)

BUDA – Város

1986-ban jelent meg a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Gyűjteményének üveg katalógusa, amely a középkori Buda területén, valamint a múzeum mai körzetéhez tartozó területen feltárt és beletárolt üvegleleteket foglalta magába. Egy ilyen feldolgozás sohasem befejezett, hiszen a feltárások folytatódnak és mindig újabb leletek kerülnek elő. Már a katalógus megjelenését követő évben egy újabb tanulmányban tettem közzé a palota előterében Zolnay László ásatásánál előkerült nagymennyiségű üvegleletet (Gyürky 1987, 47–68.). A munka folytatódik. Ezúttal Magyar Károly régésznek (Budapesti Történeti Múzeum) a keleti városfal mellett, az egykori ferences kolostor mögött végzett leletmentésének üvegeit mutatjuk be (a leletmentés publikációja előkészületben van).

Pohár optikai díszítéssel (4. ábra). Velencei üveg. Vékonyfalú, kisméretű, teljesen színtelen, átlátszó üveg. A peremet vékony kék fonál szegi. Alatta széles, sima perem után kezdődik a szabályos sorokba rendezett kis, kerek fotocskákból álló díszítmény (ltsz.: BTM 87.152.1.). Hasonló pohárkák kerültek elő Baselben az augusztinusok utcájában (1280 előtt) és Lübeckben (Phoenix... 1988, 228. Abb. 218–219.). Ez a pohár a velencei üvegek legjobb minőségét képviseli. Kora: 13. sz. vége – 14. század első negyede.

Palack töredéke (1. ábra). Itáliai forma volt, az ún. "angastare" (ltsz.: BTM 87.157.1.). Diagonálisan csavarodó plasztikájú nyakrészlete és a gömbölyű váll találkozási maradt meg. Igen vékony, teljesen tiszta, színtelen velencei üveg. 13. század vége – 14. század első harmada. Az itáliai festmények ilyen palackot már 1280 körül is ábrázoltak, pl. a firenzei "Magdolna mester" követője (Carotti: Musée de Chambery catalogue raisonné. Chambery 1911, 149.). Természetesen ez a típus sokáig élt, például Benozzo Gozzoli is ábrázolta 1450 körül Montefalco Szent Ferenc templomában. Régészeti leletben is

találtak már ilyen palackot az angliai Southamptonban (City Museum. Charleston 1983, 129. Fig. 6.) Ez a lelet csak azért említendő, mert ezt a régész 1500 körüli időre határozta meg. Maga a típus tehát nem ad egyértelmű feleletet korára, azonban a budai esetben a leletegyüttes, amelyben előkerült és az együttesben talált üvegek jó minősége a korai datálást indokolja.

Pohár (2. ábra) függőleges, plasztikus bordákkal (ltsz.: BTM 87.156.1–3.). Három töredék alapján lehetett a formát rajzban rekonstruálni. Igen finom, vékony, tiszta, szintelen velencei üveg. Ez a típus is a bizánci típusoktól veszi eredetét (Davidson–Weinberg 1975, 127–140.). Külföldi analógiái Brémában, Braunschweigben, Lübeckben és Strassburgban találhatók, valamint a svájci Wallenstadtban (Phoenix... 1988, 218–223., Abb. 205–210.). Mindegyik leletet a 13. század végére – 14. század elejére határozták meg. A magyarországi régészeti leletanyagban ez a típus — legalábbis ennek ez a korai formája — ritka. Ennek a leletnek tehát ez a különleges értéke.

Pohár (3. ábra), egyszerű, minden díszítést nélkülöző pohárka. Halványzöld színű, de igen jó minőségű üveg, ezért nincs semmi okunk arra, hogy ne tartsuk velencei üvegnek, különös tekintettel arra, hogy az együttesben a többség az.

Pohár (6. ábra) (ltsz.: BTM 87.157.1.). Velencei, cseppes típus, alacsony, gömbölyödő peremmel, vagyis a leggyakrabban előforduló típus.

Palack talptöredéke (5. ábra). Tiszta, átlátszó üvege velenceinek mutatja, a talpképzés módja pedig kettős-kónikus típusra mutat. Eszerint a lelet 14. századi.

Palack nyak- és fenéktöredéke (7. ábra) (ltsz.: BTM 87.154.1.). Az együttesben az egyedüli darab, amelyik nem velencei. Teljesen romlott üveg. A két töredék minden részlete azokhoz a budai leletekhez hasonlít, amelyek a középkori királyi palota feltárásánál, illetőleg a palota előterében feltárt városrészben kerültek elő vagy tisztán 13. századi leletanyagot tartalmazó szemégtöredőből, vagy a 13–14. század fordulójára jellemző leletanyagot tartalmazó gödörből (Gyürky 1984, 49–62. 2. tábla, 4. kép; Gyürky 1987, 47–68. Abb. 9/2.).

Lelőhely: Budapest I. Kapisztrán tér 2/4, a Hadtörténeti Múzeum és Intézet udvara. Itt Bencze Zoltán (Budapesti Történeti Múzeum) végzett feltárást. A feltárt 13. századi várostoronynál az egykori Szombat piac terére néző elpusztult lakóház szemégtöredéből 14–18. századig terjedő üvegleletek kerültek elő. A 14. századi töredékek igen aprók, de velencei üvegek, pl. cseppes pohárka töredékei. Két kulacs töredéke került elő. Ezek 16–17. századiak. Egy palack nyaka fodros fonáldísszel a hódoltságot megelőző időszakból, valamint ötcsöves kotyogós üveg töredéke, amely már 17. századi, de a 18. század eleje sem zárható ki (Bencze 1988, 178–195. VIII. tábla 2–3. és VIII. tábla 4. kép; Bencze 1989, 131–143.).

ÓBUDA – Város

A középkori Óbudát feltáró ásatások monografikus feldolgozása folyamatban van. Az Óbudán előkerült velencei üvegeket már bemutattuk (Kat.). A régész: Bertalan Vilmosné (Budapesti Történeti Múzeum) újabb leletei közül ezúttal csak egyetlen darabot mutatunk be (1. ábra). A lelet egy kettős-kónikus palack, amely igen jellegzetes darabja a hazai üvegekészítésnek (lásd ebben a kötetben a kettős-kónikus palackok formaváltozásáról szóló fejezetet). A lelőhely: Budapest III. Korvin Ottó u. 78/3.

NYÉK – Falu (elpusztult, ma Budapest II. kerületének része)

Elpusztult középkori falu, amelynek temploma az első ásatás idején 1931–32-ben a Hidegkúti ú 48. sz. telken tárt fel (Garády 1934, 165–169.), a királyi vadászkastély épületétől nem messze. Garády ásatásának üvegleleteit már "Az üveg" katalógus is tartalmazta. Az üvegleletekre most az újonnan elkészült rajzok miatt térünk vissza. A templom mellett már Garády is településnyomokat talált (kemencék). A templomhoz tartozó falu néhány házát 1970-ben Altmann Júlia (Budapesti Történeti Múzeum) tárta fel (Altmann 1973, 219–228.). Ezek Árpád-kori építmények voltak ugyan, de a templom átépítése és a leletanyag továbbéléséről tanúskodnak; ehhez szolgálnak újabb adalékkal az üvegleletek is, amelyeknek korát ezúttal pontosabban tudtuk meghatározni.

Pohár, optikai díszítéssel (sejtminta) (1. ábra). Világoszöld üveg. Velencei típus hatása alatt, de magyar műhelyben készült. Mérete is sokkal nagyobb, mint a velencei poharaké (ltsz.: BTM 69.163.1.).

Pohárka (2. ábra) a német "Krautstrunk" kicsi változata (ltsz.: BTM 69.162.1.).

Palack szűk nyaka diagonális rovátkákkal (3. ábra) (ltsz.: BTM 69.161.1.). Nagyon, vékony, hosszú és görbe. Világoszöld üveg.

Mindegyik lelet a magyar üveggyártás terméke. Koruk a 15. sz. közepe, vagy a második fele.

PILISSZENTKERESZT – Kolostor

Cisztercita kolostor, amelyet 1184-ben építettek egy 11. században alapított bencés kolostor helyére. A cisztercita szerzeteseket a burgundiai Acey-ből (Jura) telepítették. A kolostort Gerevich László tárta fel (Gerevich 1974, 146–169.). A feltárásból néhány apró üvegtöredék és egy nagyobb, rekonstruálható üvegváza került elő (rekonstruálta: Somlósi Éva, MTA Régészeti Intézet, Budapest). Az üvegleletek annyira különböznek minden középkori üvegtől, amely Magyarországon előkerült, hogy feltételezhető, hogy az üvegeket vagy anyaországukból hozták, vagy az üvegek készítője mint szerzetes érkezett onnan. Krompecher László, műegytemi tanársegéd 1932-ben Pilisszentkereszten, (a pomázi határban) középkori üveghutát tárt fel (Krompecher 1934) a feltárási hitelessége ma már kétségbevonható, mert abban az időben még nem ismerték a hiteles és maradandó ásatási dokumentáció készítésének szükségességét. Az üvegalvadékok és téglétöredékek ugyan műhely mellett tanúskodnak, de mivel leleteket nem említenek, arra nézve csakugyan semmi bizonyíték sincs, hogy középkori lett volna. Ezért ezt a kolostorban talált üvegekkel összefüggésbe nem hozhatjuk.

Váza (17. kép) (ltsz.: Szentendre, Múzeum, 75.584.). Díszítése sötétkék üvegfonállal rajzolt szabálytalan, vonalas minta, amely a vázából megmaradt vállrészletet és az edény alsó részéből megmaradt töredéket borítja. Gerevich (Gerevich 1984, 4. 15. kép) ezt az üveget a bencés kolostorhoz kötötte, mivel ismeretes, hogy volt egy korszak, amikor a bencés kolostorokban szerzetesek készítettek üveget (Theophilus presbiter: *Schedula diversarum artium*). A kolostorokban készült üvegeket egyelőre nem ismerjük, ezt a díszítési módot azonban igen. 14. századi leletek ismeretesei Itáliából a Róma melletti Farfa kolostorból. Innen találtak kerültek elő hasonló technikájú díszítéssel (Whitehouse 1983 115.). Ismerünk svájci és dél-németországi leletanyagból ilyen díszítést (Baumgartner 1985, 157–171. Abb. 5.). Magyarországon azonban ezeknél korábbi példája is előfordult, t. i. a 13. század végéről egy kis tálka Mende-Leányvár lelőhelyről (lásd ennél a címszónál). A pilisszentkereszti darab mégsem ezekhez áll a legközelebb, hanem — mi úgy gondoljuk, hogy Dél-Franciaország, Provence 14. századi üvegművességéhez (Foy 1985, 18–71.). Az ő sajátos üvegművességükben különösen kedvelték ezt a díszítést. Pontos analógiát persze itt sem lehet találni, azonban a vázának a formája önmagában is idegen az Itálián keresztül Európában meghonosodott formáktól. Eddigi ismereteink alapján a 10–11. századi korhatározást nem látjuk bizonyítottnak. Javasolt korhatározás: 13. század második fele – 14. század.

Nagycseppes pohártöredékek (2–3. ábra). A 2. ábrán látható darab halvány lilásrózsaszín üveg. Nagyméretű cseppdíszítése miatt a német "Krautstrunk"-ra emlékeztet, de nem zöld erdei üvegből készült, más a talpszegély is (ltsz.: Szentendre, Múzeum 78.171.). Ez a töredék 15. század elejéről származó kályhacsempe lelettel együtt került elő. A 3. ábrán megrajzolt töredék füstös zöld színű, kék fonáldíszítéssel (ltsz.: 75.582.1.).

Lámpa (1. ábra) kék üvegből. Csak két peremtöredéke maradt meg, de a méret, a szájnnyílás szélessége és a rekonstruálható forma miatt bizánci típusú lámpának gondoljuk.

Edénytöredék (4. ábra). A töredék kis mérete miatt határozott megnevezést nem adhatunk. A töredék ívelése kis átmérőre mutat, mintha palack, vagy korsó nyaka lenne. Tiszta, átlátszó, szintelen üveg, zöld fonálrátéttal díszítve.

Serleg kelyhe (5. ábra) sötét borostyánszínű üvegből. A fenéken a kocsikerékre emlékeztető sugaras plasztikus díszítés. A talpszegély erőteljesen cakkos. Lelőhelye: a kerengő, a kútház ÉK-i külső falánál kibontott feltöltés (ltsz.: Szentendrei Múz. 75.492.).

A kastélyt a hagyomány Beatrix királynéhez kapcsolja. 1943-ban Sahegyi Sándor tárta fel. A feltárás szakszerű publikációja akkor nem készült el. Újabb ismertetés készült Pest megye régészeti topográfiája számára (Budai és szentendrei járás 1986, 180.). Az üvegleletek egy kútból kerültek elő 15. század elejétől kezdődő 15–16. századi leletek kíséretében.

I. csoport: velencei üvegek.

Cseppes pohárka peremtöredéke és cseppjei (ltsz.: MNM 60.17.448–49; 60.17.516–519; 60.17.529.). Az óbudai Lajos utcában előkerült pohárkához hasonló típusváltozat (Kat. XIII. 4. b. típus, XXV. tábla 2.). Kor: 13. sz. vége – 14. sz., esetleg a 15. század első két évtizede.

Cseppes pohárka (ltsz.: MNM 60.17.515. és a hozzá tartozó csipkézett talpszegélyek: 60.17.545; –547–48.; 60.17.569.). Ez a másik típus: alacsony test, magas, egyenes perem kissé kihajló szegéllyel. Több analógiája került elő Magyarországon és külföldön is (ezek felsorolását lásd a velencei üvegekről szóló fejezetben).

Pohárka optikai díszítéssel (ltsz.: MNM 60.17.501.). A töredéken kis kerek foltocskák láthatók. Egy másik töredéken (ltsz.: 60.17.500.) diagonálisan csavarodó vonalplasztika látható, mely alatt (fölött?) lencsealakú folt. Ozorán került elő hasonló töredék. Az analógia azt sugalmazza, hogy a töredék a 15. század elejéről való.

Palack (palackok) töredékei (ltsz.: MNM 60.17.459–60; 60.17.483–84; 60.17.485; 60.17.572.). Szűknyakú, itáliai típusú, ú.n. "angastare" típushoz tartozó diagonálisan csavarodó rovátkákkal díszített nyaktöredékek, a szájtölcséren sötétkék fonáldíszítés. Ez a típus is még a gótikus készlethez tartozik.

A második, reneszánsz hullámmal érkező velencei üvegtöredékek:

Serleg kehely töredéke. Az oldalakat függőleges bordák tagolták, a peremen pedig emmailfestésű pontsor látható (ltsz.: MNM 60.17.435.).

Serleg szárának-talpának három töredéke. Sötétkék. Lehetséges, hogy éppen az előző kehelyhez tartoztak (ltsz.: MNM 60.17.435.).

Pohár, vagy serlegkehely(?), diagonálisan csavarodó és lefelé szétnyíló plasztikus barázdákkal díszített (ltsz.: MNM 60.17.442.).

Serlegfedők (19. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.432; 60.17.458; 60.17.502.). Bordás típus (Kat. V. 1. típus, II. tábla, 1. kép). Ez azonban meglehetősen késői példány, hacsak nem velenceit utánzó darab.

Velencei üveget utánzó hazai üvegek:

Pohár (3. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.453.). Finom, velencei minőségű üveg, de a perem profilja és a visszahajtott szegély különbözik a velencei típusokétól.

Pohár (7. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.451.). Mint az előbbi pohárnál itt is visszahajlított a peremszegély, de itt a forma is egészen más, sokkal szögletesebb, mint a velencei poharaké.

Serleg kelyhének töredéke. Bordás oldalfal, síma peremszegély és a kettőt elválasztó vízszintes fonál. Velencei típus, de vastag és teljesen romlott üvegből van (ltsz.: MNM 60.17.493; 60.17.489–492; 60.17.494.).

Serleg (9. ábra) (ltsz.: MNM 60.18.538.). A szára és talpa teljesen velencei módra készült, a kehely ellenben — a kis csonkból kiserkeszthető — erősen széttáruló forma.

Pohártöredékek csipkézett talpszegéllyel, bordás, vagy kannelúras oldalfallal, vastag, romlott üvegből (ltsz.: MNM 60.17.541; 60.17.499; 60.17.551.).

Német típusok:

"Krautstrunk" töredékek. oldalfalrészletek nagy cseppekkel. Csak az egyik cseppet ábrázoltuk, amelynek a pohár belsejébe nyúló tüskéje van, (14. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.536.). Ez a 16. század közepére határozható meg.

Pohár töredéke. Az oldalfal-töredéket finom, elcsavarodó kannelúrák borítják, e felett helyezkedik el a nagy csepp és egy nagyon vékony, vízszintes fonál keresztezi a kannelúrákat (ltsz.: MNM60.17.528.). Ez a típus 1550 körül fordul elő (Phoenix... 1988, 366. Abb. 453.).

Cseh típusok:

Talpas pohár (ltsz.: MNM 60.17.487.1-2.; 60.17.577-78.). Magas vékony, jellegzetesen cseh típus egészen apró cseppcsekével az oldalfalon. Ismeretes, hogy a cseh üveggyártás a 14. században már igen jelentős volt, és ezeket a poharakat már akkor készítették (lásd e kötetben az importált üvegekről szóló fejezetet). Magyarországon csak kevés cseh üvegleletet találtak eddig, de ha előfordulnak, csak ez a típus kerül elő és a többi nagyon jellegzetes típusból soha semmi. Eddig Budán, Nagyszombatban és itt fordult elő ilyen pohár. Nem tudjuk, milyen hosszú ideig gyártották ezeket. A budai leleteket kivéve a többi lelet anyaga erősen romlott, ezért eredetiségük kétségbe vonható. Az is lehetséges, hogy valahol a Felvidéken készült és csak utánzata a cseh poharaknak. Feltételezem, hogy a 14. századnál későbbiek ezek a darabok.

Magyar típusok:

Olyan üvegeket sorolunk ide, amelyek nem utánoznak egyetlen külföldi típust sem.

Serleg kelyhe (10. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.434.). Csak a nagyon alacsony, öblös kehely maradt meg, és a csipkézett talpszegély. A kehely oldalfalán kannelúrák vannak. Rajzunkon itáliai reneszánsz típusú szárat rekonstruáltunk hozzá, ez azonban nem bizonyítható, mert a szárból semmi sem maradt.

Poharak, serlegek, talpas poharak apró töredékei (ltsz.: MNM 60.17.514; 60.17.564-566.; 60.17.439; 60.17.437; 60.17.440-441.). Ezek a töredékek annyira kicsik, hogy jelenleg rajzban sem rekonstruálhatók. A magyarországi üvegekre az a jellemző, hogy ahány darab, annyi féle. Egy velencei üveget akármilyen kis töredékéről fel lehet ismerni, a magyart nem. Egyelőre legalábbis nem mindegyiket. Várni kell, amíg előkerülnek olyan nagyobb darabok, amelyek megmutatják, hogy a kis töredék mely formához illeszkedik. Az ilyen leletek nem tekinthetők teljesen haszontalan leleteknek, de sokszor sokáig kell várni, amíg értelmezésük megtörténhet.

Palack (18. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.554.). A nyak-váll töredékhez hozzárekonstruáltunk egy talpat (ltsz.: MNM 60.17.567.), amely biztosan nem tartozott hozzá, hiszen a felső rész szintelen üveg, a talp ellenben zöld, azonban ilyen típusú talpat képzelünk hozzá. A keresztmetszete levélalakú. Ez a fajta talpszegély nagyon gyakori magyarországon a 16. században. Az ilyen apró részletek felettébb jellemzőek egy-egy korra. Szeretnék utalni például a kettős-kónikus palackok talpának mindig azonos kialakítási módjára, amely semmi más edénynél nem fordul elő.

A kettős-kónikus palackból itt viszonylag kevés került elő; két nyak-száj töredék (2. és 6. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.472.c. és 60.17.469.) és egy fenék (5. kép) (ltsz.: MNM 60.17.573.c.). A 6. képen ábrázolt nyakon sűrű, párhuzamos, függőleges rovátkák láthatók. Ezért lehetséges, hogy nem a kettős-kónikus típushoz tartozott, hanem az ún. "Váci" típushoz (lásd "Vác" címszónál). A leletegyüttesben van is egy ilyen típushoz tartozó palackfenék (8. kép) (ltsz.: MNM 60.17.431.).

Serleg (1. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.555.), amely tojástartóhoz hasonlít, vagy inkább hasonlítható a fehér cserépből készült középkori talpas poharainkhoz.

Kotyogós palack (ltsz.: MNM 60.17.468.). Egycsövű, hajlított nyakú, széles kiöntőcsészével, erősen romlott üvegből. Feltehetően 16. sz. eleje.

Nagyméretű palack szájpereme, vastag, világoszöld üvegből (ltsz.: MNM 60.17.475.).

Nagyméretű, ún. "ballon üvegek" több helyen is előkerültek. Sajnos ezideig nem sikerült a korukat megállapítani.

Csészék. Két darab (11-12. ábra) (ltsz.: 60.17.444.c. és 60.17.455.c.). Mindkettőnek csak a szája és erősen gömbölyödő válla maradt meg, egészen rövid nyakkal. A forma emlékeztet a velencei csészékre. A 11. ábrán látható darabnál a jellegzetesen visszahajtott perem és az ugyancsak jellegzetes a nyak profilja. A 12. képen ábrázolt darabnál a diagonális, plasztikus rovátkák azok, amelyek által a velencei csészéktől különbözik.

Serleg, vagy talpas pohár (13. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.540.). Közvetlenül a kerek talpból vékonyan kinövő tölcser. Feltehetően már nem is középkori forma.

Pohárka talpa (ltsz.: MNM 60.17.553). Nagyon kicsi talpacska. Ilyen kisméretű pohárkával már többször találkoztunk (pl. Nyéken, Buda mellett). Feltehető, hogy ez is egy miniatűr "Krautstrunk"-hoz tartozott.

Fedő (17. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.580.c.). Csúcstörődék, kerek gombbal. Erősen romlott anyagú, magyarországi műhelyben készült.

Palack nyak-váll részlete spirálisan tekeredő vastag üvegfonállal. Hasonló nyaktörődék került elő Budán is, a Várkő utcában (Kat. XII. 17. a. típus, 6. szám.) és Pécs, Déryné u. 2. szám alatt (lásd "Pécs" címszónál).

Meghatározhatatlan edényfal-törödékek rácsorgatott, szabálytalan díszítéssel (ltsz.: MNM 60.17.504-510.). Ezekre a törödékekre azért érdemes odafigyelnünk, mert ilyen díszítés ritkán fordul elő, akkor viszont korán, pl. Budán 13. századi lelőhelyen (Kat. XIII. 9. típus, XXIX. tábla, 5. kép).

Serleg (15. ábra) (ltsz.: MNM 60.17.433.), gömbformájú kehellyel, amely a fenékén sem lapul be. A fenék helyét egy fodrozott, vízszintes üvegszalag jelzi. Vékony szára és üvegszálból fodrozott nádusa van. Ez utóbbi egy budai lelethez hasonlít (Kat. XV. 1. b. típus, XXXII. tábla, 6. kép).

Üveggyöly (ltsz.: MNM 60.17.430.). Zöld színű, a felületét, mint a fenyőtobozt, pikkelyszerű díszítés borítja.

Palack tölcseres szájnálása és bordázott vállának törödéke (leltározatlan). A nyéki királyi vadászkastély leleteihez hasonló (Kat. XII.10. típus). 15. század vége.

A pomázi üvegtelelet-együttes igen gazdag. Nagy kár, hogy az üvegek korát statigrafiai helyzetükkel régészeti úton nem lehet meghatározni. Tapasztalataink alapján ugyan szétválasztható az anyag, de azt tudjuk, hogy például a gótikus velencei üvegek több mint egy századig változatlanok voltak. E hely szempontjából nem mindegy, hogy a gótikus üvegek a 14. század, vagy a 15. század elejéről valók-e? Ennek a leletgyüttesnek igen gazdag a magyar hutából származó anyaga. Meg kell jegyezni, hogy a Pilisszentkeresztnél említett, a pomázi határban feltárt, állítólagosan középkori üvegkupa, amennyiben valóban az volt mint aminek feltételezték, akkor — véleményem szerint — inkább a pomázi üvegek gyártását végezhetette a 15. sz. közepe – második fele táján. Ezek a tárgyak ugyanis a sok egyedi forma mellett — bizonyos darabokkal szorosan kapcsolódnak a dunántúli üveggyártáshoz.

VISEGRÁD – Királyi palota – Alsó vár – Város

Királyi palota.

Az itt közzétett üvegteleletek Héjj Miklós régész (Mátyás király Múzeum, Visegrád) feltárásainál kerültek felszínre (Dercsényi-Héjj 1958, 397-479.)

A palota építése 1330, pusztulása pedig 1527 körül történt.

Lelőhely: északi támpilléres udvar (ennek feltárásánál munkatárs volt: Holl Imre).

X. réteg.

Korhatározó lelet: Nagy Lajos denár (1373-1382) és ezzel egykorú kályhacsempék (Holl 1958, 211-479.).

Üvegteleletei:

Tál (1. ábra) (Marosi 1982, 164.). Színtelen, romlatlan finom, velencei üveg. A tál peremén az egykori emailfestés beleégetése folytán a folyamatos, ismétlődő elemekből álló szegélyminta körvonalai láthatók, a testen pedig ritkán, de arányosan elosztott pávaszemek.

Palack törödékei sötétkék üvegből. A jellegzetes itáliai "angastare" forma. A törödéke a nyak-váll környéke, finom diagonálisan csavarodó barázdákkal. Talpszegély nélkül, gömbölyű fenékekkel készült.

Palack, szintén sötétkék üvegből készült, de az előbbinél sokkal vékonyabb. A nyak-váll törödéke is diagonálisan barázdált, de a plasztikája az előbbinél laposabb. Mindkét palackot a színe teszi különlegessé. Hasonlóval sehol sem találkoztunk. Formáját tekintve már nem egyedülálló. Budán került elő hasonló (lásd a "Buda" címszónál).

Pohár (Marosi 1982, 163.). Cseppes típus. Halványzöld, de teljesen átlátszó, finom üveg.

IX. réteg.

Palack. Kettős-kónikus típus. Színtelen, romlatlan átlátszó, finom velencei üveg.

Poharak. Kannelúrák típus 26 töredéke. Mivel 3 fenék található, így legkevesebb 3 pohárnak kellett lenni. A kannelúrák egészen a peremig kifutnak, ettől a perem gyengén hullámos. A fenekek és peremek átmérője egyezik: 6 cm. Sajnos a töredékek kicsinysége a rekonstrukciót nem tette lehetővé.

Serleg szárának kicsiny töredéke. Függőleges kannelúrák tagolják. Ez a szártípus tapasztalataink szerint a 15. század közepén tűnt fel.

Mécses olajtartálya.

III. réteg.

Csésze (2. ábra). Színtelen, romlatlan, finom velencei üveg, peremén vékony, kék fonáldíszítéssel. A velencei formák között nagy népszerűségnek örvendő, elég gyakran előforduló típus. Analógiáiról bővebben az import üvegekről szóló fejezet velencei üvegeknek szentelt részében szoltunk. Ezt a formát másféle anyagokból is készítették, így fémből, fából is. Többnyire füllel készültek és fülesek a későközépkori németországi változatok is. Velencei csészéknél a fül ritka, ámbar ezek többnyire töredékesen kerülnek elő és hiányosan. A velencei minőségre jellemző, hogy nagyon vékonyfalúak. Úgy gondolom, egy megtöltött csésze súlyát a vékony üveg nem bírta volna el, ha azt egy fülnél fogva emelik fel. A csészék korhatározása eléggé széthúzó. Mint a többi gótikus velencei üvegre, erre is érvényes, hogy a 13. század végétől a 15. század 20-as éveig szinte változatlan. Éppen ezért a lelőhely régészeti korhatározása a fontos. A visegrádi csésze két pénzzel meghatározott réteg között (II. és X.) került elő, ezért a 14. század második fele és a 15. század első negyede közé tehetjük a korát.

Palack. Kettős-kónikus típus velencei változata a 14. századból, ugyanis jóminőségű, romlatlan üvegből készültek azok a talpszegély-töredékek, amelyek erre a palackfajtára jellemzőek, valamint a nyak-száj töredék, amelyen a perem alá csúsztatott golyva kor- és eredethatározó (lásd a kettős-kónikus palackokról szóló külön fejezetet).

II. réteg. Korhatározó lelet egy Zsigmond érem (1387–1437).

Serleg kelyhének alsó része. Színtelen, romlatlan finom, velencei üveg. A gömbölyű fenéken a szár tövéhez futnak össze a finom kannelúrák. A fenék szegélye csipkézett. 15. század első fele.

Pohártöredék. Velencei cseppes pohárka cseppjei.

Rétegjelzés nélkül.

Pohár (3. ábra). Velencei cseppes típusnak a magas peremű változata. Csak a perem töredékei maradtak meg. 14. század (erről a típusról bővebben az import üvegekről szóló fejezet velencei típusokat tárgyaló fejezetében).

Palackok (4. és 5. ábra) a kettős-kónikus típusból. Velencei változat. Csak nyaktöredékek. 14. század.

Díszítmény (6. ábra). Zöld üveg. A díszítmény az edény falára tapadt, a faltöredékek kónikus formára utalnak. Ezáltal a lelet bizonyos 13–14. századi németországi poharakra emlékeztet (Baumgartner 1987, 41. 11. kép és Krueger 1984, 536–540.).

Tál (7. ábra). Perem, töredék borostyánszínű üvegből. Nagyméretű volt, mert a sugara 15,8 cm. Maga a lelet nem tesz lehetővé korhatározást. Borostyánszínű üveggel, méghozzá egy tányérral Budán találkoztam (Gyürky 1987, 61. Abb. 12/1.), reneszánsz üvegek (16. sz. eleje) kíséretében. Ez a hasonlóság természetesen még nem elegendő az azonos kor meghatározásához.

Csésze. A 2. ábrán ábrázolt velencei típus 4 összeilleszthető töredéke. Ezt is kék fonál szegélyezi.

Fülecske, amely velencei üvegből készült, 2,2 cm hosszúságú és feltehetően egy cseppes velencei pohárka falán helyezkedett el, mint ahogy erre ritkán ugyan, de van példa, pl. Zürich-ből, ahol a Münsterhof-ban találtak egész poharat kis füllel, amelynek azonban csak díszítő szerepe volt (Schneider 1980, 217. Abb. 2/a.). Budán, a királyi palota Anjou épületszárnya mellett (Pince, 8. r.), Anjou rétegből is került elő egy ilyen fülecske és ugyaninnen cseppdíszítésű pohárfaltöredékek is.

Ablakszemek. Kerek, ú.n. "köldökös" üvegek és ezeknek közét kitöltő háromszögalakú síküvegek zöld színben. Ilyen színösszeállítású ablakrészletek Ozorán kerültek elő (lásd ott). Korhatározásról csak annyit tudunk mondani, hogy 1416 után készültek.

Tál. Halványzöld, tiszta, átlátszó, finom üveg. Valószínűleg velencei.

Pohár. A velencei cseppes pohárka 7 töredéke. Az a változat, amelyiknek alacsony, gömbölyű pereme van, tehát a Magyarországon gyakoribb változat.

Palack. Velencei üvegből készült kisméretű, szűknyakú palack nyaka kissé kihajló peremmel, amelyen a diagonálisan csavarodó barázdák folytatódnak. 14. század.

Palack. Kettős-kónikus palack talpszegélyének töredéke finom, velencei minőségű üvegből.

A kápolna leletei:

Közelebből meg nem határozható edény oldalfala sűrű, párhuzamos sötétkek fonálrátéttel. Velencei üveg. 14–15. sz. első negyede.

Lelőhely: Fő u. 25. Nyugati palotafal (Jelentés: ArchÉrt 1976, 305.).

Palack. Kettős-kónikus típusú palack vállgyűrűje velencei üvegből. 14. sz.

Pohár faltöredéke optikai díszítéssel. Kerek foltocskák díszítik. Velencei üveg. 14. század.

Lelőhely: Anjou csorgókút előtt, a Mátyás-kori járószint habarcsos rétegéből.

Palack. Kettős-kónikus típusú szájgyűrűje. Erősen romlott üveg. Magyarországi műhelyből. 15. sz. második fele.

Lelőhely: Fő utca felől a harmadik helyiségben lévő 2. emésztőgödör.

Palack nyak- és talptöredék (11–12. ábra). Kettős-kónikus típus, erősen romlott. Magyarországi műhelyben készült a 15. sz. második felében.

Kettős-kónikus palack felső része fodros üvegfonállal a nyakon (13. ábra). Romlott üveg. 15. sz. második fele – 16. sz. eleje.

Serleg szára és a kehely töredéke (10. ábra). Anyaga teljesen romlott, ilyenkor feltételezzük, hogy eredetileg zöld, ú.n. "Waldglas"-ból készült. A formája azonban hamisítatlanul velencei forma. Annyira, hogy feltételezhető, bár helyben készült, de velencei mester kezétől. Kora: 1500 körüli lehet.

Kulacs (9. ábra). Erősen romlott üveg, több töredékből rekonstruált forma. A 15. századi és hazánkban igen kedvelt típusból több került elő, ez azonban valamennyin túltesz eredetiségével. Lapos és bevagdalt üvegszalagból készült keresztkötése borszíjat utánoz. Budán három lelőhelyen is előkerült (Kat. X. 1. típus), vidéken: Esztergomban, Kőszegen (lásd ezeknél a címszavaknál). Az utóbbi lelőhely adott módot a pontosabb korhatározásra, mivel Mátyás-kori rétegből került elő. Külföldön hasonló leletet csak egyetlen egyet találtam. Ez Kievből való (Shelkovnikov 1966, 96–115.). Ezt a darabot publikálója 12. századnak határozta meg. Azt a töredéket azonban nem ásatásnál találták, és jóval korábban került be a múzeumba mint amikor publikálták. Ezért az időhatározást semmi sem támasztja alá. A magunk részéről a kőszegi lelet alapján a 15. század második felét tartjuk elfogadhatónak.

Lelőhely: csatorna feletti emésztőből.

Fiola, 2 db (8. ábra). Pontosan korhatározni nem tudjuk, de középkori leletanyagban gyakori (Kat. VI. 1–10. típus).

Lelőhely: Külső, É-i udvar, a lépcsők keleti oldalán.

Pohár 12 töredéke. Velencei üveg, cseppes típus.

Lelőhely: Alsó vár (Salamon torony).

Serleg fehér fonálrátéttel. Velencei készítmény, 16. sz. eleje. Tölcséralakú kelyhét felül két vízszintesen elhelyezett két fonálból és e kettő között fonalhálóból álló pánt díszíti. Ezek alatt függőleges, illetőleg a kehely alján összefutó plasztikus fehér fonálrátét látható. A visegrádi darabot Tavas Imre (Mátyás király Múzeum, Visegrád) rekonstruálta. Több hasonló darab került elő az ország területén, ezek azonban különböző méretű — sokszor egészen kicsiny — töredékek. Budán három pohárhoz

tartozó töredék (Kat. XV. 13. típus), Kőszegen a Jurisits várban (lásd "Kőszeg"-nél) és Segesden (lásd ott). Külföldről hasonló darabokat publikáltak a hágai Gemeentemuseum gyűjteményéből (Bulletin des journées internationales du verre 1962, 29. Fig. 30.), Damaszkuszról (Abdul-Haak 1958, 95, Fig. 17.) és a belgiumi Maline-ből (Vandenberghe 1982, 133.).

Lelőhely: belső vár, téglalapalakú gödör.

Pohár fenéktöredéke. Velencei üveg, kannelúras típus.

Lelőhely: belső vár, IV. szelvény.

Karperec, pávaszemes. A török hódoltság kora.

Lelőhely: belső vár, V. szelvény.

Kotyogós palack széles szájtölcsére. Az üveg maga romlott, de a vastag fehér fonálrátét nem.

Lelőhely: belső vár, VI. szelvény.

Phallus üveg töredéke. Zöld üveg. Kora: 16. század első fele. Korhatározását egy mainzi lelet teszi lehetővé (Baumgartner 1987, 104. 126.).

Lelőhely: belső vár, XXI. szelvény, 1. gödör.

Serleg szára, nádusa és a kehely alsó részének töredéke zöld üvegből. Magyarországi üveg, kora meghatározhatatlan.

Kotyogós palack vékony, hajlított nyaka sűrű elcsavarodó barázdákkal (14. ábra). Zöld üveg, Feltehetően ehhez tartozik egy kúpos fenék is. Kora: 16. század. Magyarországon nagyon gyakori lelet, de nem kizárólagosan helyi típus, sőt, elsősorban Németországban gyakori. Nagyon hasonlót ismerünk a thüringiai Erfurtból (Lappe 1983, 182–212. Abb. 12/1.).

Lelőhely: verem (alsó vár, 1959/3. munkahely).

Korsó (16. ábra) 21 töredéke bordó színben. Füle ugyan nem maradt, a forma mégis kancsóra mutat. Díszítése: a nyakon lapos, bevagdalt szalag. Talpszegélyét ujbenyomásokhoz hasonló kerek mélyedések tagolják. Ez az üveg feltehetően Magyarországon készült. Velencében a színes üvegek a 15. század második felében jöttek divatba. Ez magyar munkának látszik a talpszegélye miatt is, amely a velencei daraboktól idegen.

Lelőhely: 1959/2. sz. árok.

Serleg kelyhének perem- és oldaltöredéke emailfestésű pontsor- díszítéssel. 16. század első fele. Velencei típus, de már nem olyan szép az üvege, mint amilyen a velencei üvegeké szokott lenni.

Lelőhely: 1959/2–19. árok.

Pohár. Velencei cseppes típus, 14. század.

Kotyogós palack két csőből csavart nyaka. Mindkét cső elcsavarodó, párhuzamosan barázdált. A nyak a gömbölyű test megmaradt töredékéből indul ki.

Lelőhely: alsó vár, külső vár. Kaputorony északi fala előtt, 68/I. szelvény.

Serleg 6 töredéke. Velencei üveg a 15. század végéről, vagy a 16. sz. elejéről. A kehely bordás, a peremét email pontsor díszíti.

Serleg talpa és a tölcséres kehely kis töredéke. Romlott üveg. Nem velencei, hanem feltehetően hazai munka. Ugyanerről a lelőhelyről van még egy velencei kehelynek a karcsúsított alsó feléből is töredék, és egy kerek talp. Nagyon valószínű, hogy ezek mind egy serleghez tartoztak. 15. század m. f. – 16. század eleje.

Pohár, A magas, vékony, apró cseppekkel díszített cseh pohár egy darabja kiöblösödő szájpereccel. Romlott üveg (lásd az import üvegekről szóló fejezetet).

Lelőhely: Külső vár 66/II–66/III. közös támfala.

Kotyogós palack egyetlen csőből készült hajlított nyaka és szájtölcsére erősen romlott üvegből. Magyarországi üveg, 15. sz. vége – 16. század első fele.

Lelőhely: szemétgödör a déli-, külső bástya téglái alatt, az út védőfalának nyugati támpillére mellett.

Serleg peremtöredéke. Velencei üveg, minden díszítés nélkül. 15. sz. második fele – 16. sz. eleje.

Lelőhely: 5-ös szemétgödör. Az alsó vár, külső vár É-D-i irányú támfala alatti csatorna, amely a W.C.-toronyból vezet ki.

Kancsó, lila üvegből (15. kép). 6 töredék. A perem alól függőleges, párhuzamos barázdák indulnak ki. A peremnél lejjebb vízszintes fonál helyezkedik el, ehhez tapad a fül felső vége. 16. század eleje. Népszerű velencei forma, amelyet sokáig utánóztak. Egy eredeti velencei darab van a prágai Iparművészeti Múzeumba (korábban a Lanna gyűjteményben), amely szintén lila színű (Hettes-Forman 1960, 34.), korhatározása 16–17. sz. Egy késői, 17. századi példány található Koppenhágában a Rosenborg kastélyban (Gasparetto 1958, Abb. 114.).

VISEGRÁD – Város

Lelőhely: Róm. kat. templom előtti csatorna javításakor, két középkori fal közötti betöltésből (1981):

Kettős-kónikus palackokhoz (7 darabhoz) tartozó nyak-száj és talptöredékek (19. ábra). Velencei üvegek, 14. sz.

Poharak töredékei (5 pohárhoz tartozók) (20–22. ábra). Cseppes típus, alacsony, gömbölyű peremű változat. Velencei, 14. század.

Pohár. Velencei cseppes típus magas peremmel rendelkező változata. Velencei, 14. század.

Palack (18. ábra). Velencei üveg, az ún. "angastare" típus. 3 töredék: a szűk száj, a nyak és a váll találkozási és talp. A nyakon és a testen párhuzamos, függőleges barázdák láthatók. Ez a típus elég hosszú ideig készült, vannak darabjai, melyeket a 15. század közepére határoznak meg (Gasparetto 1986, Fig. 233–234.). Ez a darab olyan együttesben került elő, amely mind 14. századi, gótikus üveg. Ilyen palack nyakának kis töredéke került elő Budán, a királyi palotában (Kat. XII. 7. típus, XV. tábla, 1. kép). Lehetséges, hogy a nyakon volt egy kis golyva is.

Üveghuta. **Fő utca 34.**

Gróf Péter és Groh Dániel leletmentése. Publikálatlan. Idézet a Régészeti Füzetek 1985 évi számában közölt jelentésből:

"Egy nagyobb, szabályos alakú kőomladék felszínén, kövek közt, illetőleg kövek alatt salakdarabokat, üvegalvadékokat, fémes-üveges meddőt találtunk. Az omladékokat félkörben kőkupacok szegélyezték." A lelőhelyen 14. századi kerámialeletek voltak.

Duna–Tisza köze

Pest megye (a Duna–Tisza közére eső fele)

MENDE-LEÁNYVÁR

Földvár. Feltárását Miklós Zsuzsa régész (MTA Régészeti Intézet, Budapest) végezte 1977–79 között (Miklós 1981, 233–250.).

Idézet a publikációból: "A leletek alapján ez a földvár legkorábban a XII. század végén, XIII. század elején keletkezett. Egyes leletek (pl. mérleg) arra utalnak, hogy a XIII. század első felében már állt ez

a vár. A kerámiaanyag XIII. századnál későbbi darabot nem tartalmaz, így a vár pusztulása már a XIII. században, legkésőbb annak végén bekövetkezhetett.”

Az üvegleleteket a publikáció megjelenése után láttam, és ekkor készíthettem el a rekonstrukciókat, ezért sem az üvegek megítélése, sem az ábrák nem egyeznek a publikációban szereplőkkel. Az emailfestésű pohár esetében például (19/7. kép) a rajzok készítője az üveg romlásától származó szivárványszínű foltosodást ábrázolta, holott a pohár egykor emailfestéssel ráégetett rajzolata csak az átvilágításkor volt észrevehető. A festék természetesen már lepergett róla. Az üveglelet eredeti formája csak akkor rekonstruálható, ha a megmaradt töredéket eredeti helyzetének megfelelő irányba állítjuk. Ez a művelet rendszerint nehezen végezhető el a lelet töredékessége miatt. A pohártöredéknek szerencsére megmaradt a vékony, gömbölyű talpszegélye, amely a vízszintes és függőleges irányok kijelölését segítette.

A pohár töredékességében is becses lelet (1., 1./a ábra). Az import üvegek fejezetében általánosságban beszéltem azokról az emailfestésű üvegekről, amelyek a 13. század 90-es éve körül készültek Velencében és amelyekből eddig 48 darab került elő Európában. Magyarország a mende-leányvári lelettel immáron a második pohárral dicsekedhet (ezt a szót kell használnom akkor is, ha csak egy kis töredékről van szó). Az első festett pohár a budai királyi palota feltárásánál került elő, olyan középkori szemétdöbörből, amelyben 13. századi leletanyag és utolsó Árpád-házi királyunknak, III. Andrásnak pénze (1290–1301) volt (Gerevich 1952, 150–171.; Gerevich 1966, 129. 170.; Kat. XIII. 9. típus XXIX. tábla 5. kép; Gyürky 1984, 49–62., 62/1. kép). III. András II. András magyar királynak volt az unokája. Apja, István Velencében nevelkedett és Tommasina Morosinit vette feleségül. IV. (Kun) László halála után 1290-ben lett magyar király és 1291-ben édesanyja is Magyarországra költözött. Ugyanebben az évben érkezett egy velencei küldöttség is, „ajándékokkal gazdagon megrakodva”, hogy a királyt megkoronázása alkalmával köszöntse (Óváry 1980, 42.). Fennáll tehát a lehetősége annak, hogy az üvegpohár is a velenceiek ajándéka volt. A budai poháron három festett címer található, ezekből már igen kevés látható, annyi azonban megállapítható, hogy nem magyar címerek. A címerek között pedig leveles ágak helyezkednek el. Egy 1290-ből származó velencei oklevél leírta, hogy Jacobo Longovardo mesternek Bartholomeus üvegfestő, aki Jadrából származott, festett csészéket (9 denár nagyságúakat): „...in dictis muzolis debet facere dictus Bartholomeus tres figuras et, illud quod oportunum erit de arboris circa” (Han-Zecchin 1975, 77.). A „muzolis” poharat jelent. Ezt a szöveget budai poharunk készítésének idején írták, a festett ábrák leírása ráillik a pohárra és alkalmazható a mende-leányvári pohárra is, jóllehet abból csak egy kevés látszik. Az eddig előkerült poharak ábrázolása változatos, de van egy csoport, amely a mi poharunkhoz hasonlóan címereket és leveles ágakat ábrázol. Ilyen például a regensburgi Városi Múzeum pohara (Pfeiffer 1970, 67–69.) és a londoni British Museumban őrzött pohár „Aldevandin me fecit” felirattal (Gasparetto 1958, Abb. 16.). Mende-Leányvár régészeti módszerek segítségével igazolta ezeknek a poharaknak helyes korhatározását a 13. század utolsó éveire.

Kettős-kónikus palack vállgyűrűje (2. ábra). Füstös-barna színű üveg. A színe emlékeztet a budai királyi palota előtt feltárt településen talált kis palackocska színére (lásd a kettős-kónikus palackokról szóló fejezetünket). Akármilyen kicsi a töredék, fontos, mert igazolja ennek a palacktípusnak létezését már a 13. század végén.

Díszítmény töredékek (3–4. ábra). Az előző lelettel azonos színben.

Tálka (5. ábra). Színtelen, romlatlan, átlátszó, finom üveg, amelyen sötétkék üvegből szabálytalan rajzolatú díszítés látható. Csak három kis töredék maradt meg belőle, ezek alapján azonban az edényke formája rekonstruálható volt. A finom itáliai üvegeknek az eleganciáját Velencében és más műhelyekben gyakran csak egyetlen diszkrét díszítés: egy vékony sötétkék üvegfonál jelentette, amellyel néha csak a peremet szegélyezték, máskor spirálisan, sűrű sorokban csavarták fel. Ritkábban fordul elő az üvegtárgyakon az üvegszállal történő díszítés, amely szabálytalanul, hol vastagabban, hol vékonyan rakódik fel lendületes rajzolatban. Általában 14. századi darabokat ismerünk (lásd az import üvegekről szóló fejezetet). 13–14. századra határozták meg azt a poharat, amely Wormsban került elő (Baumgartner 1987, 38. Abb. 5.). Ez a díszítés gyakrabban fordul elő tálakon. Különlegesen szép amit Düsseldorfban találtak, és a Kunstmuseumban őriznek (Baumgartner 1985, 157–172. Abb. 5.), és a már említett 14. századi tálak a Róma melletti Farfa apátságból (Whitehouse 1983, 115.). A Mende-leányvári lelet azonban azért különlegesen értékes, mert biztosan a 13. század végeről származik és ezért európai mértékkel mérve is eddig a legkorábbi darab.

Középkori neve: Monyoród. Bencés apátságát Szent László király alapította (Csánki I. 1890, 31.). A kolostor feltételezett helyén a Klastromdombon Kvassay Judit (MTA Régészeti Intézet) végzett tájékoztató kutatást 1987-ben. Az itt előkerült üvegleleteket a váci Vak Bottyán Múzeum őrzi a következő leltárszámokon: 88.13.10.; 88.155.1.; 88.175.1.; 88. 148.2.; 88.167.1.; 88.147.1.; 88.151.1.; 88.169.1.

Kettős-kónikus palack nyak- és szájtöredéke. Velencei üveg, 14. századi.

Pohár falának töredéke optikai díszítéssel (ovális foltocskák). Velencei üveg, 14. század.

Pohár oldalfalának töredéke két cseppdíszítéssel. Velencei üveg, 14. század.

Pohár csúcsos feneke. Finom, velencei üveg, 14. század.

Meghatározhatatlan kis töredék világoskék, de teljesen átlátszó, finom üvegből. Feltehetően ez is velencei és 14. századi.

Urinal üveg széles szájnnyílása tölcseres peremmel. Erősen romlott, feltehetően magyarországi üveg. Kora nem határozható meg, de középkori.

Ablaküveg, kerek, ú.n. "köldökös" üveg.

Bács-Kiskun megye

BÁTMONOSTOR – Urasági ház (A) és kolostor (B)

1979-ben Biczó Piroska végezte a feltárást (Katona József Múzeum, Kecskemét) (Biczó 1981, 104–108.).

Lelőhely: (A). Velencei serleg (1. ábra). 1500 körül.

Pohár, sötétkék üvegből (2. ábra).

Kettős-kónikus palack szájgyűrűje. Romlott üveg. 15. század.

Kotyogós palack szájtölcsére.

Lelőhely: (B). Kettős-kónikus palack feneke (3. ábra). 15. század második fele.

16–17. századi pohár és kancsó szájtöredékei zöld üvegből.

KECSKEMÉT – Mezőváros

A mezőváros középkori, **Szent Miklósról elnevezett plébániatemploma** mellett (a 17. század óta ferences kolostortemplom), 1973–74-ben Biczó Piroska régész (Katona József Múzeum, Kecskemét) végzett ásatást (Biczó 1976, 329–356.).

A gótikus szentély keleti oldala mellett három kemencét tárt fel, és ezek természetesen már a településhez tartoztak. A régészeti megfigyelések szerint mindhármát a 14. század közepén építették. Az 1. sz. kemence tapasztásából 14. századi kerámiával együtt a következő üveglelet került elő:

Kettős-kónikus palackocska vállgyűrűje velencei minőségű üvegből (ltsz.: Katona J. Múz. 77.1.1195.).

Kerek ablakszem peremtöredéke. Romlott üveg.

Lelőhely: a temető földje, a sírok között.

Meghatározhatatlan üvegtöredék (ltsz.: Katona J. Múz. 77.1.1294.), amelyet azonban anyaga és díszítése mégis figyelemre érdemessé tesz. Az üveg színe füstös-barna, anyaga tele van hajszálrepedésekkel, pontosan úgy, mint az a néhány zöld üvegből készült töredék (Gyürky 1987, 47–68. Abb. 3. és 8.), amelyet a budai királyi palota előterében, a városi településen találtak. A hasonlóság azonban nem csupán az anyag minőségére vonatkozik, hanem arra is, hogy mindkét leletnek (a budai esetében több darabról van szó) felületét plasztikus díszítés borítja. Eddig egyetlen analógiát találtunk, méghozzá németországi leletanyagban (Spessaart?) (Krueger 1984, 530–535.). A hajszálrepedésekkel átszőtt üveg azonos technológiára utal. A németországi leleteket 13–14. századra határozták meg.

Lelőhely: Kecskemét környéki falvak. Szabó Kálmán faluásatásainál előkerült üvegleletek (Szabó 1938, 112–114. 537–544. kép).

Kettős-kónikus palackok töredékei és egycsöves kotyogós üveg töredéke (ltsz.: Katona J. Múz. 55.41.508–512.). Mindegyik magyarországi hutában készült típus, romlott az anyaguk is. Koruk: 15. század második fele. Szabó Kálmán a leleteket közelebbi helymegjelölés nélkül közölte.

Észak-Magyarország

Borsod megye

DIÓSGYŐR – Királyi vár

Feltárását Czeglédy Ilona régész (Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest) 1953–73 között végezte (Czeglédy 1988). A vár a tatárjárás után, feltehetően 1316–19 között épült. Kezdetben országos méltóságok birtokában volt, de igen hamar — 1325 körül — királyi tulajdonba került, és fénykorát az Anjouk alatt élte. Nagy Lajos halála után a királynék birtoka lett. Ez a vár a leletei szempontjából sem elhanyagolható hely.

Az ásatás jónéhány üvegleletéről azonban csak rajzvázlatokat készíthettem, mert kiállításuk módja hozzáférhetetlenné tette őket. Kísérletet teszünk arra, hogy az ábrákat leírással pótoljuk. A miskolci Hermann Ottó Múzeumból kapott néhány töredékről feltételezhető, hogy ugyancsak Diósgyőrben kerültek elő. Ezeket a darabokat tudtuk csak rajzolni. Megállapítottuk, hogy az üvegleletek között éppen az Anjou korra jellemző gótikus velencei üveg egyáltalában nincs. A régész szerencséje kiszámíthatatlan. A leletek a magyarországi üveggyártás termékei és a 15. századnál korábbi darab nincs köztük.

Kettős-kónikus palackocska, amelynek üvege jóminőségű, akár velencei is lehetne, de az arányai egyediek és szájának kiképzése is a szokásostól elérő: nincs szájgyűrűje, hanem tölcseresen széttáruló a szájnyílása. Ez is bizonyítéka annak, hogy az ország területén több helyen is gyártottak üveget. Főleg azonos típusok esetén tűnnek fel az eltérő változatok, amelyek csak egy helyen, vagy igen szűk körben kerülnek elő.

Kancsó nyak-, száj és fültöredéke sötétzöld üvegből (Waldglas). A nyak a száj felé erősen összeszűkül, sűrű, függőleges barázdák borítják. Amennyire a töredék kicsisége megengedi, egy budai lelethez hasonlíthatjuk (Kat. VIII. 2, 4. típus, IV. tábla, 2. kép).

Kotyogós üveg nyaka és szájtölcsére. A 16. században gyakori, kedvelt forma, de a többitől abban különbözik, hogy a nyakon függőleges — a szájtölcséren a peremig folytatódó fehér fonáldíszítés látható, amely ennél a típusnál nem szokásos. Úgy gondoljuk, hogy ez egy "velencei módra" készült, azaz velenceit utánzó darab. Egy serleg tölcseres kelyhe alatt, a nóduson is megjelenik a fonáldíszítés.

Kancsó. Nagyon szűk és egyenes nyak, amelyet diagonálisan csavarodó sűrű barázdák borítanak és amelynek kb. a közepéről fül indul ki. A test gömbölyű és gerezdes. Anyaga romlott. Ilyen szűknyakú kancsók ritkán ugyan, de előfordulnak, mint például egy Budán (Kat. VIII. 2, 4. típus, IV. tábla, 3. kép).

Serleg kelyhének töredéke függőleges, fehér fonálrátéttel, amelyek az üveg felületéből plasztikusan kiemelkednek. Ez a töredék ahhoz a csoporthoz tartozik, amelyből a 16. század elején több is került Magyarországra és darabjai Budán (Kat. XV. 13. típus, XXXVIII. tábla 1. kép), Visegrádon, Kőszegen, Segesden kerültek elő (lásd ezeknél a lelőhelyeknél).

Serleg szára és lencsealakú nádusa. A száron két, a náduson egy sor fodros fonaldíszítés. Az üveg romlott.

Tányér kék üvegből, 20 cm átmérővel.

Négyszegletes, festett palack váltöredéke, 17–18. századi.

Kotyogós üveg halványzöld színben. Analógiája Budán található (Kat. XII. 8. típus, XVI. tábla, 4. kép).

Kotyogós palack 5 csőből csavart hajlított nyaka, befűzött szája igen alacsony, tölcseres peremmel, szintelen üvegből.

Sötétzöld palack, tölcseresen szétnyíló szájperemmel, vékony, hosszú nyakkal, gömbölyű vállal és egy kissé összeszűkülő alsó résszel.

Több fedőgomb ballusztéres formában, tiszta, átlátszó üvegből, vagy romlott anyagú. Mellékletünkön rajzban is bemutatott üvegek a miskolci Hermann Ottó Múzeumból a következők:

Egycsöves kotyogós palack (2. ábra) (ltsz.: H. O. Múz. 62.12.9.) és ötcsöves kotyogós palack (3. ábra) (ltsz.: H. O. Múz. 62.12.38.).

Serlegkehely, vagy pohár sötétzöld üvegből (1. ábra) (ltsz.: H. O. Múz. 53.701.73.) és egy bordás pohár (4. ábra) (ltsz.: H. O. Múz. 53.701.16.).

Ezeknek a daraboknak is nehéz meghatározni a korát, mivel ásatási megfigyelések ezt sem segítik — miként az előző csoportét sem. Csak az országos leletanyag vizsgálata által szerzett tapasztalat után ítéljük meg. Ennek alapján itt, vagy a környéken a 15. század második felétől működött egy műhely, amely még a 16. században is folytatta munkáját, de hogy meddig, azt nem tudjuk megállapítani. Ennek a műhelynek termékei sok tekintetben eltértek más magyarországi műhelyek termékeitől.

Komáromi József 1958–59-ben végzett feltárásánál is előkerültek üvegek, amelyeket a leírás alapján nem lehet felismerni (Komáromi 1963, 168–170.). A leírásban szereplő két üvegserleg (II. A. sector 6,8 m mélység) esetében a "halványkék és arany színekben irizáló, spirálisokkal díszített", valamint a "kékeszöld árnyalatban ezüstösen csillogó arany kontúrokkal megrajzolt velencei üvegserleg" jelzők félő, hogy csak az üveg romlását jelentik, amelyek már nagyon sok kutatót megtévesztettek. Az irizálás mindenképpen velencei üvegre vall, mert a magyarországi üvegek elbarnultak, átlátszóságukat és eredeti színüket elvesztették. Egy harmadik serlegen "aranyvonalak között a velencei Damas mintát" vélte látni. Lehetséges, hogy ez a reneszánszban nagyon kedvelt pikkelyminta lehetett. Egy negyediket pedig a következőképpen írt le: "velencei üvegserleg töredék szépiavörös-olvasz színű Damas mintázattal, az egyes színes sávokat aranyvonalak kontúrozzák, a töredéken egy női fej rajza kivehető. A másik töredék ornamentális díszítéssel." Van azonban még egy leírás-részlet, amelyet szintén szó szerint idézek:

"Egy aranyozott konturos sávok ornamentális díszű sárga itáliai üvegtöredék, egy velencei szárnyasserleg (ez már nem középkori) fenéktöredéke és egy üvegserleg oldaltöredékei Damas mintázattal, állatfejjel."

A diósgyőri vár esetében elvárhatók lennének a szép üvegek akár a gótikus korszakból, akár a reneszánszból. Ezeket a leírásokat ugyancsak nehéz az ismert velencei reneszánsz üvegekhez hasonlítani, de abban, hogy itt előkerülhettek ilyen darabok, nem kételkedhetünk. Régészeti leletként előkerült töredékes tárgyat majdnem lehetetlen helyesen leírni úgy, hogy arra az olvasó ráismerjen. Előbb a budai katalógus és most az országos elkészítésének fő célja az volt, hogy mennél több üvegleletről készüljön rajz, s ezt követően már nem lesz szükség körülírássra, elég hivatkozni a megrajzolt, rekonstruált leletekre.

MUHI – Mezőváros

E hely arról nevezetes, hogy 1241-ben IV. Béla király seregei itt szenvedtek vereséget a tatárokkal szemben. A település ezt követően keletkezett. Első említése 1294-ből való (Wenzel 1874, 556.). Már

1273-ban királyi, majd királynői birtok volt. Csak 1280–1332 között az Ákos nembeli Erneyi családé, 1332-től ismét a királyé és Diósgyőrhöz tartozott (Györffy 1963, 791.). Áthaladt rajta egy főútvonal és 1343-ban már vásártartással is rendelkezett (Csánki I. 1890, 31.). A települést a harmincas években Leszih Andor, a Miskolci Múzeum igazgatója tárta fel, aki a csatateret keresvén a településre lelt. A feltárás leletanyagát jóval később Michnay Attila (Hermann Ottó Múzeum, Miskolc) publikálta (Michnay 1982, 126–152.), köztük üvegleletek is voltak (U.a. 138, 12. kép). A település a 17. század végéig (1685) lakott volt. A publikált üvegek között van egy töredék, amely egy 14. századi, velencei cseppes pohárka töredéke (12/4. kép) (ltsz.: H. O. Múz. 53.100.52.), a többi üveg már magyarországi hutából származó darab, pl. kettős-kónikus palackok nyak- és fenéktöredékei (ltsz.: H. O. Múz. 53.1011.124.; 53.1026.1.; 53.1021.29.; 53.1016.16.), hosszú-, vékonyakú palack, "angastare" nyaktöredéke diagonálisan csavarodó pérhuzamos barázdákkal (ltsz.: 53.1011.127.). Ez utóbbihoz gömbölyű test tartozott. Szájának kiképzéséről nem tudjuk milyen volt. Ilyen nyak több helyen is előkerült: például Budán, az I. ker. Szent György téren (Kat. XII. 7. típus b változat, 13.). Nem kétséges, hogy a velencei gótikus típusok egyik kedveltjének magyarországon készült változata (Kat. XV. tábla, 2–5. kép). A velencei daraboknak sok esetben megmaradt a szájtölcsére, de a már magyarországinak mondható darabok közül egynek sem. Ezért nincs bizonyítékunk arra nézve, hogy ez a részlet is a velenceit utánozta-e, vagy eltért attól? A településből előkerült leletek tanúsítják (V. László kályhacsempe), hogy a 15. század közepén a lakosság jómódban élt.

Nógrád megye

DIÓSJENŐ, NAGY GÁL RÉT – Üveghuták telepe

1987-ben Tessári Károly természetvédelmi felügyelő bejelentése nyomán e kötet szerzője (Budapesti Történeti Múzeum, Budapest) és Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézet, Budapest) feltárást kezdtünk a Nógrád megyei Diósjenő közelében a Börzsöny erdejében, a Kemence patak mentén lévő Nagy Gál rét mellett. Itt két üveghuta helye, valamivel távolabb, K-felé egy harmadiknak a domborulata volt látható. E három hely közül a középsőt tártuk fel.

A feltárt huta közelében lévő még feltáratlan hutahellyel szemben forrás fakadt, amelyet a népnyelv ma is "Üveghuta kútja" néven emleget. Ez a név nem került bele a Börzsöny hegység földrajzi neveinek hivatalos névtárába. A népi emlékezésnek értelmét valóban csak a régészeti feltárással megszerzett bizonyíték igazolta.

Magyarországon hiteles hutafeltárással először került sor. A hutát nem csupán a három kemence, hanem a számtalan olvasztótégely-töredék üvegalvadékkal és a jellegzetes munkahulladékok (üvegcsépek, golyócskák, levágott szélek, stb) jelentik, valamint tört üvegek nagy mennyisége, amely az alapanyagoknak fontos alkotórésze. A három kemence között a legnagyobb volt a legépebb. Ez nagyméretű kemence volt, durván téglalapalakú, hatalmas, megmunkálatlan kövekből összerakva, közepén, hosszában fűtőcsatornával rendelkezett és oldalain a kövek üvegessé égett felületén hatalmas hő nyoma látszott. A kemence faragatlan, durva építőköveit egykor agyagtapasztás tartotta össze. Ennek vörösre égett, elporladt maradványa volt észlelhető a kövek között. A három kemence maradványán kívül egy négyzetes kunyhó alapjai is előkerültek. A kunyhó körül jelentős mennyiségű kerámia leletanyagot találtunk a 13. századtól a 15. század közepéig – végéig terjedő időből. A huta tehát elég hosszú ideig működött. Az itt készített üvegekből csak kevés került elő: kettős-kónikus palack és ablaküvegek. Mellékelt ábránkon ez utóbbiból mutatunk be néhányat. Ezek méretben és profiljukban is teljesen különböznek a szokásos középkori kerek ablakszemektől. A huta-feltárás publikációja előkészületben van.

HOLLÓKŐ – Vár

Feltárását Kozák Éva régész (Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest) végezte (Kozák É. 1975, 23–33.). Egyetlen üveglelet származott a feltárásból:

Egyfüles sörös korsó, világoszöld üvegből (1. ábra). Hasonló több is került elő más lelőhelyeken: Budán (Kat. IX....1. típus, V. tábla, 1. kép; – Gyürky 1987, Abb. 6.) és Gyulafehérváron (személyes közlés alapján). Mindenhol, ahol előkerül, hódoltságkori pusztulási rétegből kerül elő, amely 16–17. századi leleteket vegyesen tartalmaz, ezért pontosan nem lehet meghatározni a korát. Valószínű, hogy hosszabb időn keresztül készítették és használták. Ez a forma a középkorban, de még a 16. század első felében sem volt szokásos, a 16. sz. második felében és a 17. században viszont cserépből a habának készítették. Az egyszerű üvegek, amelyek ebben a korban hódoltsági területen kerülnek elő a földből, teljesen egyöntetűen zöldszínűek (Waldglas), rossz minőségűek és jöllehet különböző formák vannak, mégis egyhangúak és emiatt beleillenek a hódoltságkori balkáni kerámia egyszerű használati tárgyainak körébe. A gyulafehérvári lelet miatt azt gondoljuk, hogy a hódoltság területének üvegleleteit az ekkor is működő felvidéki és erdélyi hutákból szállították, de csupán az egyszerűbb tömegárut. A korhatározáshoz még egy dátum ismerete szükséges: a vár 1718-ban már rom.

VÁC – Város (jelenleg Pest megye)

A város egyik főútvonalán, a Széchenyi utcában a 70-es években elkezdett és 1983-tól folyamatos építkezések régészeti megfigyelését Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézet, Budapest) végezte és végzi e kötet írásának idején (1990) is (Miklós 1986, 237–254., 14. kép).

A Széchenyi utca, melyet a középkorban Sáros utcának neveztek, a Hatvani kapu és a Fő tér között húzódott. Ez volt Vác német városrésze. A németek a tatárjárás után telepedtek le, és 13. századi házaiknak egy részét feltárták, valamint olyan ipari célokat szolgáló gödröket, amelyeket később szemétgödröknek használtak. Ezekből sok üveglelet került elő. A leleteknek ezúttal csak egy részét, a jellemző típusokat mutatom be. Az üvegleletek teljes egésze a feltárás publikációjában kerül bemutatásra.

A legkorábbi üvegleletek ugyan a 15. századi leletanyaggal együtt kerültek elő, típusuk szerint azonban olyan gótikus üvegek, amelyek már a 13. század utolsó éveiben is Vácra érkezhettek, de leginkább 14. századnak mondhatók. Országos áttekintésem jogán bátran állithatom, hogy a legszebb velencei gótikus üvegek kerültek elő a 24. számú gödörből:

Pohárka optikai díszítéssel (4. ábra és 4. kép). Rendkívül vékonyfalú pohárka, a minta: halszálla.

Pohárka (5. ábra és 4. kép). Cseppes típus, a magasperemű változat.

Az üvegleletek többsége azonban magyarországi készítésű és a 15. század közepénél korábbi nem lehet. Ezek az üvegtárgyak, amellet hogy sok közülük velencei típusokat utánoz, jellegükben mégis helyi, vagy legalábbis közeli műhely létezésére utalnak, mert különböznek akár a DK-dunántúli hasonló korú leletektől, akár a pomázi és a diósgyőri leletektől. A Széchenyi utca végében lévő tér heti és évi vásárok színtere volt és nagyon valószínű, hogy a német városrész lakossága háztartási üvegeit ott szerezte be. Az üvegek, akár a Diósjenő melletti Nagy Gál rét közelében lévő huták telepéről is idekerülhettek, hiszen Vácnak igen nagy piackörzete volt (Kubinyi 1983, 49–75.). Ez egyelőre csak feltevés, bizonyítékunk még nincs.

Nem csupán a velencei típusokat próbálták utánozni, hanem megkísérelték a teljesen szintelen, átlátszó kristályüveget is. A minőséget sajnos nem tudták utolérni, ezért az üvegek ma romlottak, mégis akadt egyiken-másikon egy-egy tiszta folt, ami elárulja milyenek voltak készítésük idején.

Innen sem hiányoznak természetesen a kettős-kónikus palackok (14–18. ábra) (lelőhely: Széchenyi u. 4–6.sz. 1. gödör; leltárszámok: Vak B. Múz.: 84.9.2–3., -5., -8–9., -11–13.).

Igen nagy számban kerültek elő azonban olyan palacktöredékek is, amelyek nem az elterjedt kettős-kónikus típushoz tartoznak. Tulajdonképpen a mai borospalackjaink ősei, mert nincsenek befűzve deréknak és nincs talpszegélyük sem. Testüket a nyakon sűrű, lejjebb egyre táguló diagonálisan csavarodó párhuzamos barázdák borítják, amelyeknek a nyakon és a vállon lévő plasztikája az alsó testen lapos kannelúrákba ment át (11–12. ábra). Ilyen palack részletekkel már a budai leletanyagban is találkoztunk (Kat. XII. 2. típus XI. tábla 2–5. kép). Ezeknél a töredékeknél még nem ismertük a teljes formát. A váci töredékekből sem tudnánk rekonstruálni, ha nem örízne a váci Vak Bottyán Múzeum egy egész palackot (19. ábra, 6. kép) (ltsz.: Vak B. Múz.: 53.55.1.). A palack lelőhelye ismeretlen. Jöllehet a belsejében

lévő föld, amelyet csak ujabban távolítottak el belőle, arról tanúskodott, hogy a földből került elő, jó állapota és főként az üveg vastagsága eredetiségében kételyeket támaszt. A romlott állapotú, töredékes palackrészletek sokkal vékonyabbak ennél, viszont vállgyűrűk nem kerültek elő, amelyek a kettős-kónikus típusok esetében mindig megmaradnak. A felmerülő kétely ellenére úgy gondoljuk, ilyenek voltak ezek a palackok. Keveset találtunk belőlük Budán és szórványosan néhány vidéki lelőhelyen, de korántsem olyan jelentős mennyiségben, mint itt. Ezért ennek a típusnak a "Váci palack" elnevezést vezetem be.

Velencei típusok hatását mutatják a cseppes poharak (6. ábra) (Lelőhely: Széchenyi utca 3-7., 6. sz. gödör) és az optikai díszítésű poharak (3. és 13. kép, az utóbbiak lelőhelye a 10. gödör). Ezek a darabok a 15. század közepéről valók. Kotyogós üvegből is sok töredék került elő (7-8., 10 ábra). Ezeket már későbbi időre, a 16. század elejére lehet meghatározni.

Itt is előkerült olyan serlegszár, amelyen üvegszálból készült, fodros nádusa van, és ami az országban több helyen is előfordult, bár csak néhány budai leletet tudtunk rekonstruálni (Kat. XV. 4. típus, XXXIV. tábla) (lelőhelye: 1. gödör).

A leletek között van ablaktányér, plasztikus, sugaras díszítéssel (1. ábra).

A legkésőbbi lelet egy kulacs töredéke (Kat. X. 2. típus, V. tábla, 3. kép), amely már legkorábban a 16. század második feléből, tehát a hódoltság korából származik.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Abdul-Hak 1958 — Abdul-Hak, Selim: Contribution a l'Etude de la verrerie. Annales du Congrès des Internationales du verre.
- Andjelic 1975 — Andjelic, Pavao: Un aperçu de la typologie du verre médiéval en Bosnie et en Herzégovine. Verre medieval aux Balkans. Belgrade 1975, 167-176.
- Altmann 1973 — Altmann, Júlia: Előzetes jelentés a nyéki faluásatásról. BpRég 23 (1973), 219-228.
- Balogh 1966 — Balogh, Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966.
- Bartal 1901 — Bartal, Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae MCMI.
- Baumgartner 1985 — Baumgartner, Erwin: Glasfunde des 13. und 14. Jahrhunderts von der Frohburg (Kanton Solothurn). ZfSchwArch 42 (1985), 157-172.
- Baumgartner 1987 — Baumgartner, Erwin: Glas des späten Mittelalters. Die Sammlung Karl Amendt. Düsseldorf 1987.
- Bencze 1988 — Bencze Zoltán: Jelentés a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán 1987 végéig folytatásokról HK (1988), 178-195.
- Bencze 1989 — Bencze Zoltán: Beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán 1988-ban folytatott feltárási munkáról. HK (1989), 131-143.
- Biczó 1976 — Biczó Piroska: Jelentés a Kecskemét Kossuth téren végzett ásatásról. Cumania 4 (1976), 329-356.
- Biczó 1981 — Biczó Piroska: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. Műemlékvédelem 25 (1981), 104-108.
- Borsos 1954 — Borsos Béla: A magyar üvegművesség fénykora. MűÉrt (1954), 46-68.
- Borsos 1963 — Borsos Béla: Die Glaskunst im alten Ungarn. Budapest 1963. Budapest történetének okleveles emlékei. Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. III. köt. Budapest 1987.
- Buerger 1975 — Buerger, J.E.: Reperti dagli Scavi di Santa Reparata. ArchMed 2 (1975), 191-209.
- Cipiel 1981 — Cipiel, Slawomira: Les verres provenant des fouilles archéologiques effectuées a Plock (XIV-XV. siècles). Annales du 8 congrès de l'Association Internationale du verre (London-Liverpool 1979). Liege 1981 213-220.
- Csalog 1940 — Csalog József: Tolna vármegye múzeumának báti ásatásai. Tolna vár- megye multjából. Szerk.: Holub József 5. kötet. Szekszárd 1940.
- Csánki 1890-1897 — Csánki Dénes: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bd. I. 1890; Bd. II. 1894; Bd. III. 1897, Budapest.
- Czeglédi 1988 — Czeglédi Ilona: A diósgyőri vár. Budapest 1988.
- D'Angelo 1976 — D'Angelo, Franco: Produzione e consumo del vetro in Sicilia. ArchMed (1976), 379-389.
- Davidson 1940 — Davidson R., Gladys: Mediaeval Glass- Factory at Corinth. AmJourn of Arch 44 (1940), 297-324.
- Davidson 1975 — Davidson W., Gladys: Medieval mystery byzantine Glass production. JGS 17 (1975), 127-140.
- Dekowna 1964 — Dekowna, Maria: Etudes sur les origines de la verrerie en Pologne. Annales du 3. Congrès des Journées Internationales du Verre. Damascus 1964 116.
- De Maine 1979 — De Maine, Marie: The medieval Glass Diocletian's Palace. American-Yugoslav Joint Excavations. Split 1979, 127-137.

- Dercsényi-Héjj 1958 — Dercsényi Dezső-Héjj Miklós: Visegrád Pest megye műemlékei. Budapest 1958, 397–479.
- Dexel 1977 — Dexel, Walter: Gebrauchsglas. München 1977.
- Domanovszky 1916 — Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. Budapest 1916.
- Ernst 1955/56 — Ernst, A.: Alte Glashütten in nieder-österreichisch-böhmisch Grenz- gebiet. Jahrbuch für Landeskunde Niederösterreich. 32 (1955/56), 134.
- Fejérpataki 1885 — Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest 1885.
- Feld-Gerelyes 1985 — Feld István – Gerelyes Ibolya: Késő-középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. CommArchHung (1985), 164–184.
- Feld-Kisfaludi-Vörös-Koppány-Gerelyes-Miklós 1988 — Feld I., Kisfaludi J., Vörös I., Koppány T., Gerelyes I., Miklós Zs.: Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén végzett régészeti kutató- tásokról. BBÁ Múz Évkönyve 14 (1988), 261–336.
- Felgenhauer/Schmiedt 1977 — Felgenhauer/Schmiedt, Sabine: Das Fundmaterial des Hausbergs zu Gaiselberg, NÖ.ArchAustr (1977), 209–336.
- Fitz 1963 — Fitz Jenő: A fonyódi vár feltárása. Alba Regia 2/3 (1963), 104–115.
- Fossati-Mannoni 1975 — Fossati S., Mannoni T.: La scavo della vetreria medievale di Monte Lecco. ArchMed 2 (1975), 31–97.
- Foy 1975 — Foy, Daniele: L'artisanat du verre creux en Province. ArchMed(Fr) 5 (1975), 103–138.
- Foy 1985 — Foy, Daniele: Essai de typologie des verres médiévaux d'après les fouilles provençales et languedociennes. JGS 27 (1985), 18–71.
- Garády 1934 — Garády Sándor: A Hidegkúti ut 48. sz. telken feltárt nyéki templom. II. ArchÉrt 47 (1934), 165–169.
- Gasparetto 1958 — Gasparetto, Astone: Il vetro di Murano. Venezia 1958.
- Gasparetto 1965 — Gasparetto, Astone: Les fouilles de Torcello et leur apport à l'histoire de la verrerie de la Venetie dans le Haut Moyen Age. VII. Congrès International du Verre. Bruxelles 1965, 239/1–8.
- Gasparetto 1975 — Gasparetto, Astone: La verrerie venetiennes relations avec le Levant balkanique au moyen age. Verre médiéval aux Balkans. Belgrad (1975), 144–155.
- Gerelyes-Feld 1986 — Gerelyes Ibolya-Feld István: Hódoltság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból. CommArchHung (1986), 162–182.
- Gerevich 1952 — Gerevich László: Castrum Budense. ArchÉrt 79 (1952), 150–171.
- Gerevich 1966 — Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966.
- Gerevich 1971 — Gerevich L.: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest 1971.
- Gerevich 1974 — Gerevich L.: Székfoglaló. MTA II. Oszt. Közleményei 23 (1974), 146–169.
- Gerevich 1984 — Gerevich L.: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1984.
- Gerő 1955 — Gerő László: A magyarországi várépítészet. Budapest 1955.
- Gühne 1983 — Gühne, Arndt: Ein Glasschmelzplatz des 13. Jahrhunderts im Tharandter Wald, Gemarkung Grillenburg, Kr. Freital. Ausgrabungen und Funde. (1983), 30–36.
- Györffy 1963, 1987 — Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, Bd. I. 1963; Bd. II. 1987.
- Györffy 1973 — Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. Budapest Története Bd. I. Budapest 1973, 217–295.
- Gyürky 1971 — Gyürky Katalin: Glasfunde aus dem 13–14.Jahrhundert im mittelalter- lichen Dominikanerkloster von Buda. ActaArchHung 23 (1971), 199–220.

- Gyürky 1982 — Gyürky, K.: Forschungen auf dem Gebiet des mittellalterlichen Buda; ein unbekanntes Wohnhaus und der Ursprung eines Destillier- Kolbens. *ActaArchHung* 34 (1982), 177–211.
- Gyürky 1984 — Gyürky K.: A 14. század üvegtípusai a budai régészeti leletanyagban. *BpRég* 26 (1984), 49–62.
- Gyürky 1986 — Gyürky K.: A "hedvig poharak". Egy XII. századi üveg ereklyetartó pohár a középkori budai királyi kápolna kincstárából. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest 1986, 234–253.
- Gyürky 1986/a = Kat. — Gyürky K.: Az üveg. Katalógus. A Budapesti Történeti Múzeum középkori gyűjteménye. Budapest, 1986.
- Gyürky 1987 — Gyürky K.: Mittelalterliche Glas- funde aus dem Vorhof des königlichen Palastes von Buda. *ActaArchHung* 39 (1987), 47–68.
- Gyürky 1989 — Gyürky K.: A magyarországi üvegművesség fellendülése a 15. század közepén. *CommArchHung.* (1989), 209–220.
- Han 1975 — Han, Verena; The origin and style of medieval Glass found in the Central Balkans. *JGS* 17 (1975), 114–126.
- Han-Zecchin 1975 — Han, Verena - Zecchin, Luigi: Presence Balcaniche e presence Muranesi nei Balcani. *Balcanica* 6 (1975), 77.
- Han 1977 — Han, Verena: Die Glaserzeugung des 14. und 15. Jh. in Dubrovnik. La formation et le developpement des métiers au Moyen Age (V.-XIV. siècles). Budapest 1977, 127–133.
- Hejdová-Fryda-Sebesta-Cerna 1983 — Hejdová D., Fryda F., Sebesta P., Cerna E.: Středověké sklo v Cechách. *ArchHist* 8 (1983), 243–258.
- Héjj 1982 — Héjj Miklós: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn c. kiadványban. *Schallaburg* 82' p. 396.
- Hettes-Formann 1960 — Hettes, Karel - Formann, W.: Venezianisches Glas. Praha 1960.
- Holl 1958 — Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon. *BpRég* 18 (1958), 211–278.
- Holl 1959 — Holl Imre: Jelentés a nyéki kastélyépület területén 1956-ban végzett hitelesítő ásatásról. *BpRég* 19 (1959), 273.
- Holl-Nováki-Póczy 1962 — Holl Imre - Nováki Gyula - Póczy Klára: Városmaradványok a soproni Fabricius ház alatt. *ArchÉrt* (1962), 48–67.
- Holl 1967 — Holl Imre: Sopron középkori városhaljai. *ArchÉrt* 94 (1967), 155–183.
- Holl 1971 — Holl Imre: Sopron középkori városhaljai. III. *ArchÉrt* 98 (1971), 24–44.
- Holl 1973 — Holl Imre: Sopron középkori városhaljai. IV. *ArchÉrt* 100 (1973), 181–208.
- Holl-Parádi 1982 — Holl Imre - Parádi Nándor: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest 1982.
- Holl 1986 — Holl Imre: Kőszeg vára a 13. században. *ArchÉrt* 113 (1986), 50–68.
- Höllriegl 1934 — Höllriegl Jenő: Régi magyar üvegek. *Magyar Művészet* 10 (1934), 176–187.
- Kat. — lásd: Gyürky 1986/a
- Komáromi 1963 — Komáromi János: A diósgyőri vár rondellájában 1958–59-ben végzett régészeti kutatás. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 3 (1963), 168–177.
- Kozák É. 1975 — Kozák Éva: A hollókői vár kutatása. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 21 (1975), 23–33.
- Kozák É. 1983 — Kozák Éva: A vértesszentkeresztii egyenes szentélyzáródású templom. *Építés és építészettudomány* 15 (1983), 311–326.
- Kubinyi 1983 — Kubinyi András: A középkori Vác. *Studia Comitatus* (Szentendre) (1983), 49–75.

- Lamm 1929,1930 — Lamm, C. J.: Mittelalterliche Glaser und Steinsnitarbeiten aus dem nahen osten. Berlin, Bd. I. 1930, Bd. II. 1929.
- Lang 1987 — Lang, Walter: Archaologische Beobachtungen in der Kirche St. Martinus in Donzendorf, Kreis Göppingen. Archaologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg (1987), 218–220.
- Laskowski 1987 — Laskowski, Rainer: Archaologische Untersuchungen und Beobachtungen auf den neuen Volksbankareal in Kirchheim/Teck, Kreis Esslingen. Archaologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg (1987), 254.
- Lappe 1983 — Lappe, Ulrich: Mittelalterliche Glaser und keramikfunde aus Erfurt. Alt-Thüringen 18 (1983), 182–212.
- Magyar Iparművészet könyve 9 (1906), 228, 232.
- Magyar 1988 — Magyar Kálmán: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. Kaposvár 1988,
- Marosi 1982 — Marosi Ernő: Velencei üvegtál töredéke - Verejtékcseppes díszű üvegpohár. Művészet I. Lajos király korában (1342–1382). Katalógus. István király Múzeum, Székesfehérvár 1982.
- Mályusz 1984 — Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest 1984
- Mészárosóvá 1983 — Mészárosóvá, Klára: Nález stredove- kého Skla v Trnave. Zborník Slovenského Národného Muzea. Historia LXXVII (1983), 117.
- Michna 1974 — Michna, Pavel: Die Entdeckung eines mittelalterlichen Brunnens in Brünn. AR 26 (1974), 62–64.
- Michnai 1982 — Michnai Attila: Középkori tárgyak a régi Muhiról. CommArchHung 1982, 125–152.
- Miklós 1981 — Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Mende-Leányváron. ArchÉrt 108 (1981), 233–250.
- Miklós 1986 — Miklós Zsuzsa: 15. századi telepnyomok Vácott, a Széchenyi utcában. ArchÉrt 113 (1986), 237–254.
- Miklós 1988 — Miklós Zsuzsa: A Tolna megyei nyéki vár (Felsőnyék-Várhegy). Béri Balogh Ádam Múzeum Évkönyve 14 (1988), 205–258.
- Monumenta Historica Zagrabiae Ed.: J. Tkalcic. Zagreb 1984, Bd. II.
- Nagy 1973 — Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról. Somogyi Múzeumok Közleményei 1 (1973), 335–339.
- Nagy 1986 — Nagy Emese: Az esztergomi királyi palota története. Régészeti feltárások 1934–1969. Kandidátusi értekezés. Budapest 1986.
- Nepper 1981 — Nepper Ibolya: Püspökladány- Eperjesvölgy. Régészeti füzetek. Ser. I. No. 34 (1981), 78.
- Nyári 1872 — Nyári Albert: A modenai Hyppolit-kódexek. Századok (1872), 355.
- Ortvay 1900 — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Bd. II/4. Pozsony 1900.
- Óváry 1890 — Óváry Lipót: A magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. Budapest 1890.
- Parádi 1973 — Parádi Nándor: Az Esztergom, Széchenyi téri ásatás. ArchÉrt 100 (1973), 232.
- Pfeiffer 1970 — Pfeiffer, Wolfgang: "Acrische" Glaser. JGS (1970), 67–99.
- Philippe 1970 — Philippe, Joseph: Le monde byzantin dans l'histoire de la verrerie. Bologna 1970.
- Phoenix... 1988 — Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters. Wissenschaftliche Katalog von E. Baumgartner und I. Krueger. Basel 1988.
- Plachá-Nechvátal 1980 — Plachá Veronika, Nechvátal Borivoj: Stredoveké sklo z Bratislavy. PamArch 71 1980. 433–463.
- Rademacher 1933 — Rademacher, Franz: Die deutschen Glaser des Mittelalters. Berlin 1933.

- Sághelyi 1938 — Sághelyi Lajos: A magyar üvegesipar története. Budapest 1938.
- Schmaedecke-Schmidt-Tomé-Leiber-Maus 1985 — Schmaedecke M., Schmidt-Thomé P., Leiber J., Maus HJ.: Mittelalterliche und frühneuzeitliche Glasfunde aus Breisach am Rhein. Freiburg 1985.
- Schmidt 1922 — Schmidt, Robert: Das Glas. Berlin, 1922.
- Schneider 1980 — Schneider, Jürg: Noppenbecher des 13. Jahrhunderts. ZfSchwArch 37 (1980), 217.
- Shelkovnikov 1966 — Shelkovnikov, B. A.: Russian Glass from the 11. to the 17. century. JGS 8 (1966), 95–115.
- Schulte 1966 — Schulte, Aloys: geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien. Berlin 1966.
- Siklósi 1987 — Siklósi Gyula: A középkori Székesfehérvár. Kiállítási katalógus. Budapest 1987.
- Simonsfeld 1887 — Simonsfeld, Henry: Der Fondaco dei Tedeschi. Stuttgart 1887.
- Soltész 1980 — Soltész Zoltánné: Mátyás graduálé Budapest 1980.
- Szabó 1984 — Szabó J. József: Benevár régészeti feltárása. Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös 1984.
- Szabó 1882 — Szabó Károly: Művelődéstörténeti adatok. A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból. Történelmi Tár 1882, 717–745.
- Szabó 1938 — Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Kulturgeschichtliche Denkmaler der ungarische Tiefebene.) Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938.
- Szőke-Szőnyi-Tomka 1980 — Szőke Béla, Szőnyi Eszter, Tomka Péter: Ausgrabungen auf dem Káptalandomb in Győr. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 8/9 (1978/79), Budapest 1980.
- Takáts 1900 — Takáts Sándor: A legrégibb üveghuták. MGazdTörtSz 7 (1900), 478.
- Takáts 1907 — Takáts Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. Századok (1907), 630.
- Tomaschek 1877 — Tomaschek, J.A.: Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien. Bd. I. Wien 1877.
- Tkalcic 1984 — lásd: Monumenta Historica Zagrabiae
- Valov 1975 — Valov, Valo: Production du verre dans la capitale medievale Bulgare Veliko Tirnovo de la fin du XIIeme a la fin du XIVeme siecle. Verre medieval aux Balkans. Belgrad 1975, 127–141.
- Valter 1981 — Valter, Ilona: Die archaologische Erschliessung der Zisterzienserkloster von Belpátfalva. ActaArchHung 33 (1981), 179–200.
- Vandenberghe 1982 — Vandenberghe, Stephan: Les verres de l'époque médiévale et postmédiévale au cours de fouilles récentes á Malines (Prov. D'Anvers, Belgique). ZfArchMitt 10 (1982), 133–145.
- Vályi 1986 — Vályi Katalin: Szer középkori településtörténete a régészeti leletek tükrében. Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei 4 (1986), 117–129.
- Vávra 1954 — Vávra, J. R.: Das Glas und die Jahrtausende. Prag 1954.
- Wamser 1982 — Wamser, Ludwig: Neue Ausgrabungen mittelalterlicher Spessart-Glashütten bei Schöllkrippen, Landkreis Aschaffenburg, Unterfranken. Das archaologische Jahr in Bayern. München (1982), 188–189.
- Wamser 1982/2 — Wamser, L.: Glashütten im Spessart. Denkmaler frankischer industriegeschichte. Frankenland (1982), 203–211.
- Whitehouse 1966 — Whitehouse, D.B.: Ceramiche e vetri medioevali provenienti dal castello di Lucera. Bolletino d'Arte 51 (1966), 171.
- Whitehouse 1983 — Whitehouse, D.B.: Medieval Glass in Italy. Some recent developpments. JGS 25 (1983), 115.
- Wenzel 1874 — Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, Bd. 12. Budapest 1874.

- Zecchin 1969a — Zecchin, Luigi: Un decoratore di vetri a Murano alla fine del ducento. JGS 11 (1969), 39.
- Zecchin 1969b — Zecchin, L.: Denominazioni antiche dei prodotti muranesi. Vetro e Silicati 13 (1969), 25.
- Zecchin 1970 — Zecchin, L.: Cesendelli, Inghistère, mojoli. Vetro e Silicati 14 (1970), 25–28.
- Zecchin 1973 — Zecchin, L.: Chronologia vetraria Veneziana e Muranese fino al 1285. RivStazSperVetro 3 (1973), 19–22.
- Zecchin 1975 — Zecchin, L.: Chronologia vetraria veneziana e muranese dal 1408 al 1415. RivStazSperVetro 5 (1975), 61.
- Zecchin 1977 — Zecchin, L.: Forestieri nell'orte vetraria muranese 1276–1348. RivStazSperVetro 6 (1977), 275.
- Zecchin 1978 — Zecchin, L.: Prodotti vetrari nei documenti veneziani (1268–1331). RivStazSperVetro 8 (1978), 159–164.

Rövidítések

- ActaArchHung =
Acta Archaeologica Hungariae
- AmJournArch =
American Journal of Archaeology
- ArchAustr =
Archaeologia Austriaca
- ArchÉrt =
Archaeológiai Értesítő
- ArchHist =
Archaeologica Historica
- ArchMed(O) =
Archelologia medievale
- ArchMed(F) =
Archeologie Médiévale
- AR =
Archelologické rozhledy
- BBA Múz Évk =
Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve
- BpRég =
Budapest Régiségei
- ComArchHung =
Communicationes Archaeologicae Hungariae
- HK =
Hadtörténeti Közlemények
- JGS =
Journal of Glass Studies
- MGazdTörtSz =
Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
- MűvÉrt =
Művészettörténeti Értesítő

PamArch =
Pamatky Archaeologické

RevStazSperVetro =
Revista della Stazione Sperimentale del vetro

ZfSchwArch =
Zeitschrift für Schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte

ZfArchMitt =
Zeitschrift für Archaeologie des Mittelalters

Verre medieval aux Balkans =
Recueil des travaux conference internationale Belgrade 1974.

KÉPJEGYZÉK

1. A lelőhelyek térképe
2. Időrendi tábla (1200–1400)
3. Időrendi tábla (1400–1600)
4. Gótikus velencei üveg poharak. Leletek Vác városából (Miklós Zsuzsa leletei), a.) cseppes pohár magas peremmel, b.) pohár optikai díszítéssel
5. Velencei üveg pohár. Buda, Naphegy (Zolnay László lelete)
6. Üvegpalack nyaka. Buda, ltsz.: 51–2997
7. Cseppes pohárka ábrázolása a lőcsei Szent Jakab templom falképén (hajó, É-i oldal). 1380 körül
8. Összehasonlító táblázat. Csészek, serlegek I.
9. Összehasonlító táblázat. Serlegek II.
10. Kannelúras pohár ábrázolása az "Utolsó vacsora" oltárképen Túrócról. 15. század (Magyar Nemzeti Galéria)
11. Szűknyakú palack, ún. "Angster" a kőszegi várból. 15. sz. m. f. (Holl Imre lelete)
12. "Angster" ábrázolása ismeretlen festő "Mária látogatása" c. festményén (Magyar Nemzeti Galéria)
13. Üveg pohár és kancsó a Mátyás gradualé egyik képén, 1487-ből
14. A kettős-kónikus palackok összehasonlító táblázata
15. Kettős-kónikus palack a 13. századból. Buda (Zolnay László lelete)
16. Kettős-kónikus palack ábrázolása az "Utolsó vacsora" falképén a Gecefalvi (Gömör megye) r. k. templomban. 14. sz. második fele (Groh István másolata, OMF gyűjtemény)
17. Vázarekonstrukció. Pilisszentkereszt (Gerevich László nyomán)
18. Kék serleg festett díszítéssel Segesdről (Magyar Kálmán lelete), 17. század
19. Festett pohár Szekszárdról. 17. század (Rosner Gyula lelete)
20. Pécs, városi leletmentések üvegleletei (Kárpáti Gábor leletei)
21. Pécs, városi leletmentések üvegleletei (Kárpáti Gábor leletei)
22. Csókakő, a vár üvegleletei (Pintér László leletei)
23. Tác (Főveny) középkori üvegleletei (Fitz Jenő leletei)
24. Székesfehérvár, városi leletmentések üvegleletei (Siklósi Gyula leletei)
25. Székesfehérvár, városi leletmentések üvegleletei (Siklósi Gyula leletei)
26. Győr, a Káptalándomb üvegleletei (Szőke B., Szőnyi E. és Tomka P. leletei)
27. Győr, a Káptalándomb üvegleletei (Szőke B., Szőnyi E. és Tomka P. leletei)
28. Győr, a Káptalándomb üvegleletei (Szőke B., Szőnyi E. és Tomka P. leletei); Sopron, városi ásatás üveglelete (Holl Imre lelete)
29. Sopron, a Liszt Ferenc Múzeum középkori üvegei
30. Sopron, városi ásatás üvegleletei (Gömöri János leletei)
31. Sopron, a Liszt Ferenc Múzeum üveglelete
32. Esztergom, üvegleletek a várhegyről (S. Nagy Emese leletei)
33. Esztergom, üvegleletek a várhegyről (S. Nagy Emese leletei)

34. Kereki, a vár üvegleletei (Keszthelyi Múzeum)
35. Segesd, üvegleletek (Magyar Kálmán leletei); Felsőnyék, a vár üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
36. Felsőnyék, a vár üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
37. Felsőnyék, a vár üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
38. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
39. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
40. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
41. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
42. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
43. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
44. Ozora, a várkastély üvegleletei (Feld István leletei)
45. Kőszeg, a vár üvegleletei (Holl Imre leletei)
46. Kőszeg, a vár üvegleletei (Holl Imre leletei)
47. Kőszeg, a vár üvegleletei (Holl Imre leletei)
48. Kőszeg, a vár üvegleletei (Holl Imre leletei)
49. Sarvally falu üvegleletei (Holl Imre leletei); Nyék falu üvegleletei (Garády Sándor leletei)
50. Buda, városi ásatás üvegleletei (Magyar Károly leletei)
51. Buda, városi ásatás üvegleletei (Magyar Károly leletei)
52. Óbuda, városi ásatás üvegleletei (Bertalan Vilmosné leletei)
53. Pilisszentkereszt, a kolostor üvegleletei (Gerevich László leletei)
54. Pomáz, a Klissa domb ásatásának üvegleletei (Sashegyi Sándor leletei)
55. Pomáz, a Klissa domb ásatásának üvegleletei (Sashegyi Sándor leletei)
56. Pomáz, a Klissa domb ásatásának üvegleletei (Sashegyi Sándor leletei)
57. Visegrád, a királyi palota üvegleletei (Héjj Miklós leletei)
58. Visegrád, a királyi palota üvegleletei (Héjj Miklós leletei)
59. Visegrád, az alsó vár üvegleletei (Héjj Miklós leletei)
60. Visegrád, a város üvegleletei (Héjj Miklós leletei)
61. Mende (Leányvár) üvegleletek (Miklós Zsuzsa leletei)
62. Mende (Leányvár) üvegleletek (Miklós Zsuzsa leletei)
63. Miskolc, üvegleletek a Hermann Ottó Múzeumból
64. Diósjenő, középkori üvegghuta üvegablaktöredékei (Gyürky K. és Miklós Zs. leletei)
65. Hollókő, a vár üveglelete (Kozák Éva lelete); Vác, városi ásatás (Széchenyi utca) üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
66. Vác, városi ásatás (Széchenyi utca) üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
67. Vác, városi ásatás (Széchenyi utca) üvegleletei (Miklós Zsuzsa leletei)
68. Benevár üveglelete (Szabó J. József lelete)

Az időrendi táblázatokhoz (2. és 3. kép) felhasznált leletek lelőhelyjegyzéke

1. Szír pohár. Benevár (Heves Megye)
2. "Hedvig" pohár. Buda, királyi palota
3. Cseppes pohár. Buda, királyi palota
4. Golyvás palack. Buda, királyi palota
5. Velencei festett pohár. Buda, királyi palota
6. Velencei tálka. Mende-Leányvár (Pest megye)
7. Pohár. Buda, királyi palota
8. Palack. Buda, a királyi palota előudvara
9. Kettős-kónikus palack. Buda, a királyi palota előudvara
10. Kannelúrás pohár. Velencei üveg. Buda, város
11. Velencei cseppes pohár. Óbuda
12. Velencei pohár. Buda, a királyi palota előudvara
13. Kettős-kónikus palack. Buda, város
14. Velencei palack. Buda, város
15. Velencei bordás pohár. Buda, város
16. Optikai díszítésű velencei pohárka. Buda, város
17. Velencei cseppes pohár. Buda, város
18. Mécses üveg. Buda, királyi palota
19. Velencei csésze. Visegrád (Pest megye), királyi palota
20. Velencei tál. Visegrád, királyi palota
21. Velencei kannelúrás pohár. Buda, a királyi palota előudvara
22. Velencei pohárka optikai díszítéssel. Buda, királyi palota
23. Velencei kettős-kónikus palack. Buda, a királyi palota előudvara
24. Cseh cseppes söröspohár. Buda, a királyi palota előudvara
25. Alembikum. Buda, város
26. Palack. Buda, a királyi palota előudvara
27. Kettős-kónikus palack. Felsőnyék (Tolna megye), vár
28. Serleg. Buda, királyi palota
29. Velencei kannelúrás pohár. Felsőnyék, vár
30. Velencei cseppes pohár. Felsőnyék, vár
31. Serleg. Pécs, város
32. Serleg. Pécs, város
33. Serleg. Buda, királyi palota
34. Kotyogós palack. Buda, királyi palota
35. Kannelúrás pohár. Felsőnyék, vár
36. Optikai díszítésű pohár. Ozora (Tolna megye), várkastély

37. Velencei serlegfedő. Kőszeg (Vas megye), vár
38. Kettős-kónikus palack. Pécs (Baranya megye), város
39. Cseppes pohár. Buda, királyi palota
40. Pohár, optikai díszítéssel. Pécs, város
41. Kannelúrási pohár. Kőszeg, vár
42. Palack. Buda, királyi palota
43. Kulacs. Kőszeg, vár
44. Velencei pohár. Kőszeg, vár
45. Velencei csésze. Kőszeg, vár
46. Velencei cseppes pohár. Buda, királyi palota
47. Velencei serleg. Kőszeg, vár
48. Velencei serleg. Buda, királyi palota
49. Velencei palack. Sopron (Győr–Sopron–Moson megye)
50. Velencei pohár. Buda, királyi palota
51. Német nagycseppes pohár (Krautstrunk). Buda, királyi palota
52. Velencei pohár. Buda, királyi palota
53. Velencei serleg. Kőszeg, vár
54. Serleg, Csőt (Pest megye)
55. Kotyogós palack. Ozora, várkastély
56. Német pohár (Stangenglas). Sopron, város
57. Kancsó. Visegrád, alsóvár (Salamontorony)
58. Serleg. Sopron, város

AUSZUG

Katalin H. Gyürky: Mittelalterliche Gläser in Ungarn

Dieser Band berichtet über die zwischen dem ausgehenden 12. Jh. und dem 17. Jh. erzeugten Hohl- und Fenstergläser, die fragmentarisch, als archäologische Funde bei den Erschließungen in Ungarn zum Vorschein gekommen sind. Vorliegende Abhandlung bildet die Fortsetzung des 1986 erschienenen Katalogs mit dem Titel "Das Glas" (Gyürky, 1986), der das Fundmaterial des Historischen Museums der Stadt Budapest bearbeitet hat. Nach dem Erscheinen dieses Katalogs teilte ich noch in einigen kurzen Abhandlungen neuere Funde mit bzw. es wurden von mir einige Teilfragen bearbeitet (Literaturverzeichnis). Hiernach ging ich an eine sich auf das ganze Land erstreckende Materialsammlung heran (Abb. 1.), die mir im Rahmen der mittelalterlichen Ausgrabungen möglich wurde, deshalb ist die ungleichmäßige Verteilung der Fundorte nicht für die Verbreitung des Glases im mittelalterlichen Gebrauch charakteristisch.

Meine Abhandlung bearbeitet demnach ausschließlich fragmentarische archäologische Funde, die in ihrer Mehrheit nur in Zeichnungen rekonstruiert werden können. Das Foto kann sie nicht richtig festhalten. Sämtliche Funde liefern neue Informationen über bisher nicht bekannte Gegenstände aus solchen Jahrhunderten, über deren materielle Kultur wir Kenntnisse nur durch die Archäologie verschaffen können.

Die aus den Fragmenten rekonstruierten Formen lassen sich chronologisch vor allem mit archäologischen Methoden bestimmen. Die Kenntnis der guten Stratigraphie und des vollständigen Fundkomplexes ist unerlässlich. In zweiter Reihe sind die sich auf die Geschichte des Fundortes (freigelegten Objektes) und drittens auf die Analogien beziehenden, also aus ähnlichen archäologischen Erschließungen stammenden aus- und inländischen Publikationen äußerst wichtig. Bei nicht einem jeden der hier vorgeführten Funde standen mir die nötigen Dokumente zur Verfügung und deshalb war ich gezwungen bei der Zusammenstellung der chronologischen Tafeln (Abb. 2. und 3.) aus meinen früheren Publikationen auch Funde von genau bestimmbarem Zeitalter heranzuziehen.

In Ungarn stehen uns urkundliche, historische oder wirtschaftliche Dokumente, die sich auf Erzeugung, Verkauf und Gebrauch von Gläsern beziehen, sowie aus dem erörterten Zeitalter stammen, nur in sehr geringer Menge zur Verfügung. Unsere auf den Ursprung der Gläser beziehenden Feststellungen haben wir aufgrund der für den Archäologen gegebenen Beobachtungen gemacht. Es kann zum Beispiel konstatiert werden, daß der gute oder schlechte Erhaltungszustand der Funde vor allem davon abhängt, nach welchen "Rezepten" ihre Erzeuger gearbeitet haben, sowie mit welchem fachlichem Können man die Produkte hergestellt hat, und nicht davon, wie lange sie in der Erde waren oder in was für einen Boden sie begraben worden sind.

Mit der örtlichen Erzeugung kann man ebenso rechnen, wie mit dem Import. Die Glasfabrikation ist ein sehr altes Gewerbe und wurde nach dem Zerfall des Römischen Reiches über die Völkerwanderungszeit hindurch in sämtlichen Ländern des mittelalterlichen Europas kontinuierlich ausgeübt, höchsten unsere diesbezüglichen Kenntnisse sind lückenhaft. Neuerdings nehmen aber sowohl in den asiatischen, wie auch in den europäischen Ländern die mittelalterlichen Erschließungen, unter diesen auch die von Glashütten, sowie die Anzahl der Glasfunde erfreulicherweise zu. Dies ermöglicht auch für die Verhältnisse in Ungarn eine ganz andere, neue Wertung. Die materielle Kultur Ungarns war im Mittelalter der den europäischen Ländern ähnlich, obwohl durch die maßlosen Kriegszerstörungen dieselben Gegenstände hier nur in ganz kleinen Fragmenten vorkommen.

Zur Zeit der Kreuzzüge erschienen auch hier die schönen syrischen Gläser (Benevár, Burg) und die byzantinischen kirchlichen Ausstattungen aus Glas (in Pusztaszer: kirchliche Öllampen, in Buda: der Hedwig-Becher als Reliquiar). Aus Ungarn wurde nur ein einziger Kreuzzug vom König Endre II. geführt, im Jahre 1217 unternommen. Im Zeitalter der Arpaden waren unsere byzantinischen Beziehungen sehr intensiv. Es kann diesem Umstand zugeschrieben werden, daß im 13. Jh. Gläser byzantinischen Typs auch

als Gebrauchsgegenstände des alltäglichen Lebens erschienen sind (Buda, Bélapátfalva, Gyulafehérvár). Das Beispiel von Buda, das sich zur Mitte des 13. Jh. zu einer Stadt entwickelt hat, zeigt am besten die ausgedehnte Verbreitung Gebrauchs des Glases auch im Kreise des Bürgertums. Das besonders schlechte Zustand dieser Gläser schließt aber auch die Möglichkeit nicht aus, daß diese die in den ungarischen Glashütten erzeugten Stücke von solchen Meistern sind, die im byzantinischen Gebiet gelernt haben. Der Hals der im Zisterzienskloster von Bélapátfalva gefundenen Kropfflasche wurde zum Beispiel aus grünem Waldglas erzeugt.

Zur Ersließung der ersten Glashütte kam es im Jahre 1987 in Nordungarn, in der Nähe von Diósjenő (Komitat Nógrád) in einem Wald des Börzsönygebirges (erschlossen von der Archäologen Katalin H. Gyürky und Zsuzsa Miklós). Diese Glashütte war vom 13. bis 15. Jh. in Betrieb. Neben von der Siedlungen fern liegenden, aus mehreren Glashütten bestehenden Siedlung kamen nämlich auch die Fundamente einer gewöhnlichen Hütte zum Vorschein, deren Funde, die einfachen Kochgeschirre aus Ton aus dem obigen Zeitalter stammen. Die Glaserzeugung ist also auch schon im 13. Jh. wahrscheinlich, obwohl vom letzten Jahrzehnt des 13. Jh. an das importierte Venediger Glas zu ihrem großen Rivalen geworden ist.

Das Venediger Glas eroberte mit seiner außerordentlichen Schönheit um die Wende des 13–14. Jh. die Märkte Europas. Die bemalten Gläser — vor allem die Becher — erschienen zu dieser Zeit in allen Ländern Europas, die später auch für diese Waren Absatz sicherten. In Ungarn kamen zwei bemalte Becher zum Vorschein: das eine Exemplar in Buda aus der Zeit zwischen 1290–1301 und des andere in Mende-Leányvár (Burg, Komitat Pest), die archäologisch gleichfalls auf das letzte Jahrzehnt des 13. Jh. bestimmt wurden. Auf dem letzteren Fundort kam auch eine mit blauer Fadenumrahmung verzierte, kleine Schale zum Vorschein. Diesen arbeitsintensiven Stücken folgten die einfacheren Waren, jedoch von sehr guter Qualität in größerer Menge. Der Handel mit Venediger Gläsern wurde nach Ungarn bis 1398 auf der aus Venedig nach Wien und an der westlichen Hälfte unseres Landes durchführenden Handelsroute und dann später über Wien abgewickelt. Nach den ersten speziellen Stücken können auf unseren Fundorten folgende Typen angetroffen werden:

- Nuppenbecher,
- Kannelierte Becher,
- Rippenbecher,
- Optisch geblasene Becher,
- Unverzierte Becher mit blauer Fadenumrahmung,
- Schalen,
- Flaschen italienischen Typs (Angastare),
- Doppelkonische Flaschen (italianische Variante),
- Schüsseln.

Schließlich nur vom letzten Drittel des 15. Jh. an:

- Pokale.

Im Jahre 1380 wurde zu Lőcse (Leutschau, Nordungarn) auf einem Altarbild der St. Jakobskirche schon ein Nuppenbecher dargestellt (Abb. 7.). In einer unserer Urkunden aus dem Jahre 1359 wird ein aus Glas erzeugter Becher erwähnt. Das im lateinischen Text vorkommende ungarische Wort bewahrt die eigenartige mittelalterliche ungarische Benennung dieses Glases, die sich deshalb nicht übersetzen läßt.

Im 14. Jh. verfügen wir über viele und unter diesen auch gut datierte Funde. Ihre Zahl nimmt aber zu Beginn des 15. Jh. ab und erst um 1440 tauchen sie wieder auf. Unserer Meinung nach ist dies nicht dem Zufall, sondern der Verordnung zuzuschreiben, die der Deutsch-Römische Kaiser und ungarische König Sigismund im Jahre 1417 herausgegeben hat und bis 1433 rechtsgültig war. In dieser Verordnung wurde von Sigismund jeder Handel mit Venedig untersagt, da er mit dem Stadtstaat Venedig in einem feindschaftlichen Verhältnis gestanden hat. Die zur Mitte des Jahrhunderts erscheinenden Glaswaren zeigen eine etwas andere Qualität (sie sind dicker), als die des 14. Jh. und liegen vor allem an dem aus Wien nach Buda führenden Handelsweg. Die Beziehungen Ungarn und Venedig in Hinsicht der schönen

Gläser wurden erst nach der 1476 geschlossenen Ehe zwischen König Matthias und Beatrix von Aragonien erneuert. Zu dieser Zeit kamen schon Gläser in Renaissancestil nach Ungarn. Sie würden aber nicht nur ausschließlich für den königlichen Hof oder vom Hochadel, sondern auch von Städten, Klöstern und selbst vom Kleinadel des Landes (Sarvaly) gekauft.

Der Handel mit dem Venediger Glas verhinderte lange Zeit hindurch den Absatz eines jeden anderen Glases. Von dem deutschen Gläsern liegen im ausgehenden 13. Jh. nur wenige Exemplare vor, erst zu Ende des 15. Jh. und zu Beginn des 16. Jh. treffen wir von diesen mehrere an. Im 14. Jh. kamen schon keine böhmischen Gläser von guter Qualität auf dem Handelswege nach Ungarn. Von diesen wurden nur Fragmente von je einem Stück zutage gefördert — vermutlich aus persönlichem Besitz.

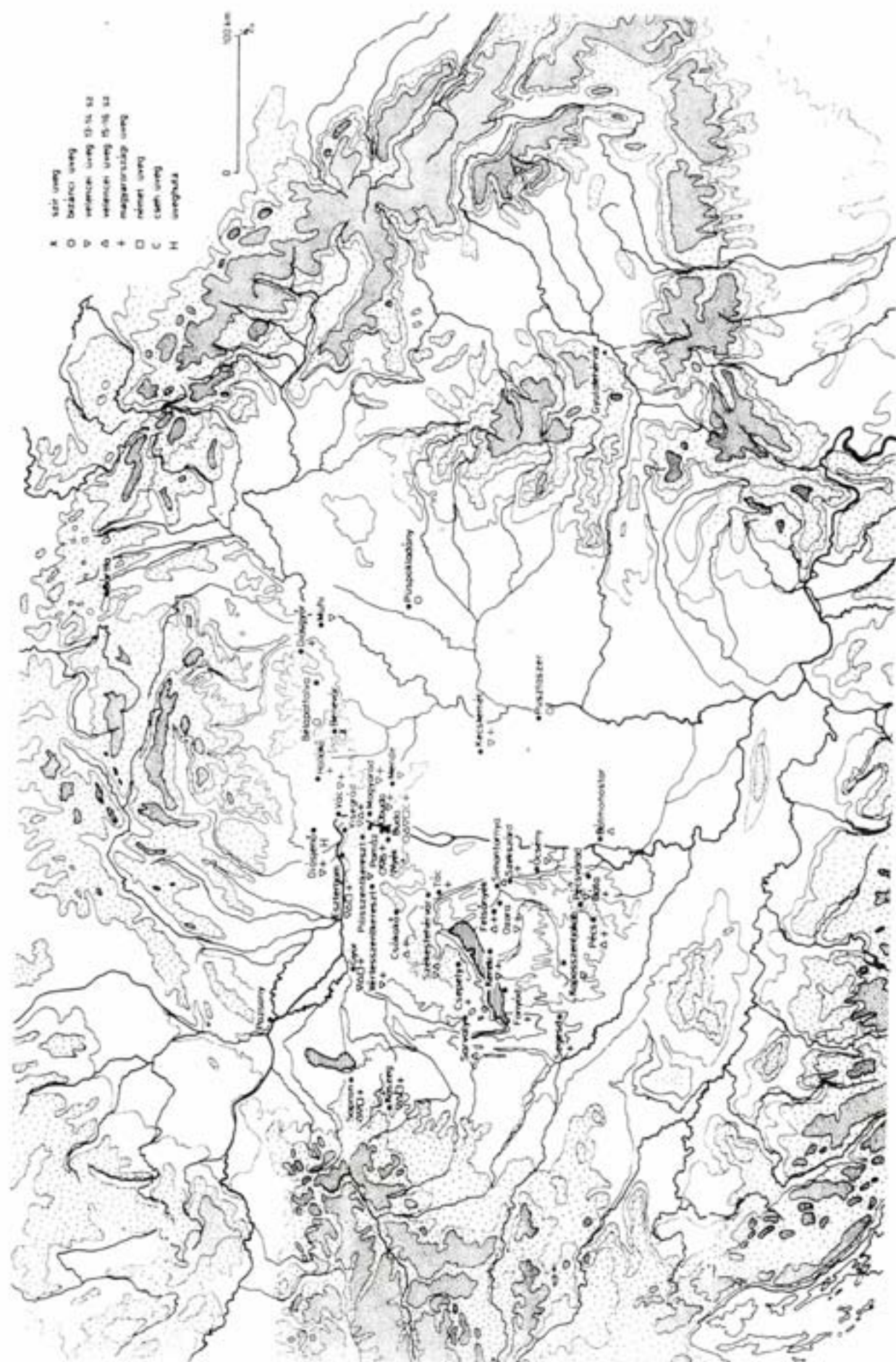
VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Karte der Fundorte
2. Chronologische Tafel (1200–1400)
3. Chronologische Tafel (1400–1600)
4. Gotische Glasbecher aus Venedig. Funde aus der Stadt Vác (Funde von Zsuzsa Miklós), a.) Nuppenbecher mit hohem Rand, b.) Becher mit optisch geblasenem Muster
5. Glasbecher aus Venedig. Buda, Naphegy (Fund vom László Zolnay)
6. Hals einer Glasflasche. Buda, Inv.-Nr.: 51–2997
7. Darstellung eines kleinen Nuppenbeckers auf dem Wandgemälde der St. Jakobskirche zu Lőcse (Schiff, N.-Seite). Um 1380
8. Vergleichende Tabelle. Schalen, Pokale I.
9. Vergleichende Tabelle. Pokale II.
10. Darstellung eines kannelierten Bechers auf dem Altarbild "Das letzte Abendmahl" aus Túróc. 15. Jh. (Ungarische Nationalgalerie)
11. Flasche mit engem Hals, sog. "Angster" aus der Burg von Kőszeg. Zweite Hälfte des 15. Jh. (Fund von Imre Holl)
12. Darstellung eines "Angsters" auf dem Gemälde "Marias Besuch" von einem unbekannten Maler (Ungarische Nationalgalerie)
13. Glasbecher und Kanne auf einer Abbildung des Matthias-Graduales, aus 1487
14. Vergleichende Tabelle der doppelkonischen Flaschen
15. Doppelkonische Flasche aus dem 13. Jh. Buda (Fund von László Zolnay)
16. Darstellung einer doppelkonischen Flasche auf dem Wandgemälde "Das letzte Abendmahl" in der röm.-kath. Kirche von Gecefalva (Kom. Gömör). Zweite Hälfte des 14. Jh. (Kopie von István Groh, Sammlung des Landesamtes für Denkmalpflege)
17. Vasenrekonstruktion. Pilisszentkereszt (nach László Gerevich)
18. Blauer Pokal mit gemalter Verzierung aus Segesd. (Fund von Kálmán Magyar)
19. Emailbemalter Becher aus Szekszárd. 17. Jh. (Fund von Gyula Rosner)
20. Pécs, Glasfunde aus den städtischen Rettungsgrabungen (Funde von Gábor Kárpáti)
21. Pécs, Glasfunde aus den städtischen Rettungsgrabungen (Funde von Gábor Kárpáti)
22. Csókakő, Glasfunde aus der Burg (Funde von László Pintér)
23. Tác (Fövény), mittelalterliche Glasfunde (Funde von Jenő Fitz)
24. Székesfehérvár, Glasfunde aus den städtischen Rettungsgrabungen (Funde von Gyula Siklósi)
25. Székesfehérvár, Glasfunde aus den städtischen Rettungsgrabungen (Funde von Gyula Siklósi)
26. Győr, Glasfunde vom Káptalandomb (Funde von B. Szőke, E. Szőnyi und P. Tomka)
27. Győr, Glasfunde vom Káptalandomb (Funde von B. Szőke, E. Szőnyi und P. Tomka)
28. Győr, Glasfunde vom Káptalandomb (Funde von B. Szőke, E. Szőnyi und P. Tomka); Sopron, Glasfund aus der städtischen Ausgrabung (Fund von Imre Holl)
29. Sopron, mittelalterliche Gläser des Liszt Ferenc-Museums
30. Sopron, Glasfunde aus der städtischen Ausgrabung (Funde von János Gömöri)

31. Sopron, Glasfund des Liszt Ferenc-Museums
32. Esztergom, Burgberg, Glasfunde (Funde von Emese S. Nagy)
33. Esztergom, Burgberg, Glasfunde (Funde von Emese S. Nagy)
34. Kereki, Glasfunde aus der Burg (Museum von Keszthely)
35. Segesd, Glasfunde (Funde von Kálmán Magyar); Felsőnyék, Glasfunde aus der Burg (Funde von Zsuzsa Miklós)
36. Felsőnyék, Glasfunde aus der Burg (Funde von Zsuzsa Miklós)
37. Felsőnyék, Glasfunde aus der Burg (Funde von Zsuzsa Miklós)
38. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
39. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
40. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
41. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
42. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
43. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
44. Ozora, Glasfunde aus dem Burgkastell (Funde von István Feld)
45. Kőszeg, Glasfunde aus der Burg (Funde von Imre Holl)
46. Kőszeg, Glasfunde aus der Burg (Funde von Imre Holl)
47. Kőszeg, Glasfunde aus der Burg (Funde von Imre Holl)
48. Kőszeg, Glasfunde aus der Burg (Funde von Imre Holl)
49. Sarvaly, Glasfunde aus dem Bereich des Dorfes (Funde von Imre Holl); Nyék, Glasfunde aus dem Bereich des Dorfes (Funde von Sándor Garády)
50. Buda, Glasfunde aus der städtischen Ausgrabung (Funde von Károly Magyar)
51. Buda, Glasfunde aus der städtischen Ausgrabung (Funde von Károly Magyar)
52. Óbuda, Glasfunde aus der städtischen Ausgrabung (Funde von Herta Bertalan)
53. Pilisszentkereszt, Glasfunde aus dem Kloster (Funde von László Gerevich)
54. Pomáz, Glasfunde aus der Ausgrabung von Klissa Hügel; Schloß (Funde von Sándor Sashegyi)
55. Pomáz, Glasfunde aus der Ausgrabung von Klissa Hügel; Schloß (Funde von Sándor Sashegyi)
56. Pomáz, Glasfunde aus der Ausgrabung von Klissa Hügel; Schloß (Funde von Sándor Sashegyi)
57. Visegrád, Glasfunde aus dem Königpalast (Funde von Miklós Héjj)
58. Visegrád, Glasfunde aus dem Königpalast (Funde von Miklós Héjj)
59. Visegrád, Glasfunde aus der unteren Burg (Funde von Miklós Héjj)
60. Visegrád, Glasfunde aus der Stadt (Funde von Miklós Héjj)
61. Mende (Leányvár), Glasfunde (Funde von Zsuzsa Miklós)
62. Mende (Leányvár), Glasfunde (Funde von Zsuzsa Miklós)
63. Miskolc, Glasfunde aus dem Hermann Ottó-Museum
64. Diósjenő, Fensterglasfragmente einer mittelalterlichen Glashütte (Funde von K. Gyürky und Zs. Miklós)
65. Hollókő, Glasfund aus der Burg (Fund von Éva Kozák); Vác, Glasfunde aus der Széchenyi-Gasse (Funde von Zsuzsa Miklós)
66. Vác, Glasfunde der städtischen Ausgrabung (Széchenyi-Gasse, Funde von Zsuzsa Miklós)

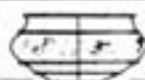
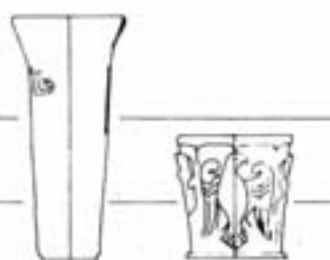
67. Vác, Glasfunde der städtischen Ausgrabung (Széchenyi-Gasse, Funde von Zsuzsa Miklós)
68. Benevár, Glasfund (Fund von János J. Szabó)

KÉPEK
ABBILDUNGEN

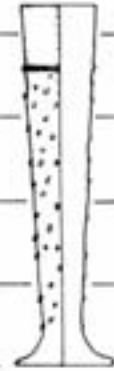
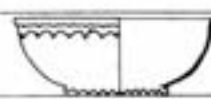

1. kép

1200

1300

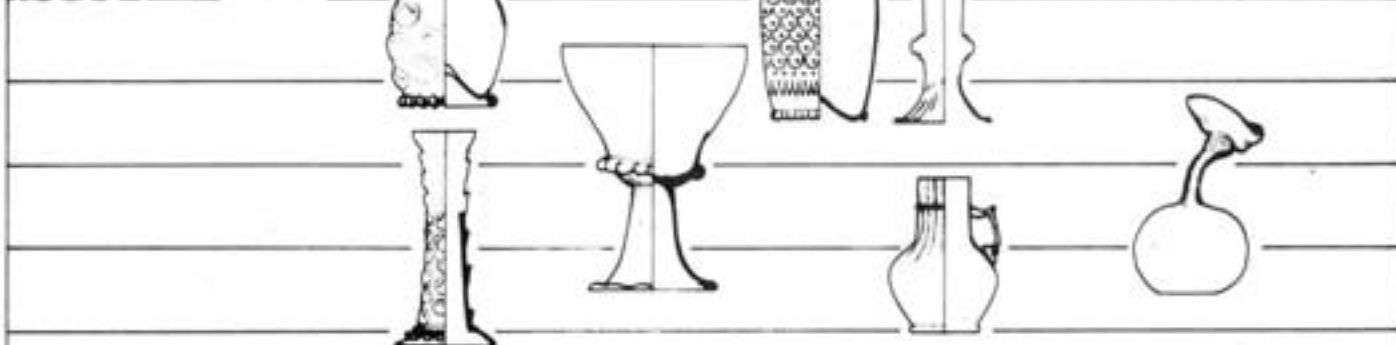
1400

2. kép

1400

1500

1600

3. kép

4a. kép

4b. kép

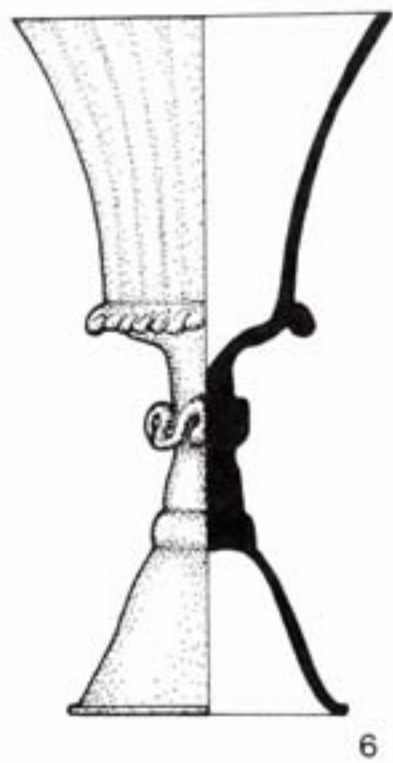
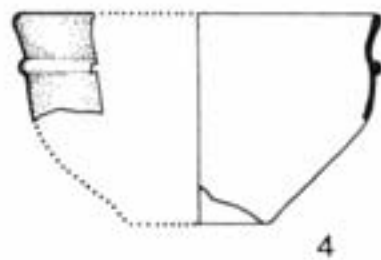
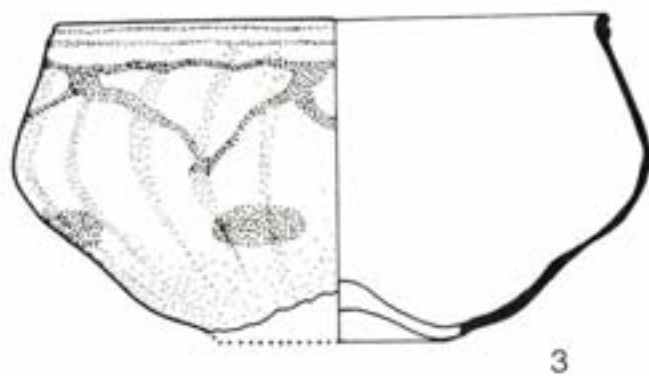
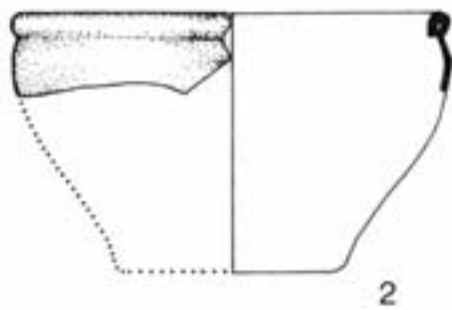
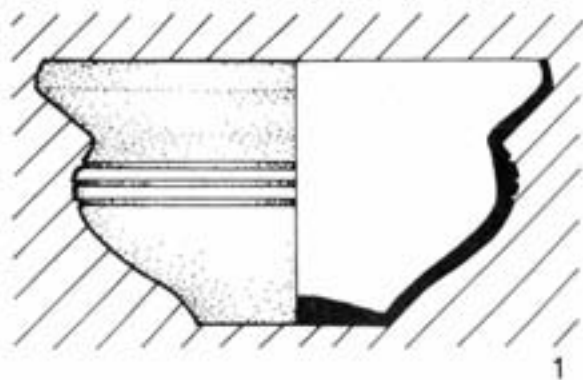
5. kép

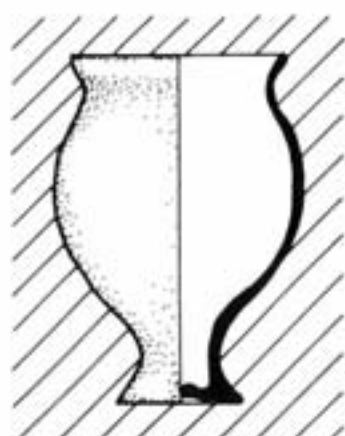

6. kép

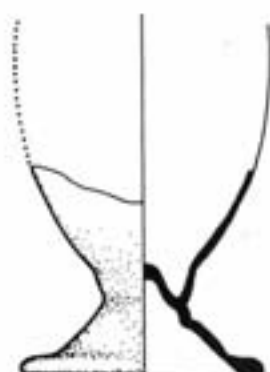

7. kép

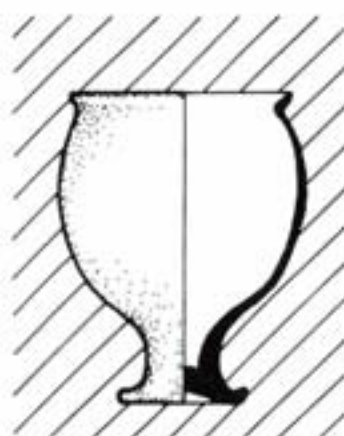

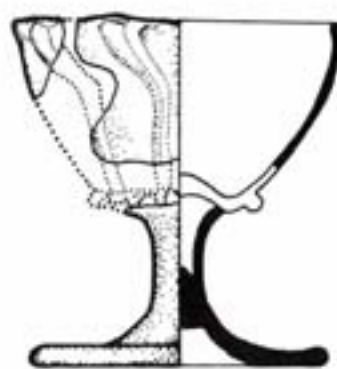
1

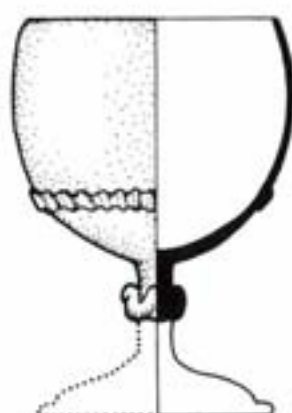
2

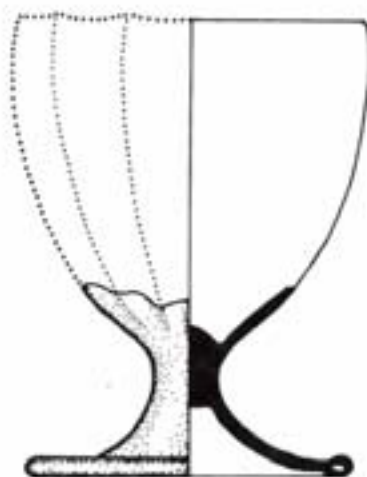
3

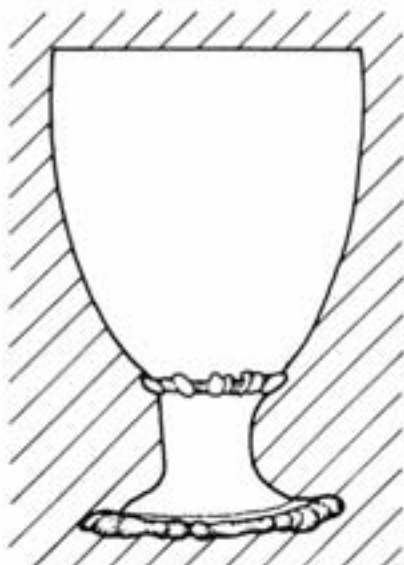
4

5

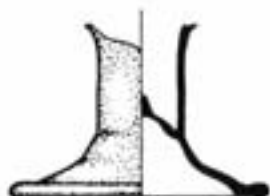
6

7

8

9

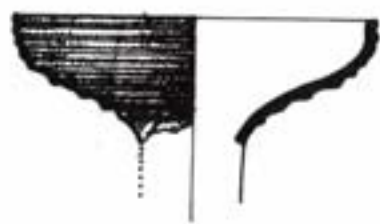
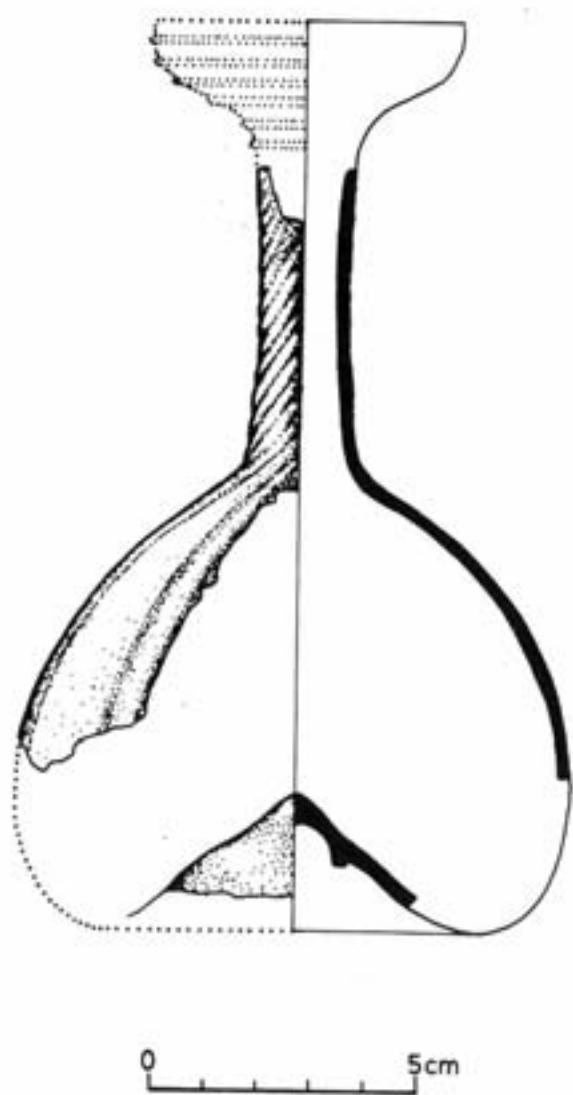

10

9. kép

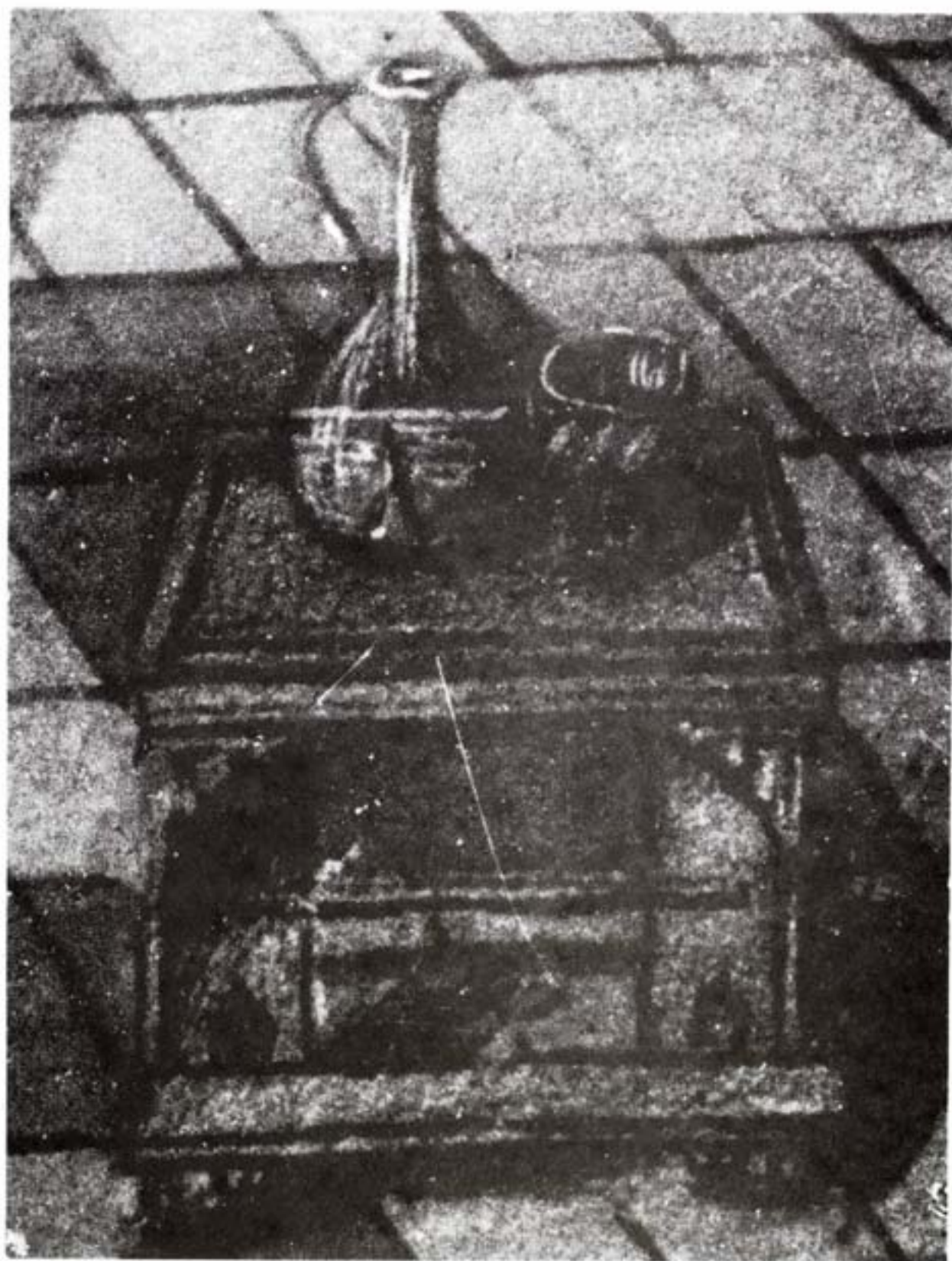

10. kép

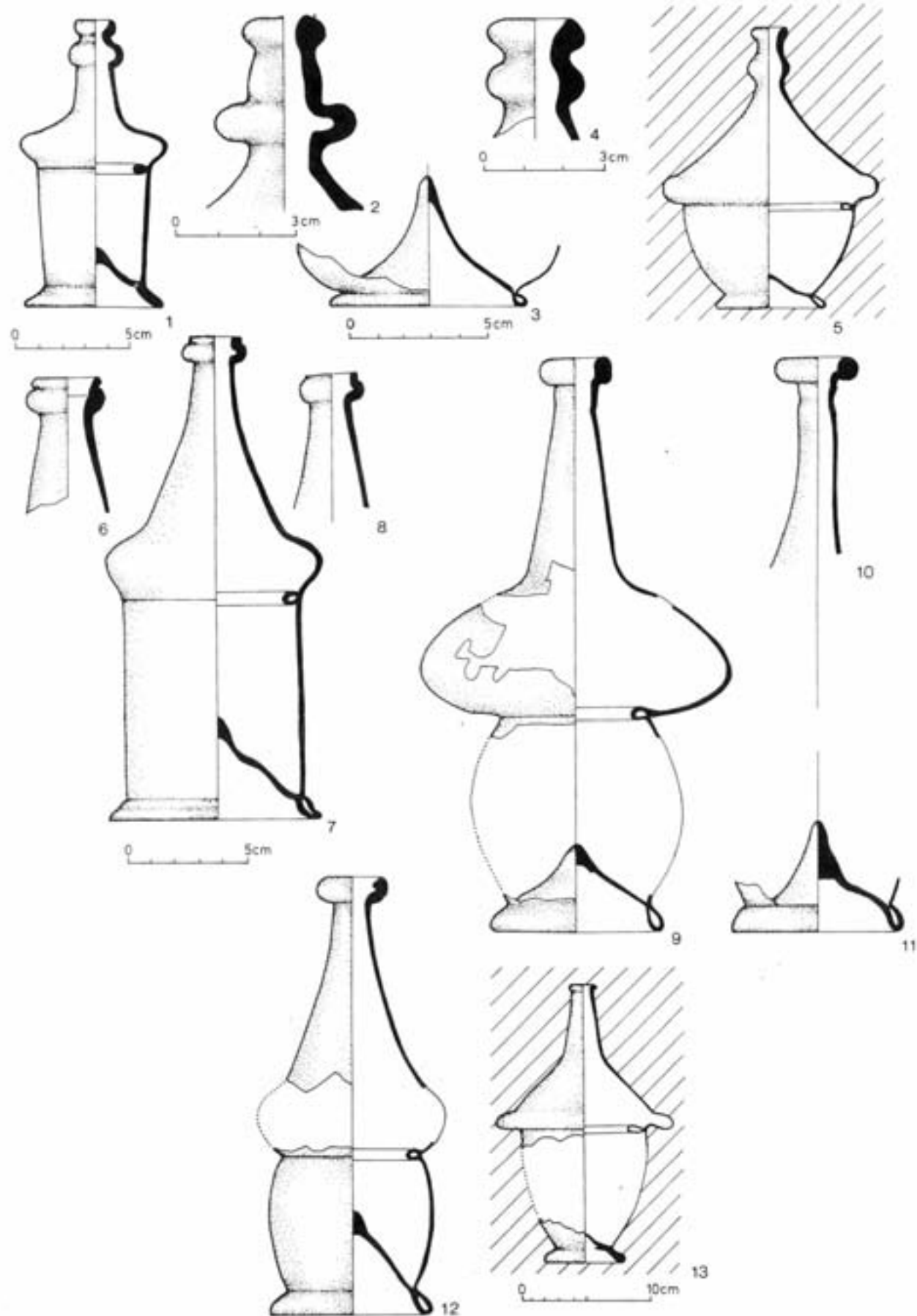

12. kép

13. kép

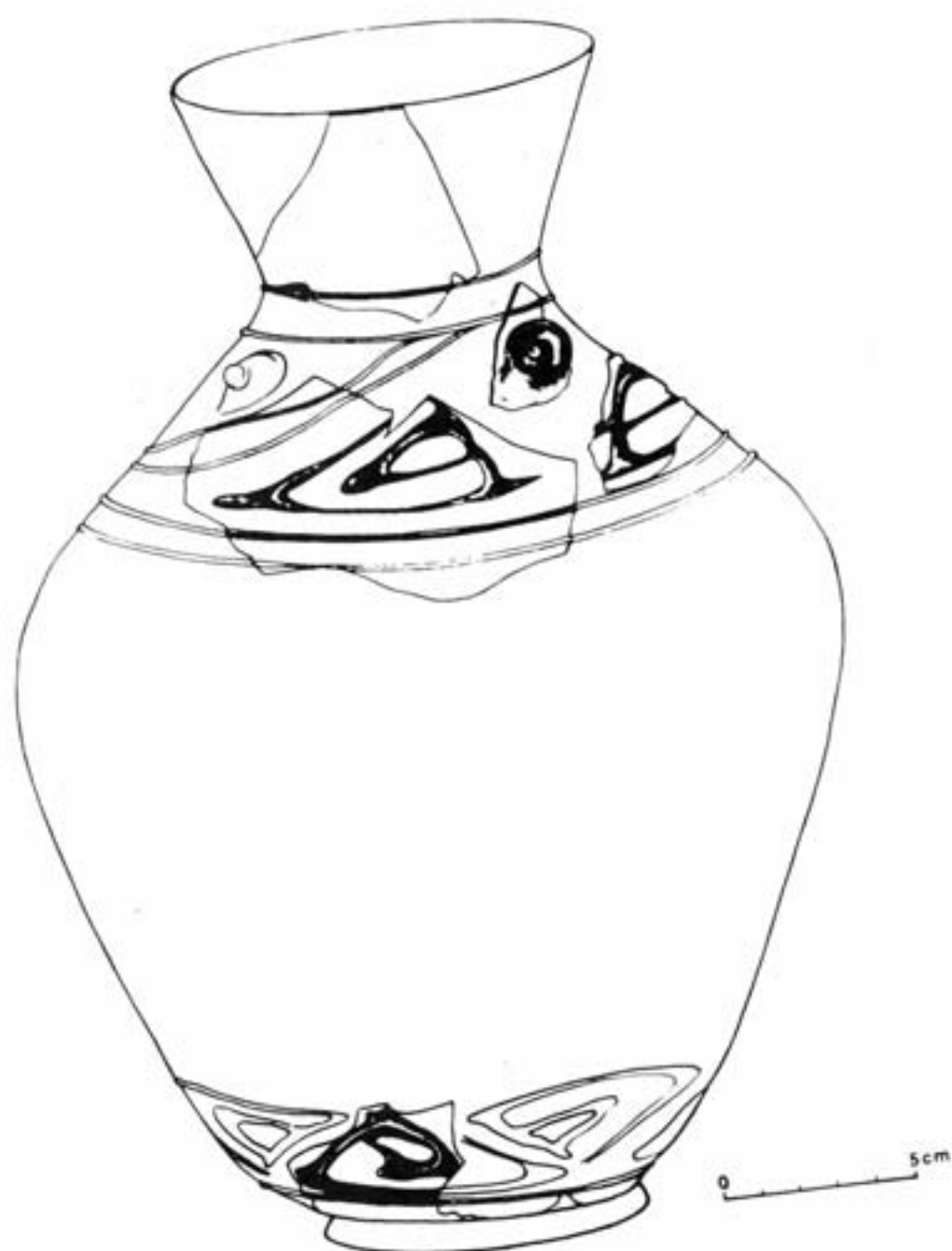

14. kép

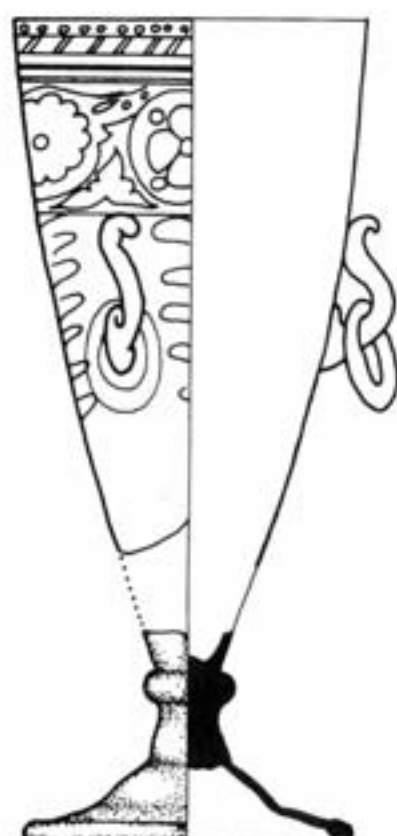

15. kép

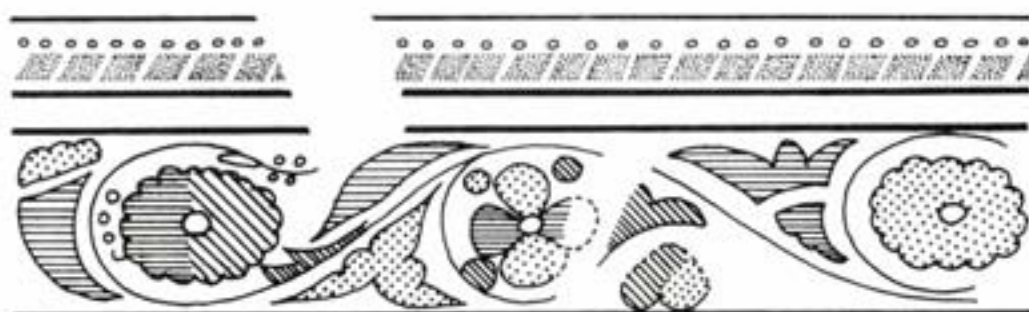

SEGESD

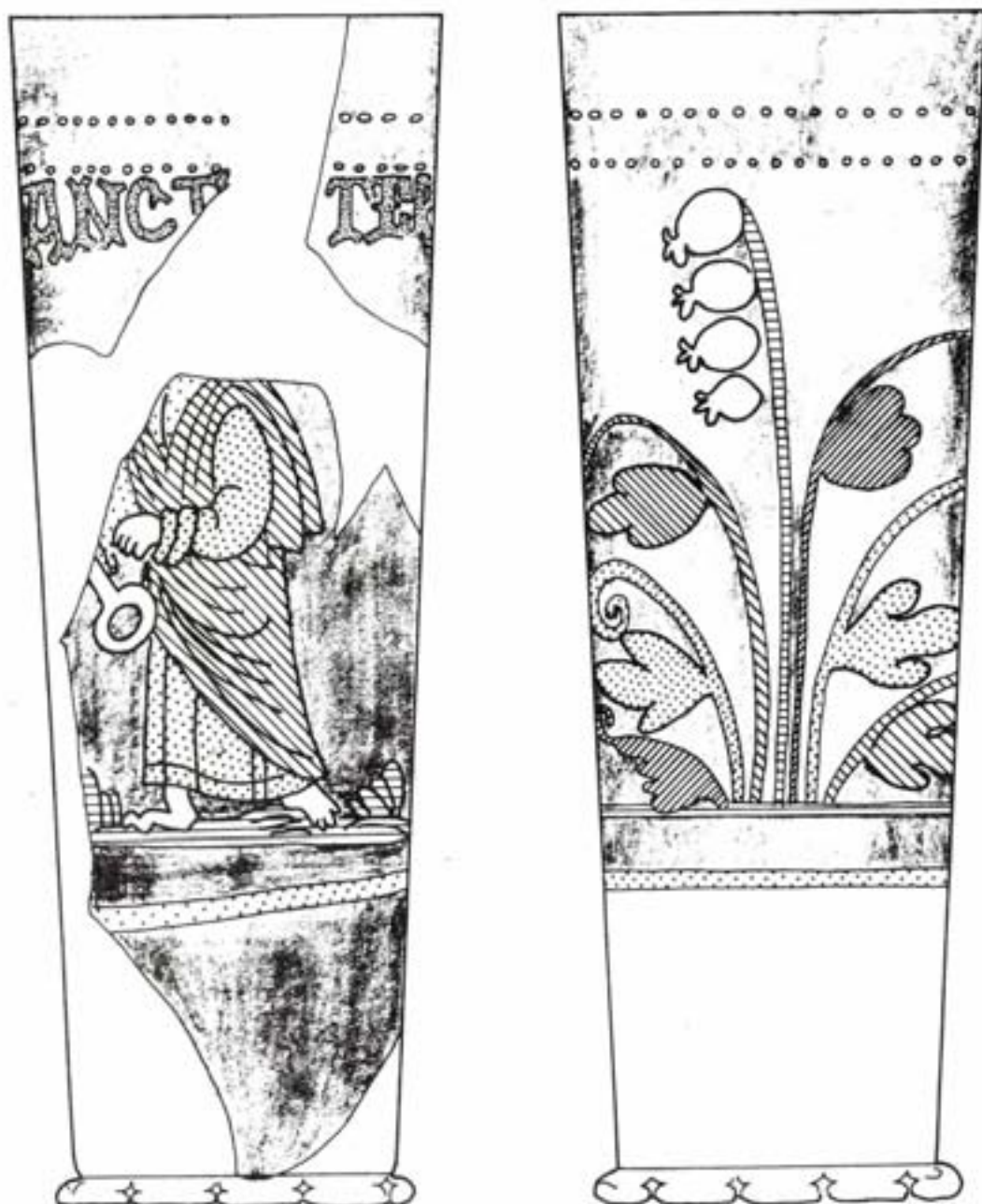

0 5 cm

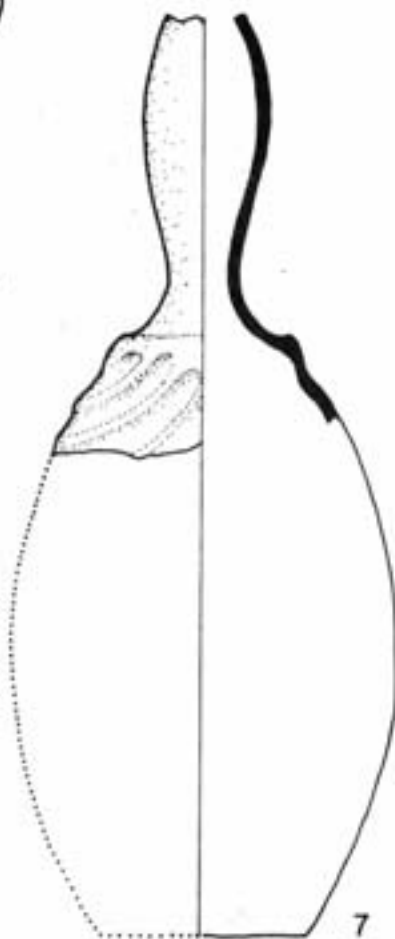
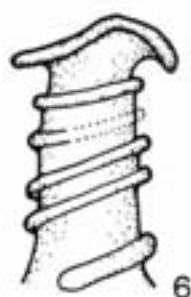
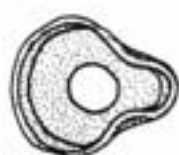
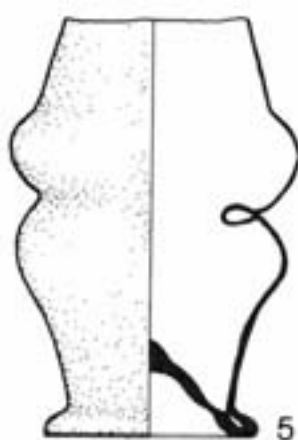
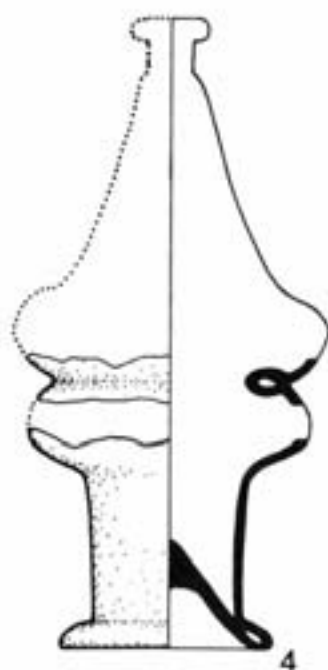
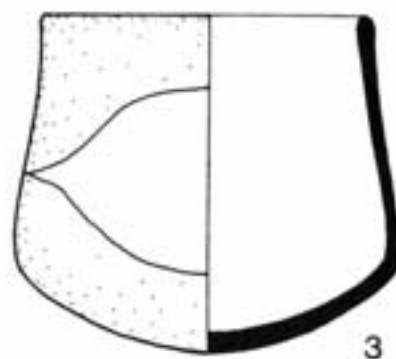
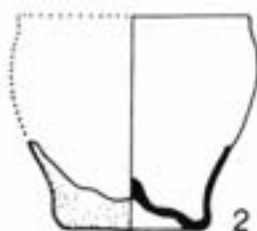
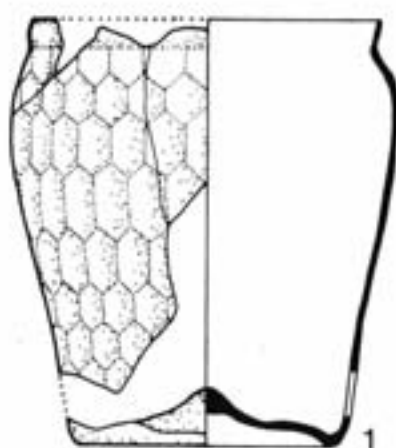
0 5 cm

- barna
- zöld
- sárga
- sárga

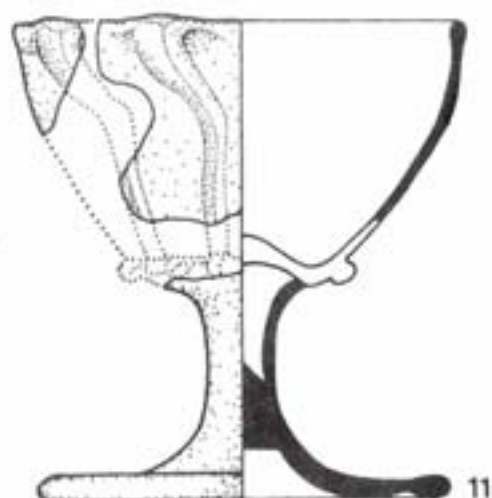
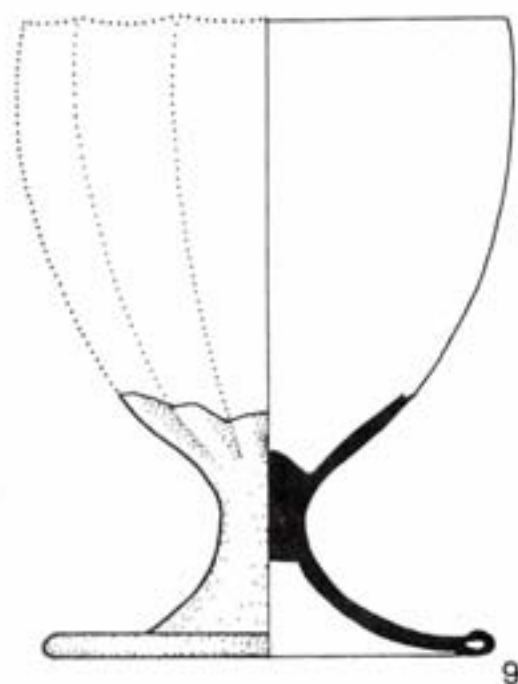
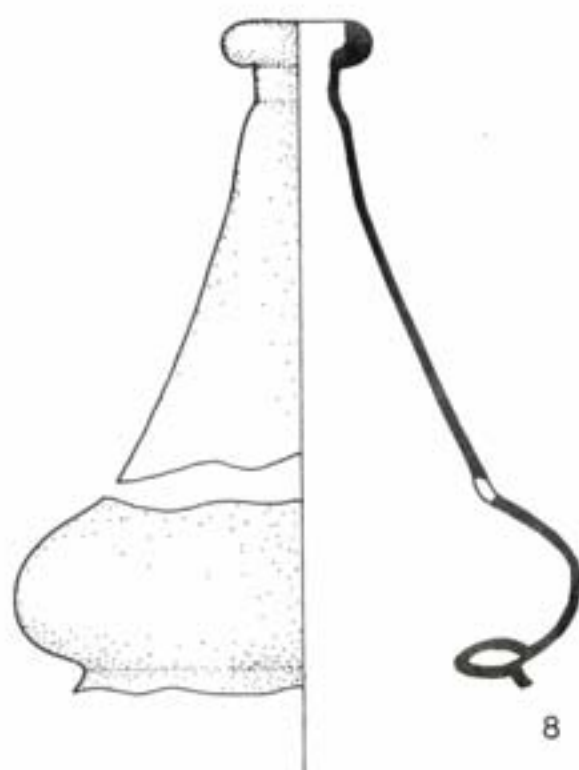

- kék
- sárga
- rozsdá barna
- világos zöld
- sárga

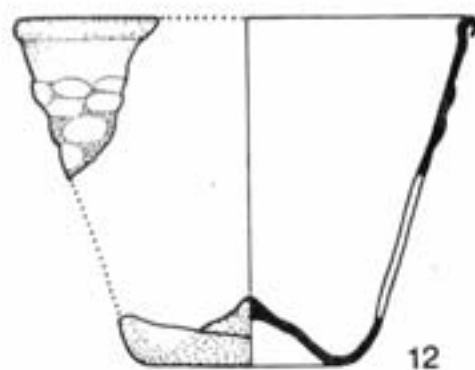
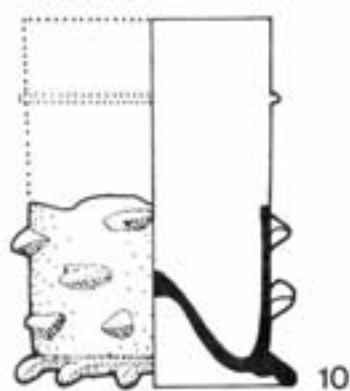
0 5cm

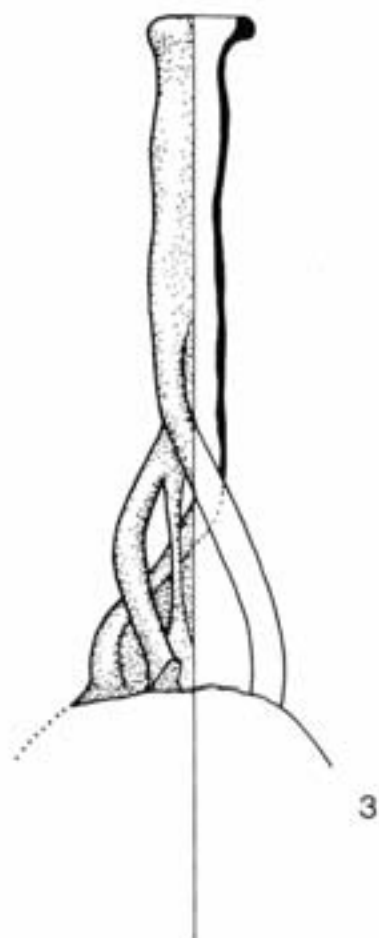
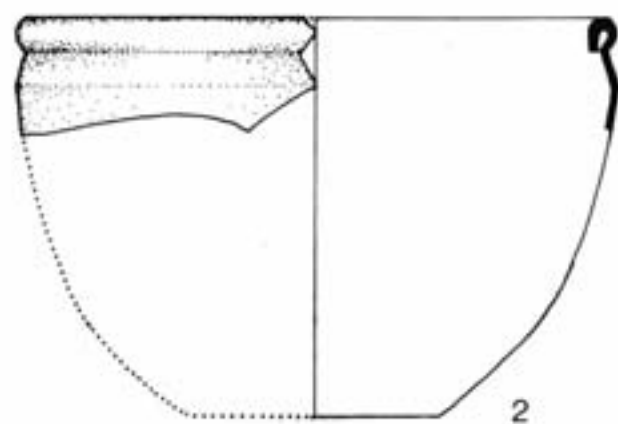
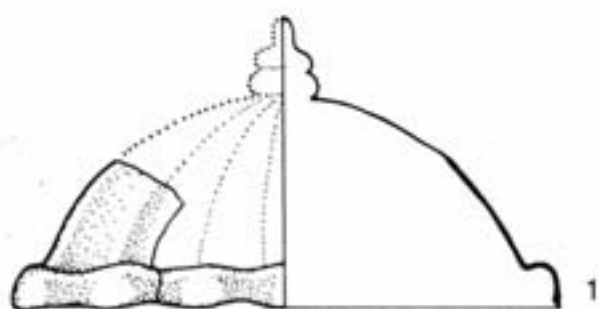

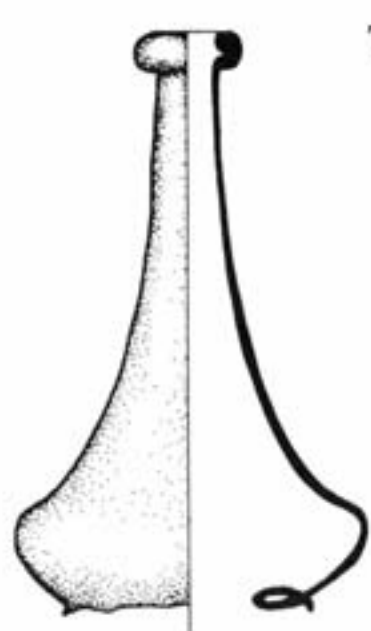
0 5 cm

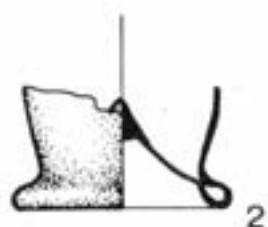
0 5cm

TÁC

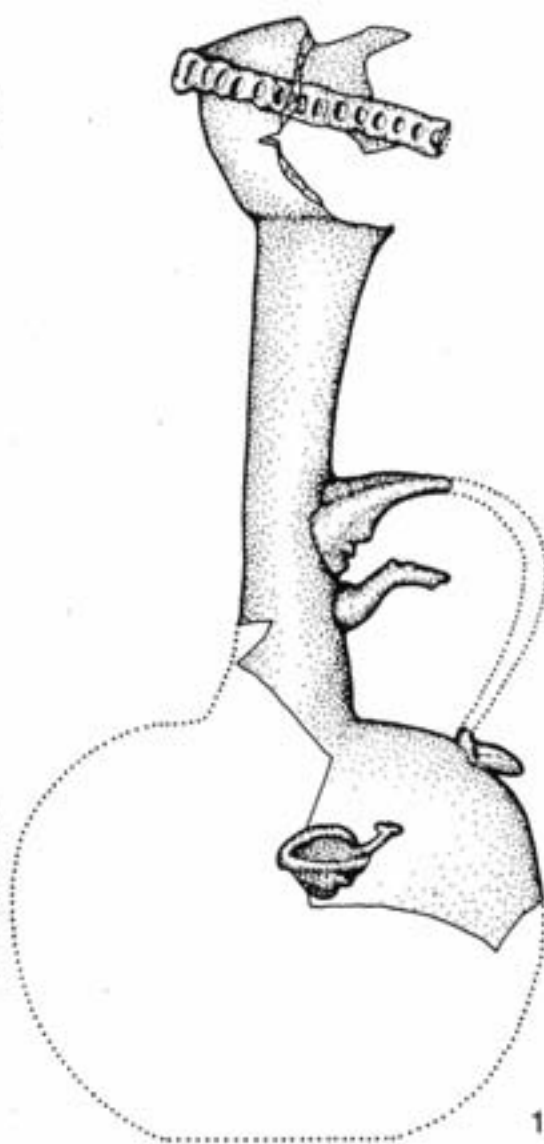

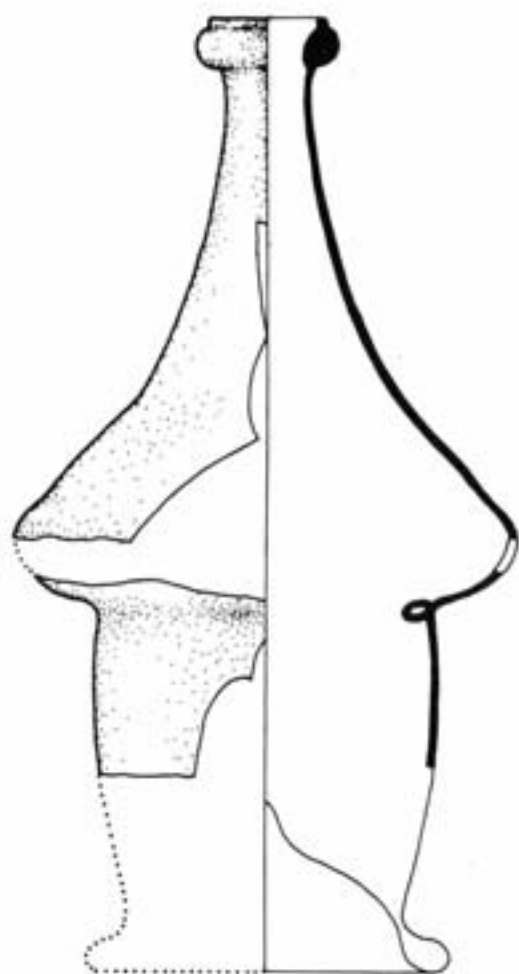
0 5cm

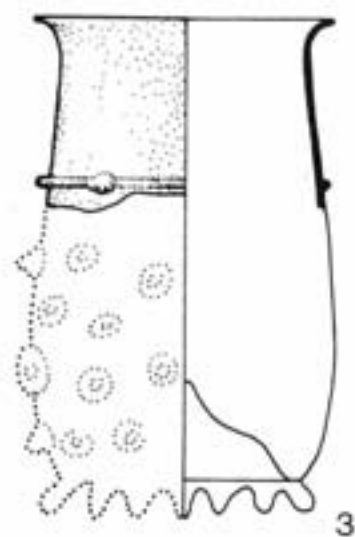
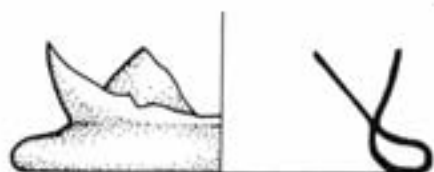
0 5cm

SZÉKESFEHÉRVÁR

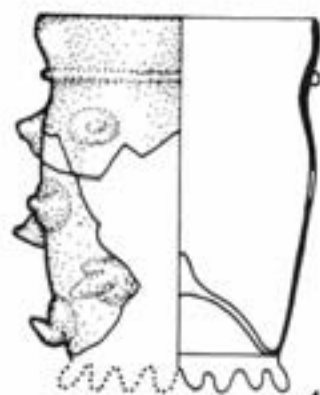

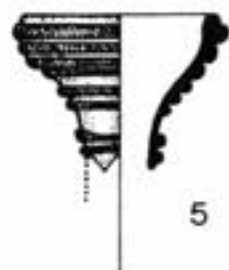
2

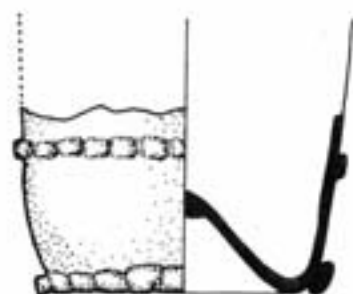
3

4

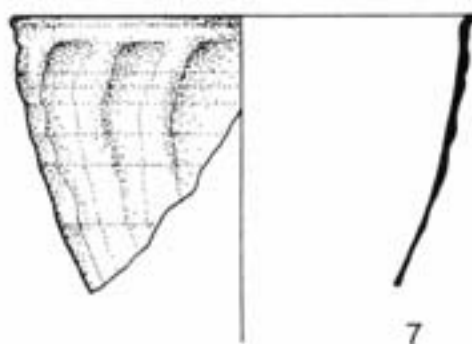

5

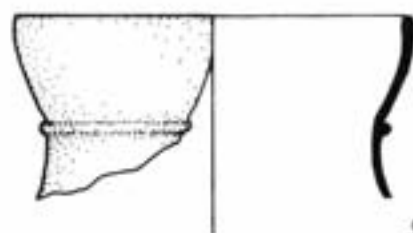

6

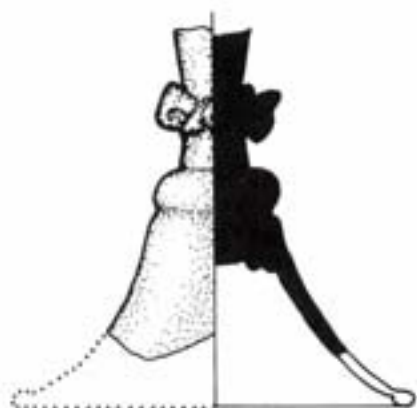
0 5cm

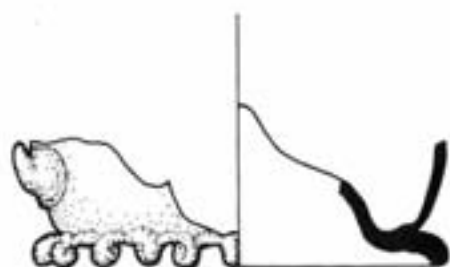
7

9

8

10

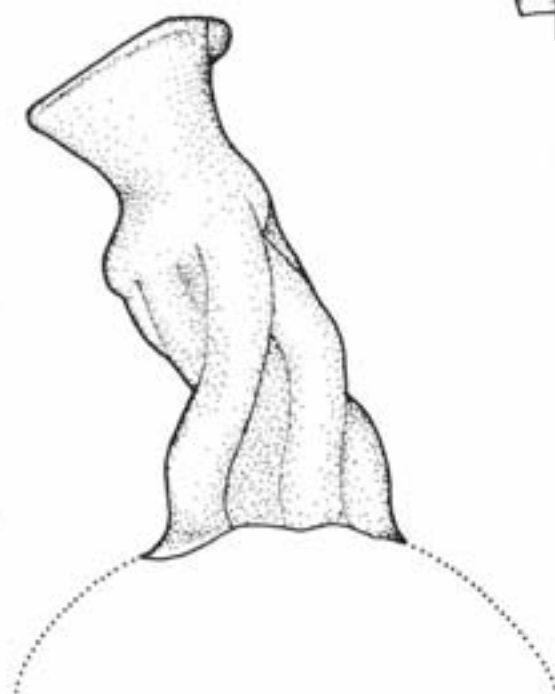
11

12

13

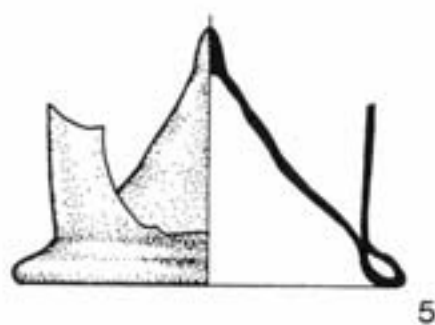
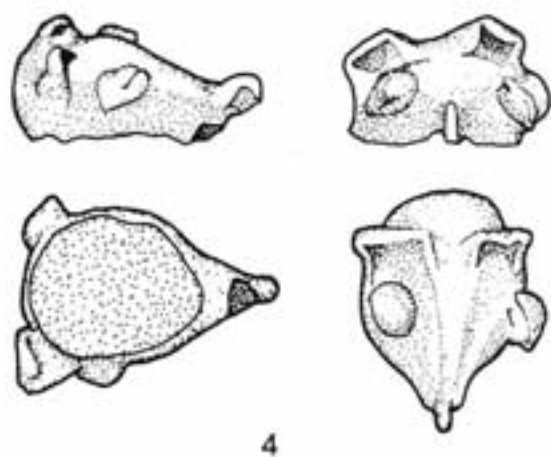
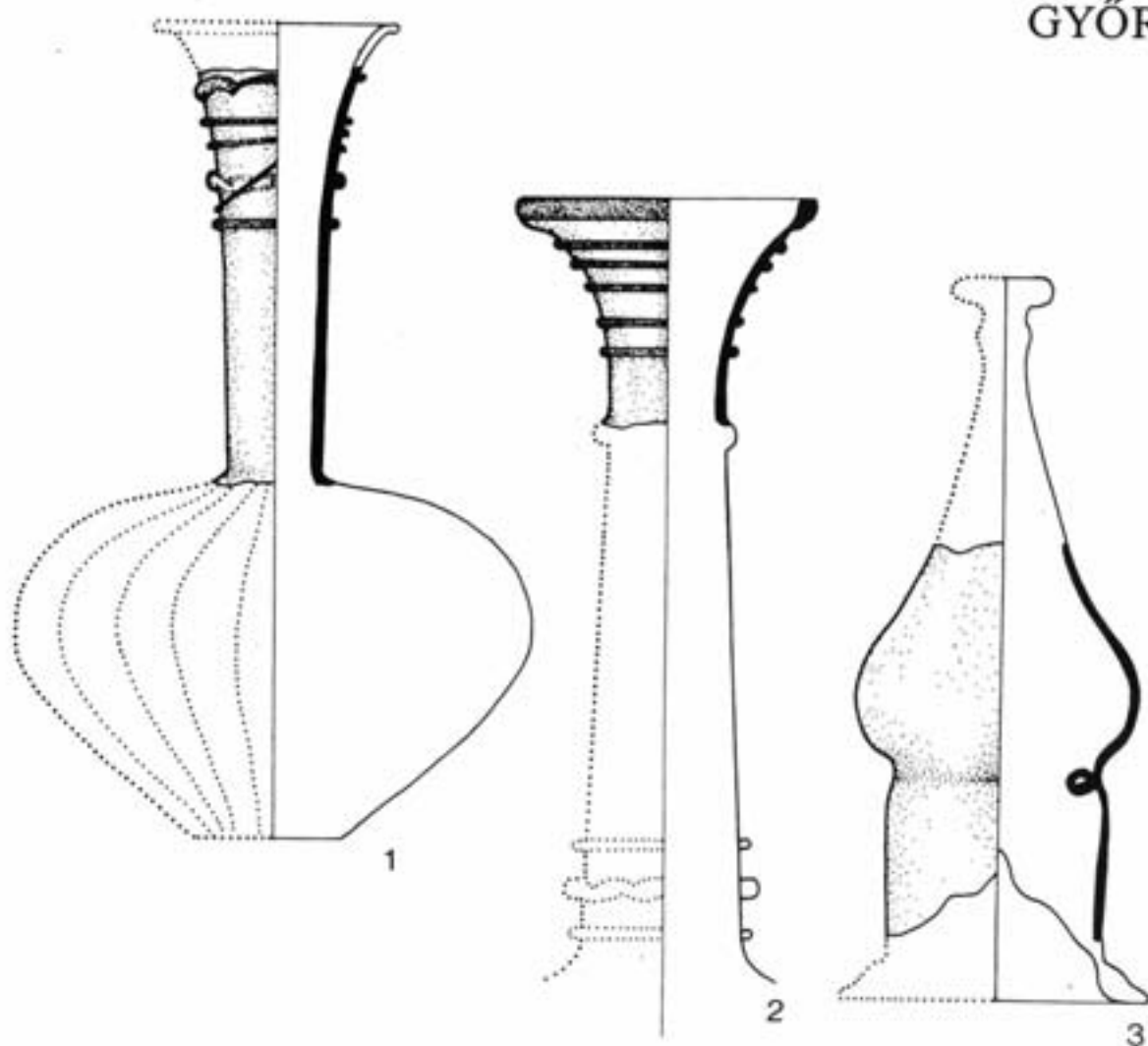

15

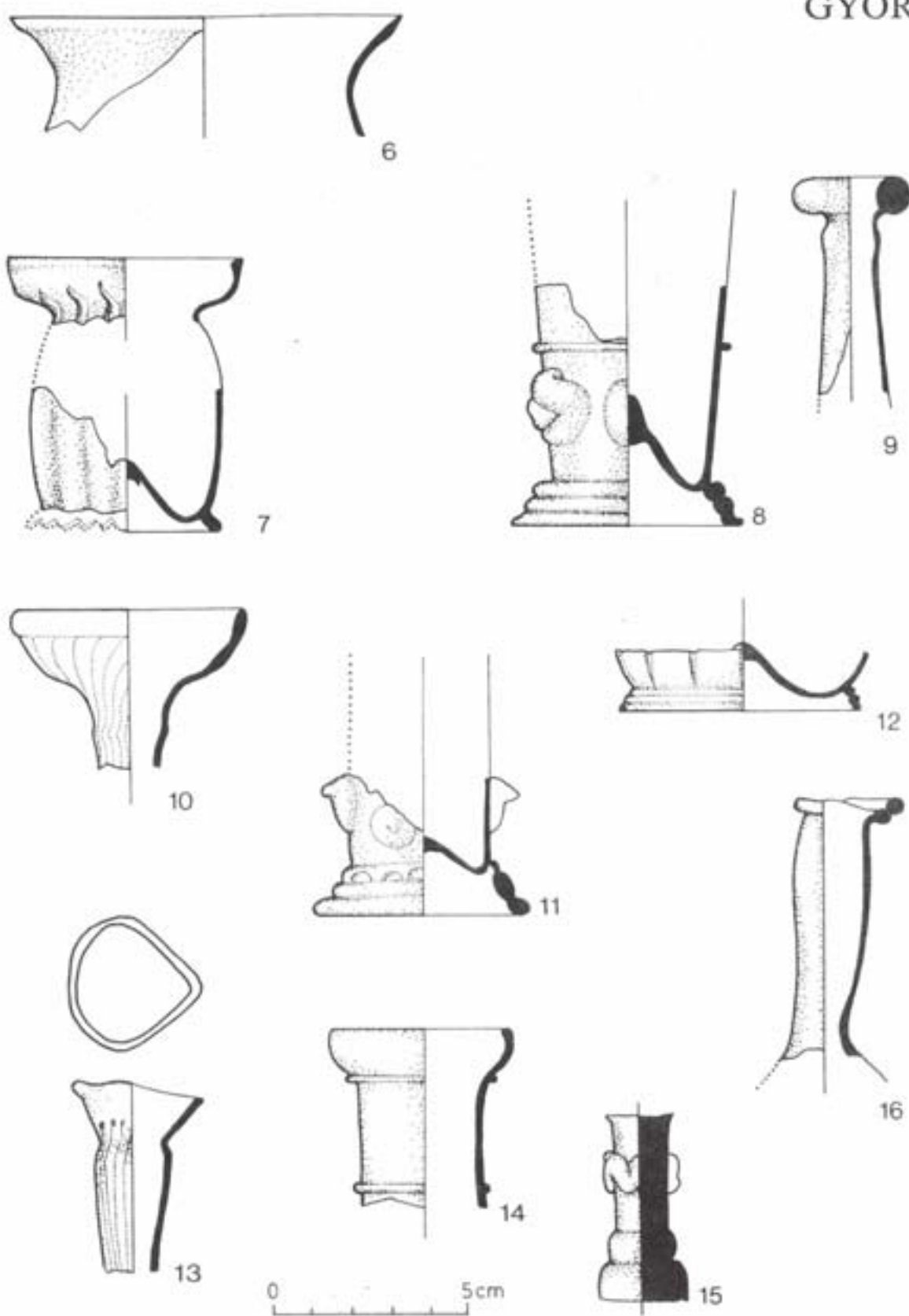

14

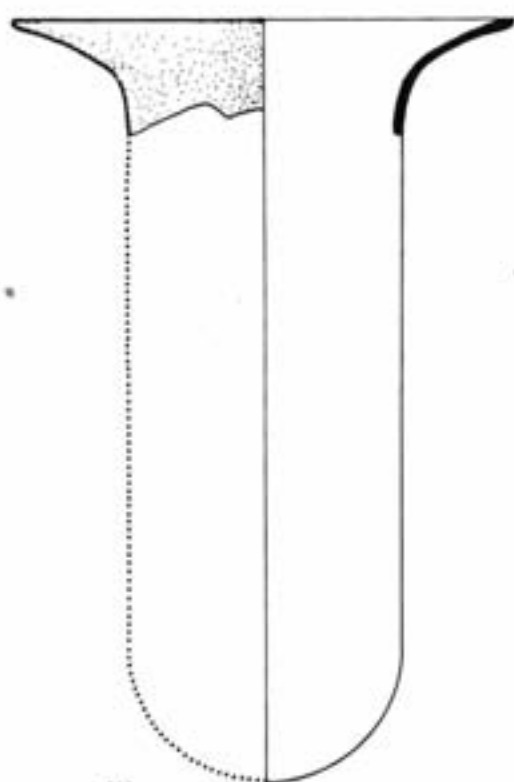

0 5cm

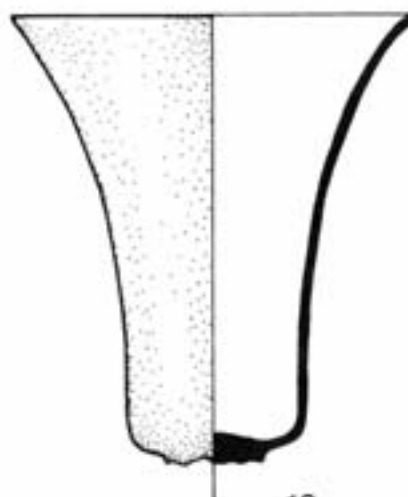

27. kép

GYŐR

17

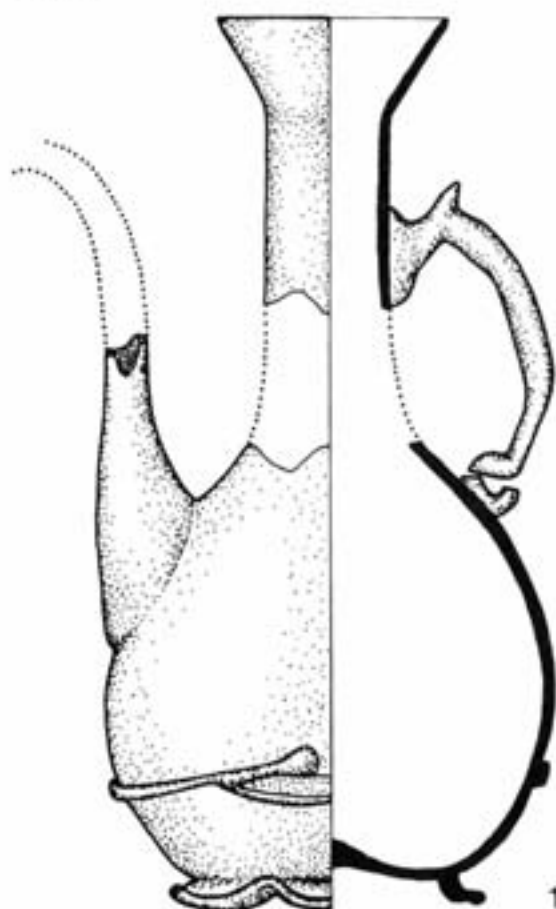

18

19

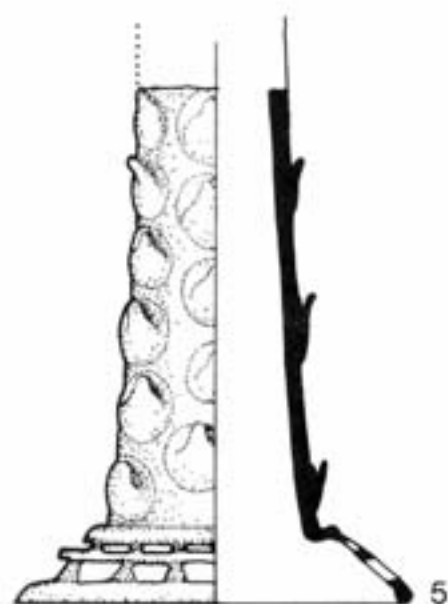
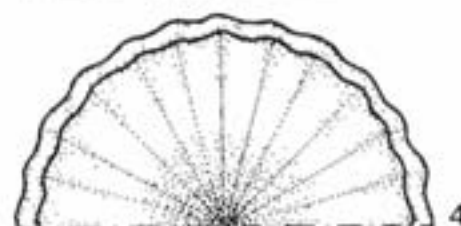
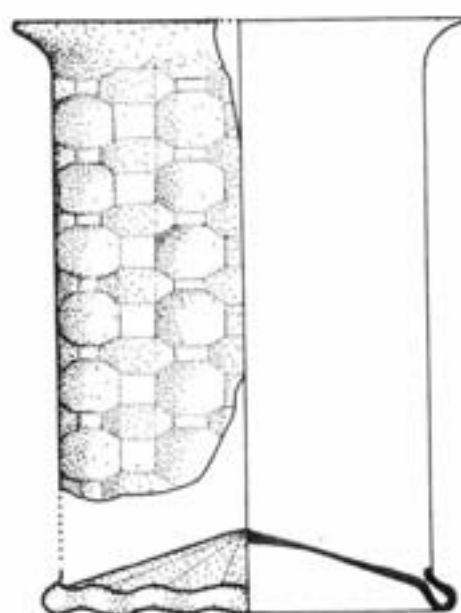
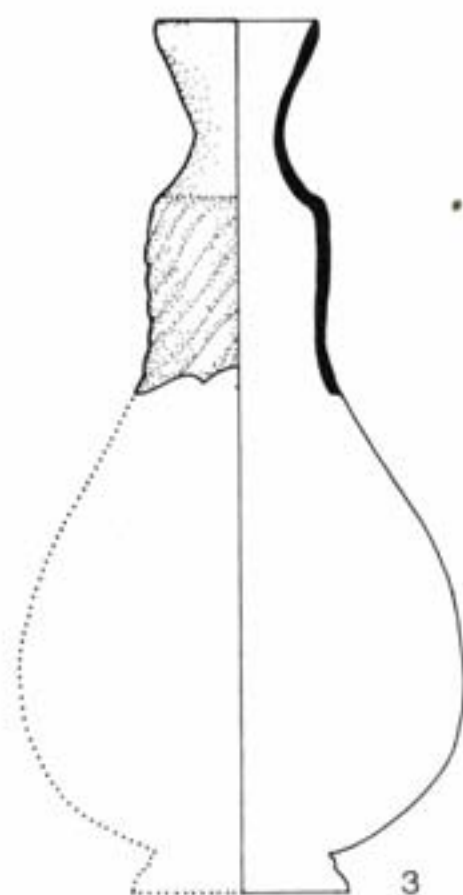
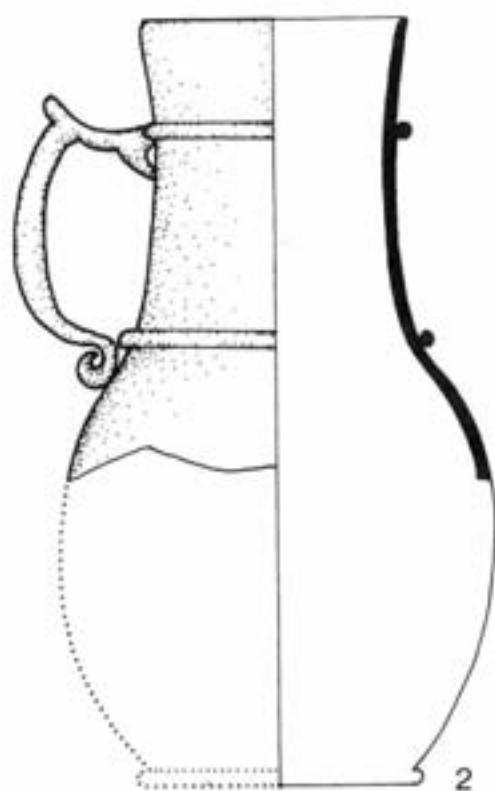
SOPRON

1

0 5 cm

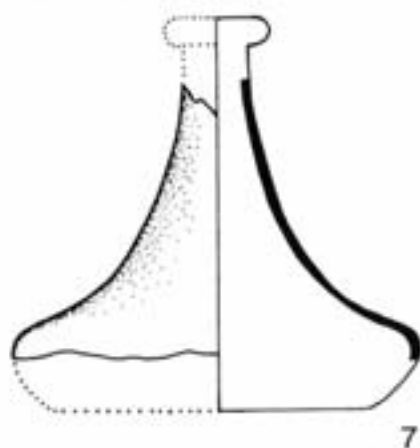
28. kép

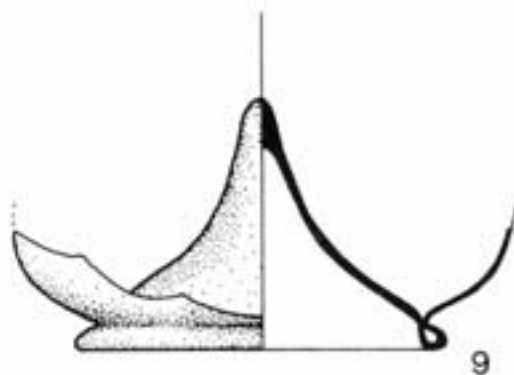
0 5cm

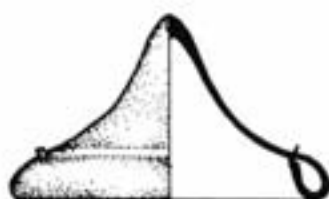
6

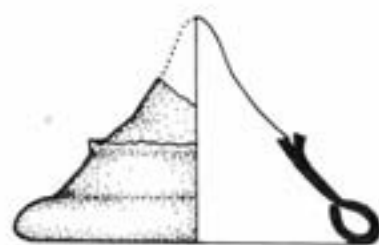
7

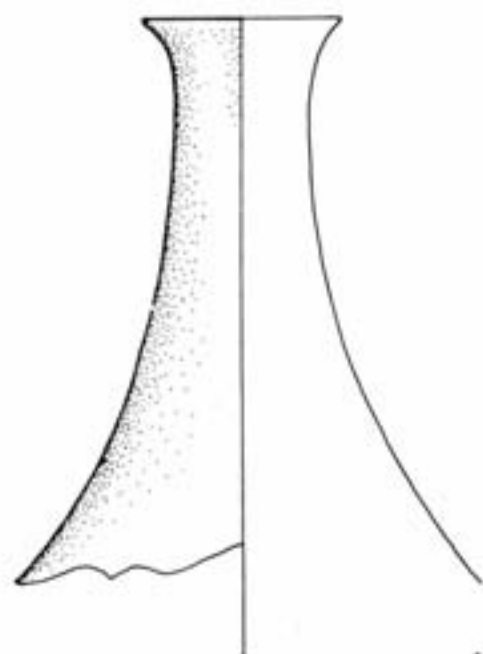
9

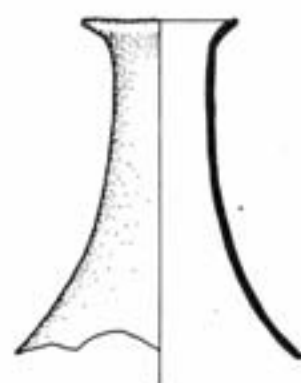
8

10

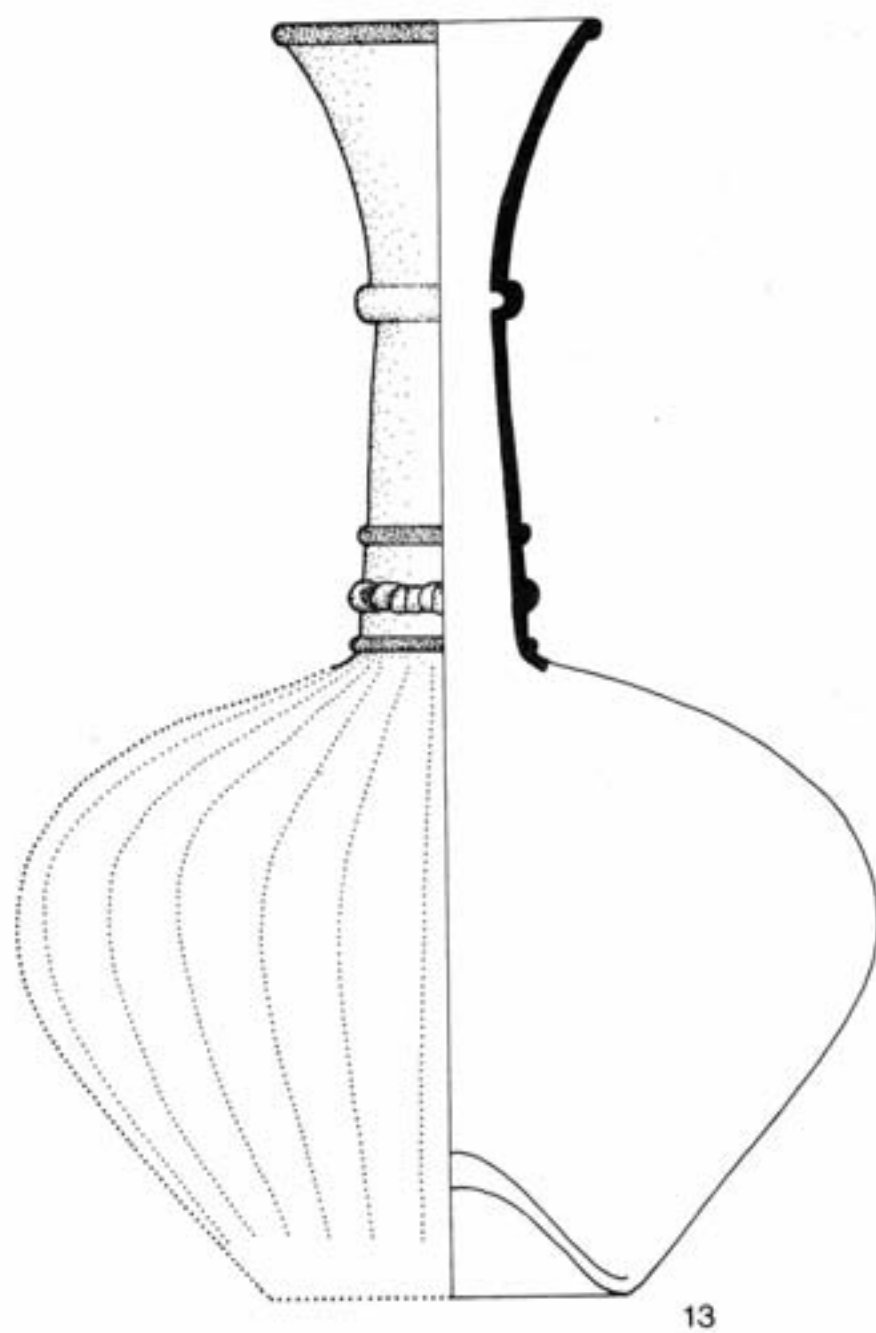

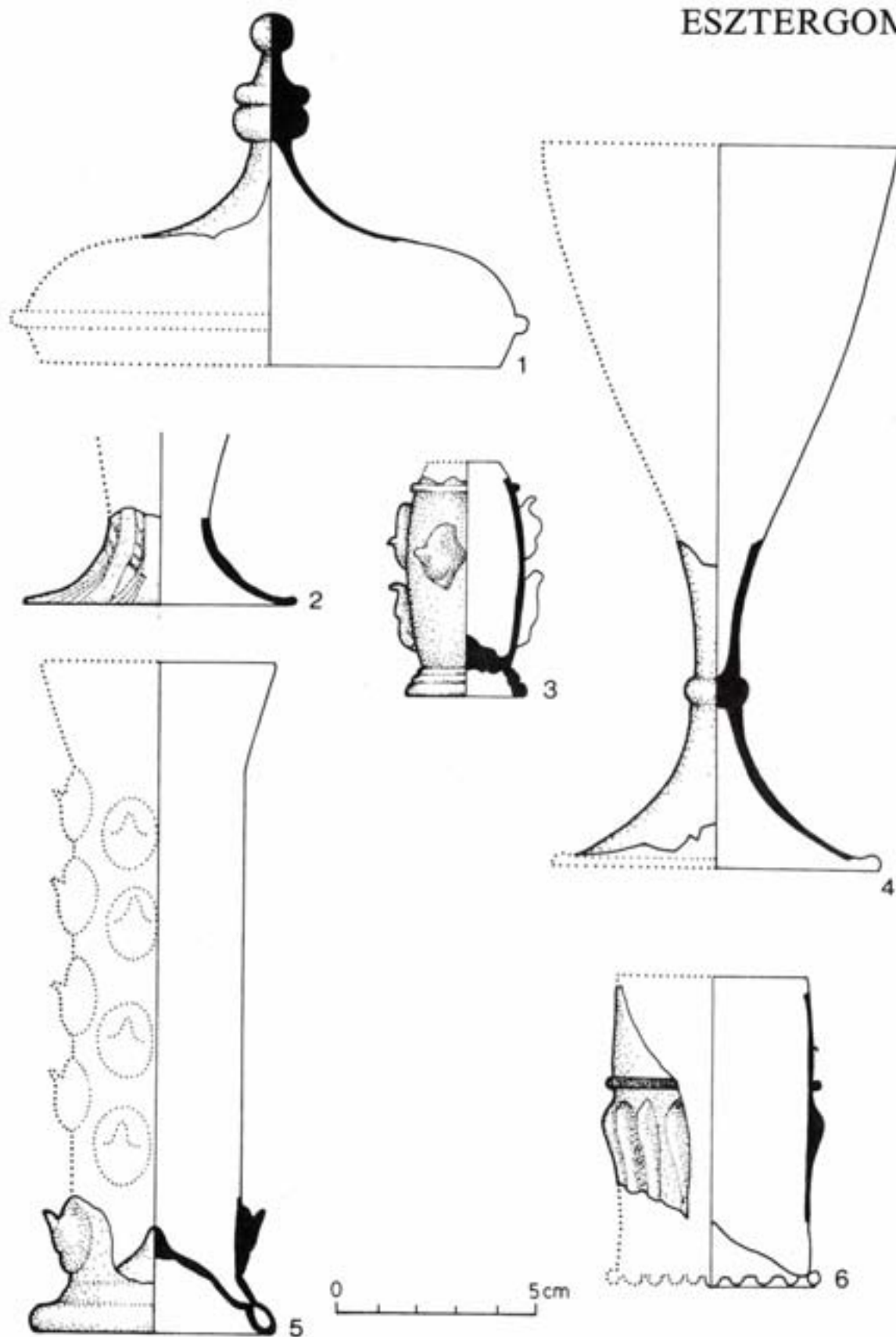
11

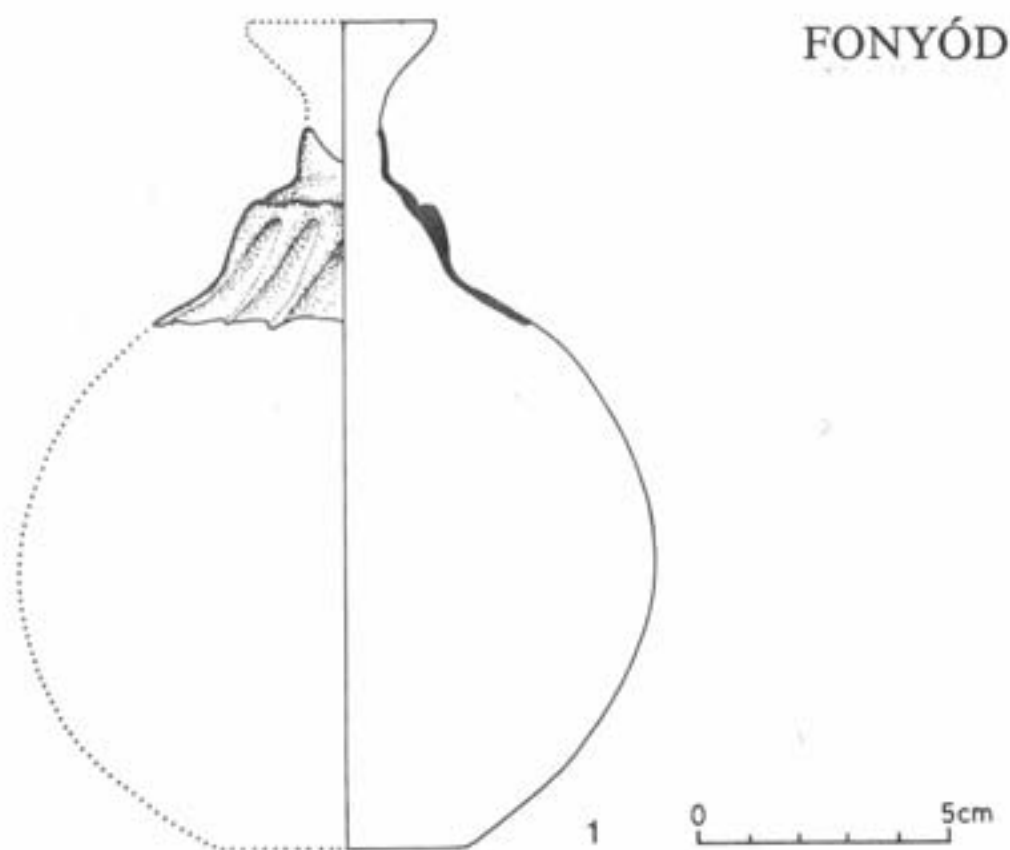
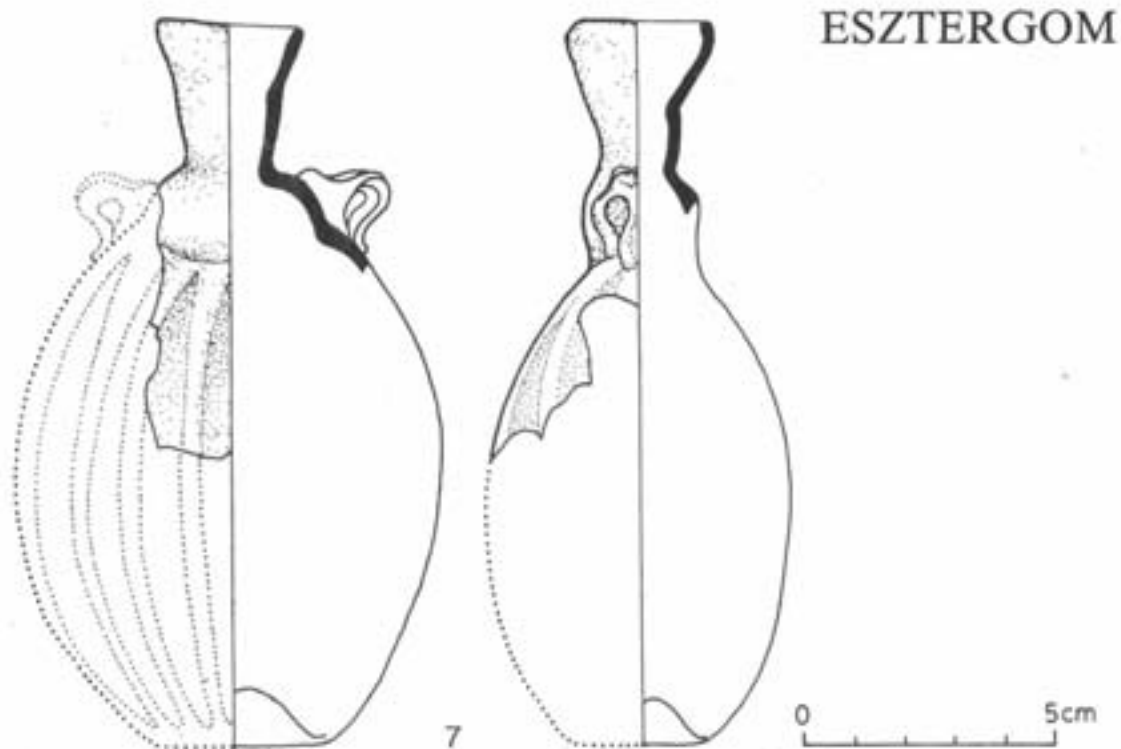

12

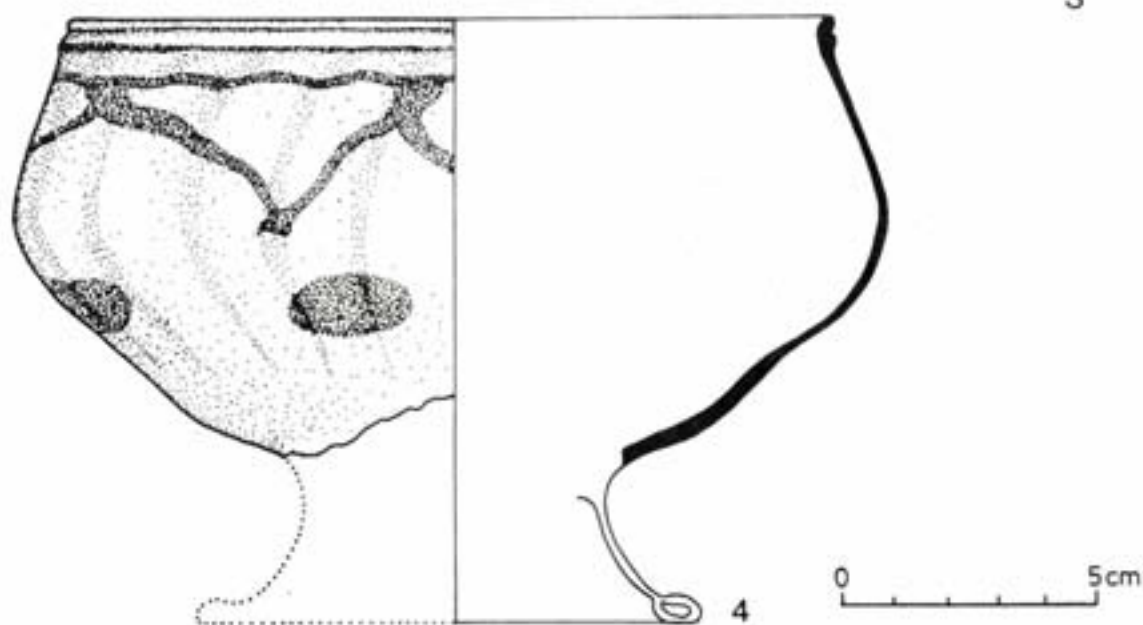
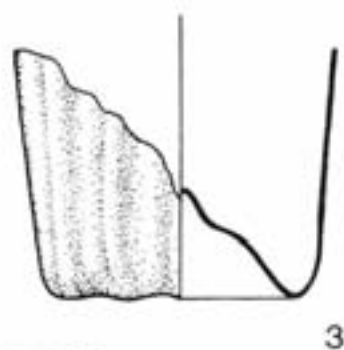
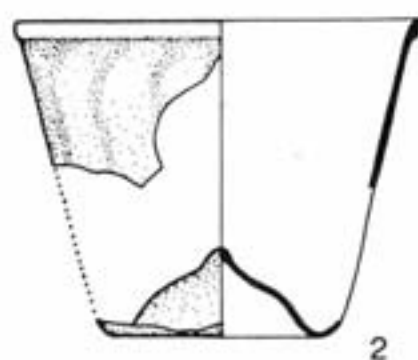
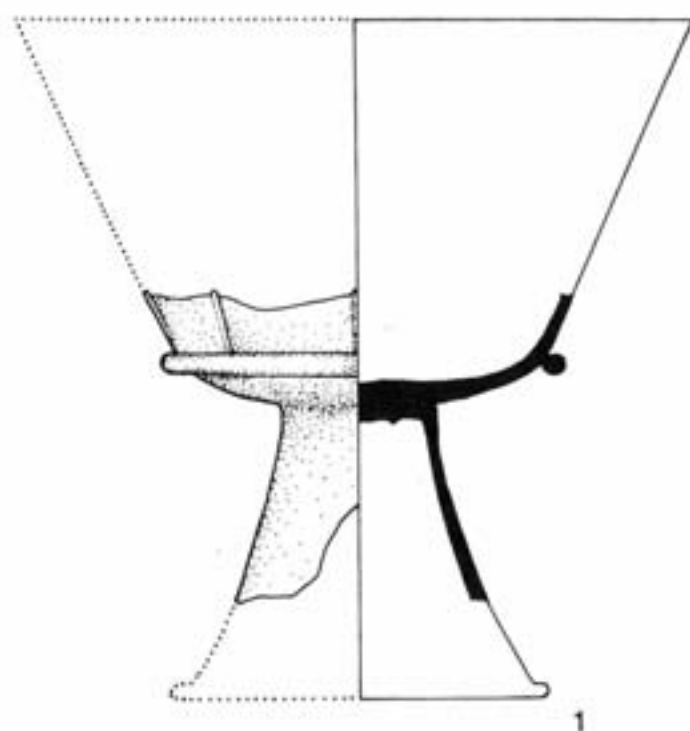
0 5cm

KEREKI

1

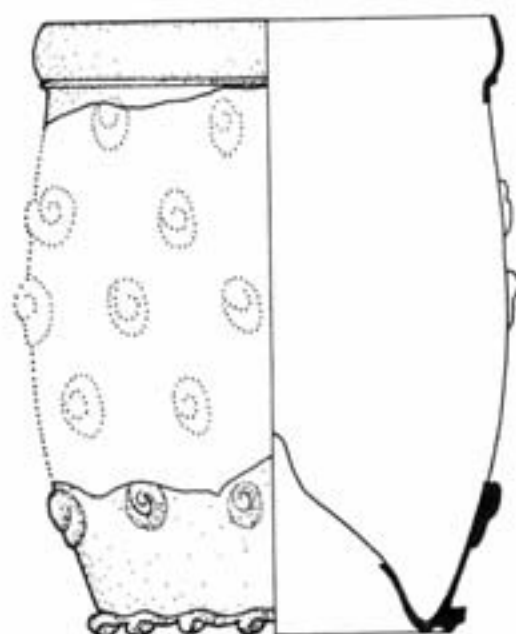

2

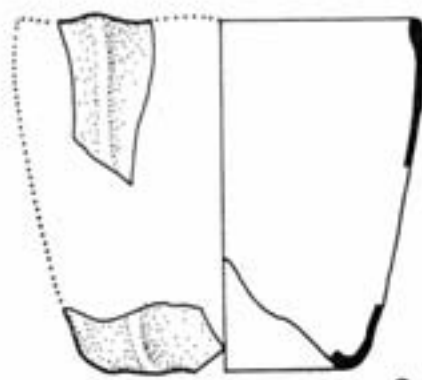
3

FELSŐNYÉK

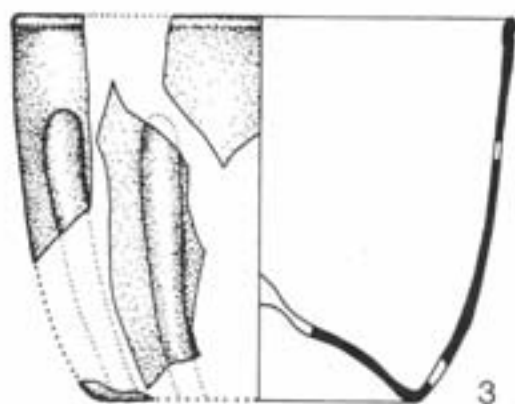
1

0 5cm

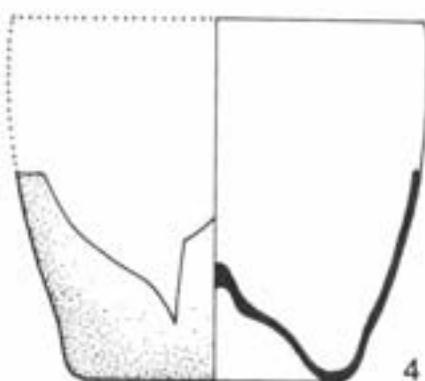

2

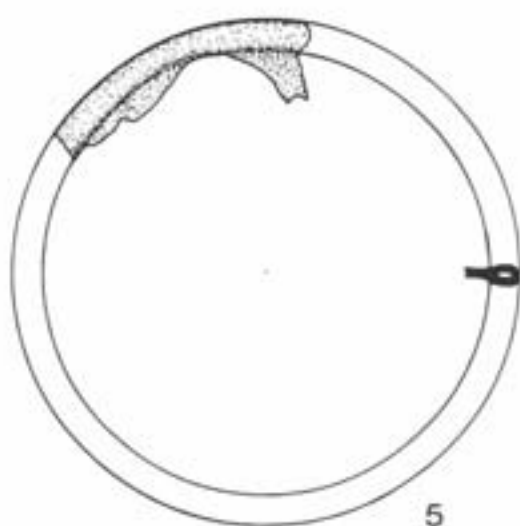
FELSŐNYÉK

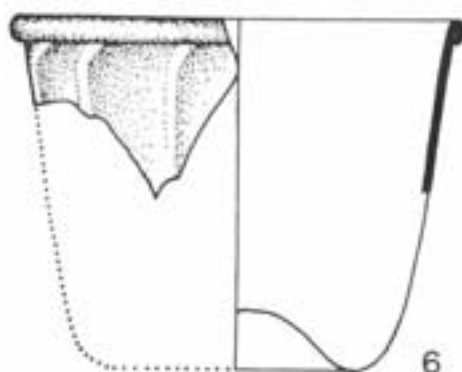
3

4

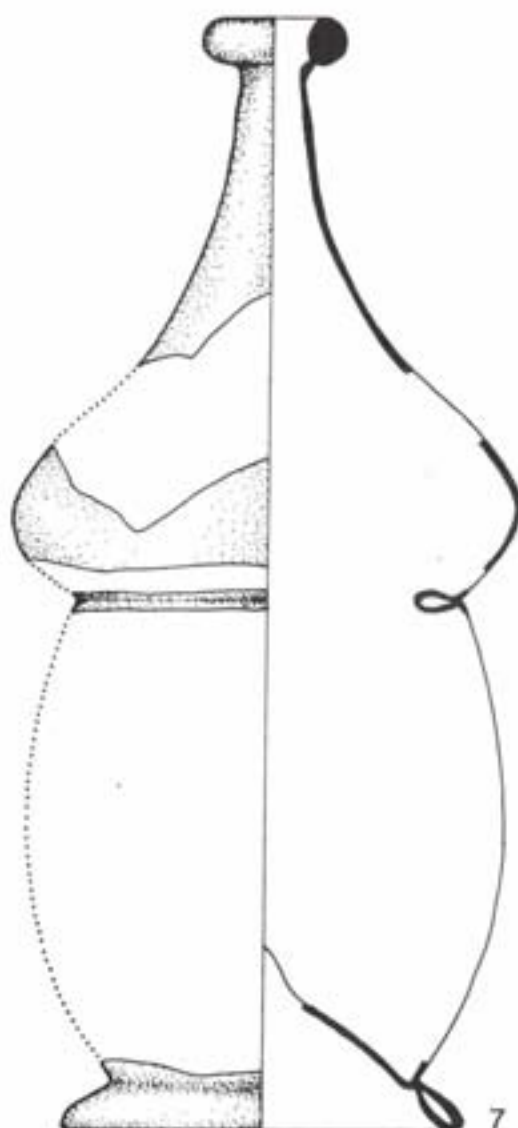

5

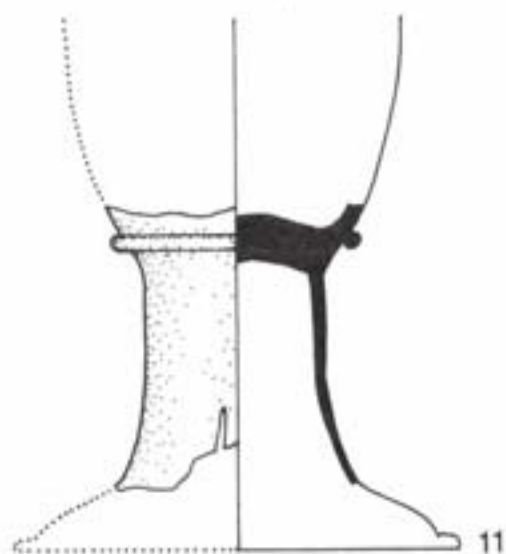
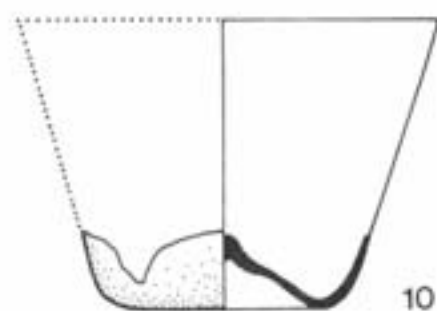
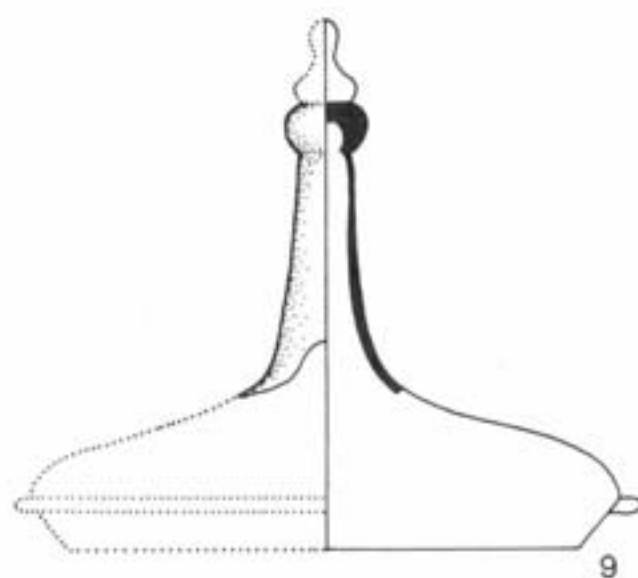
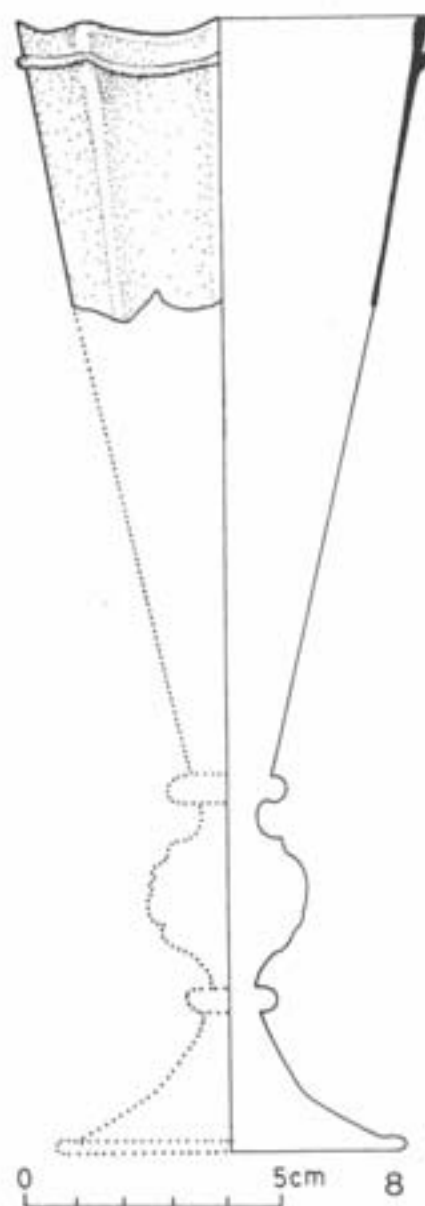
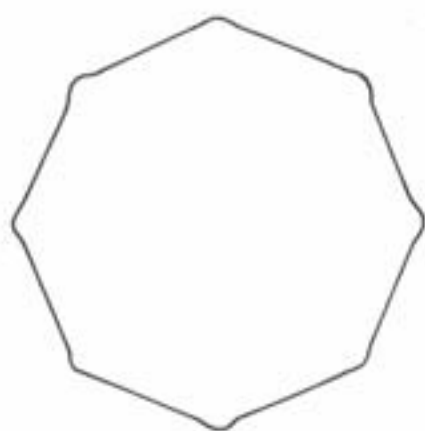

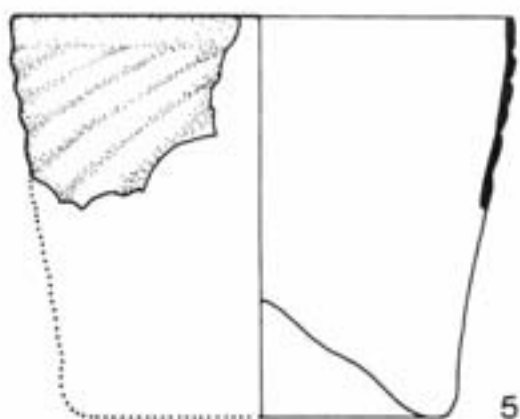
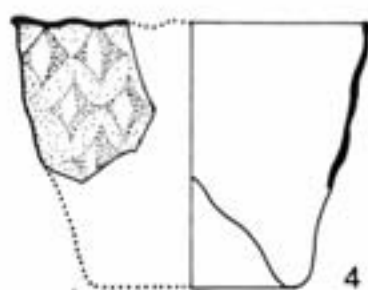
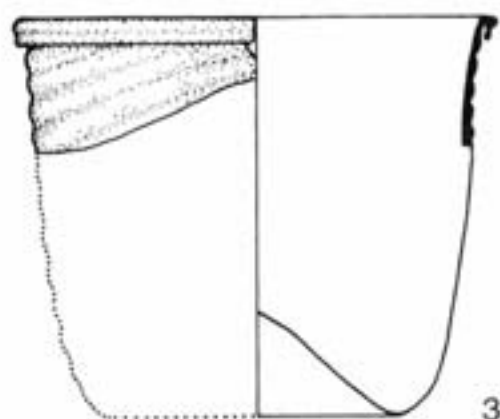
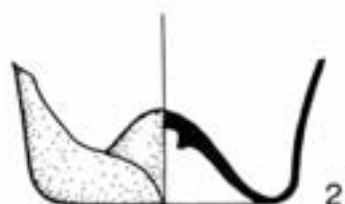
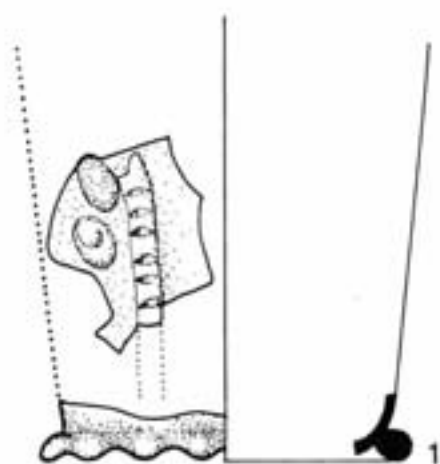
6

0 5cm

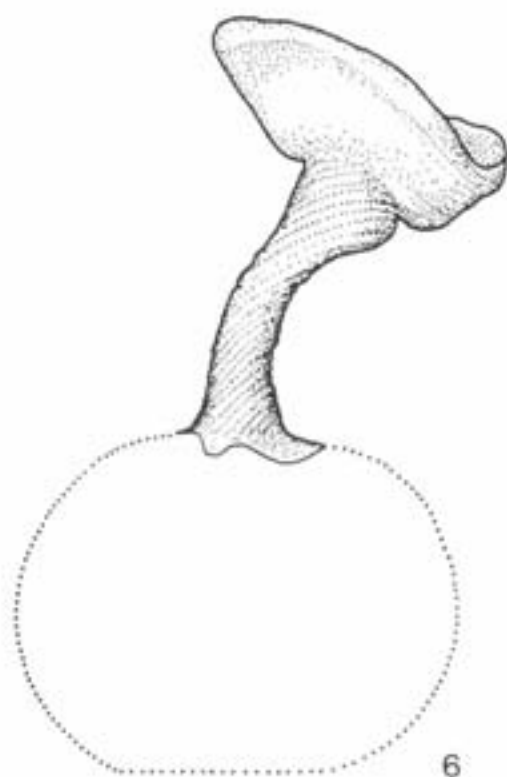

7

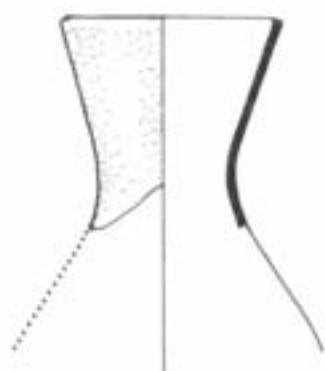
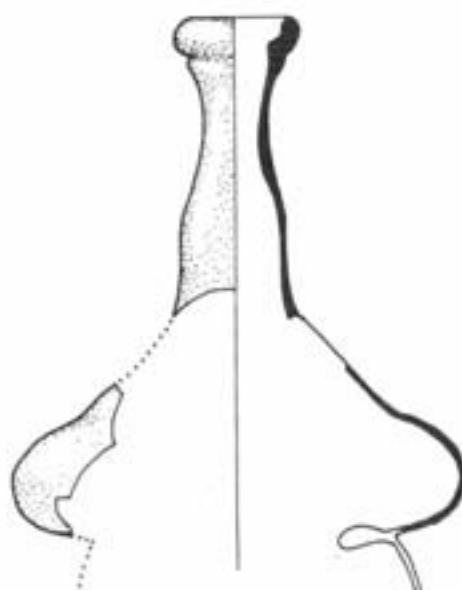

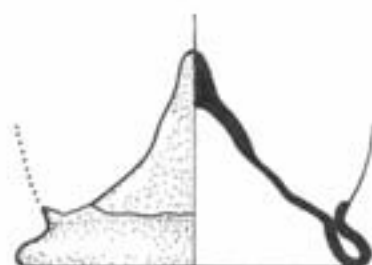
0 5cm

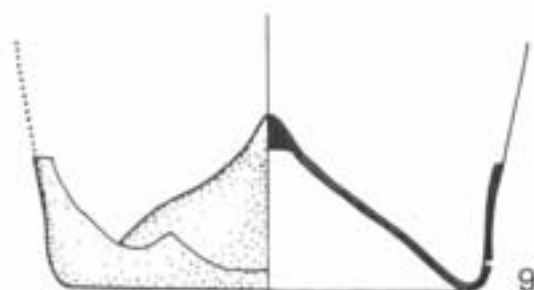
6

8

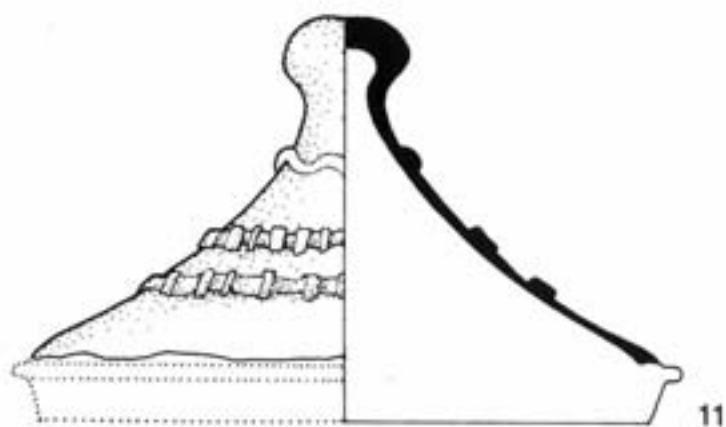

9

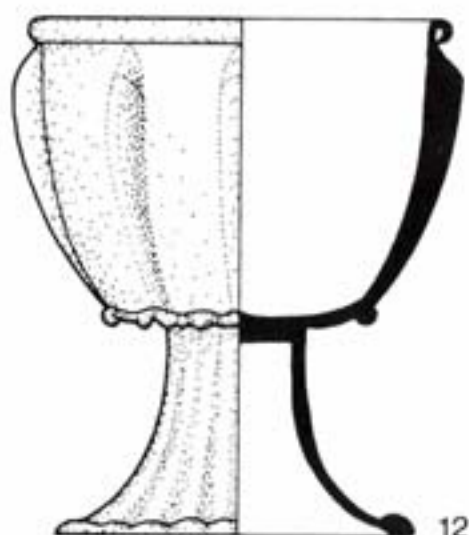

10

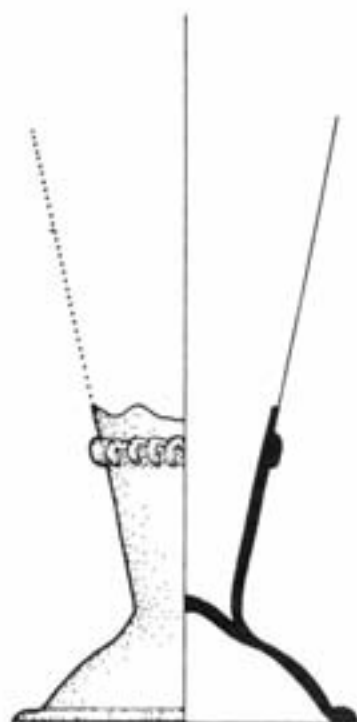
0 5cm

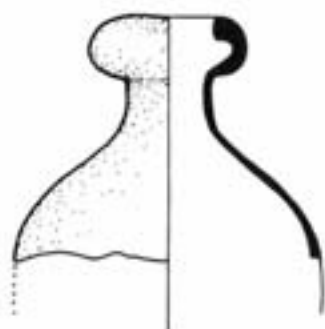
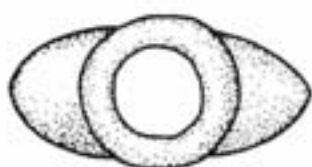
11

12

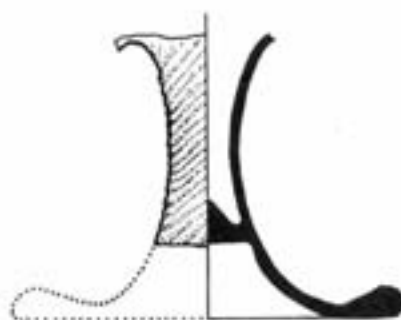

13

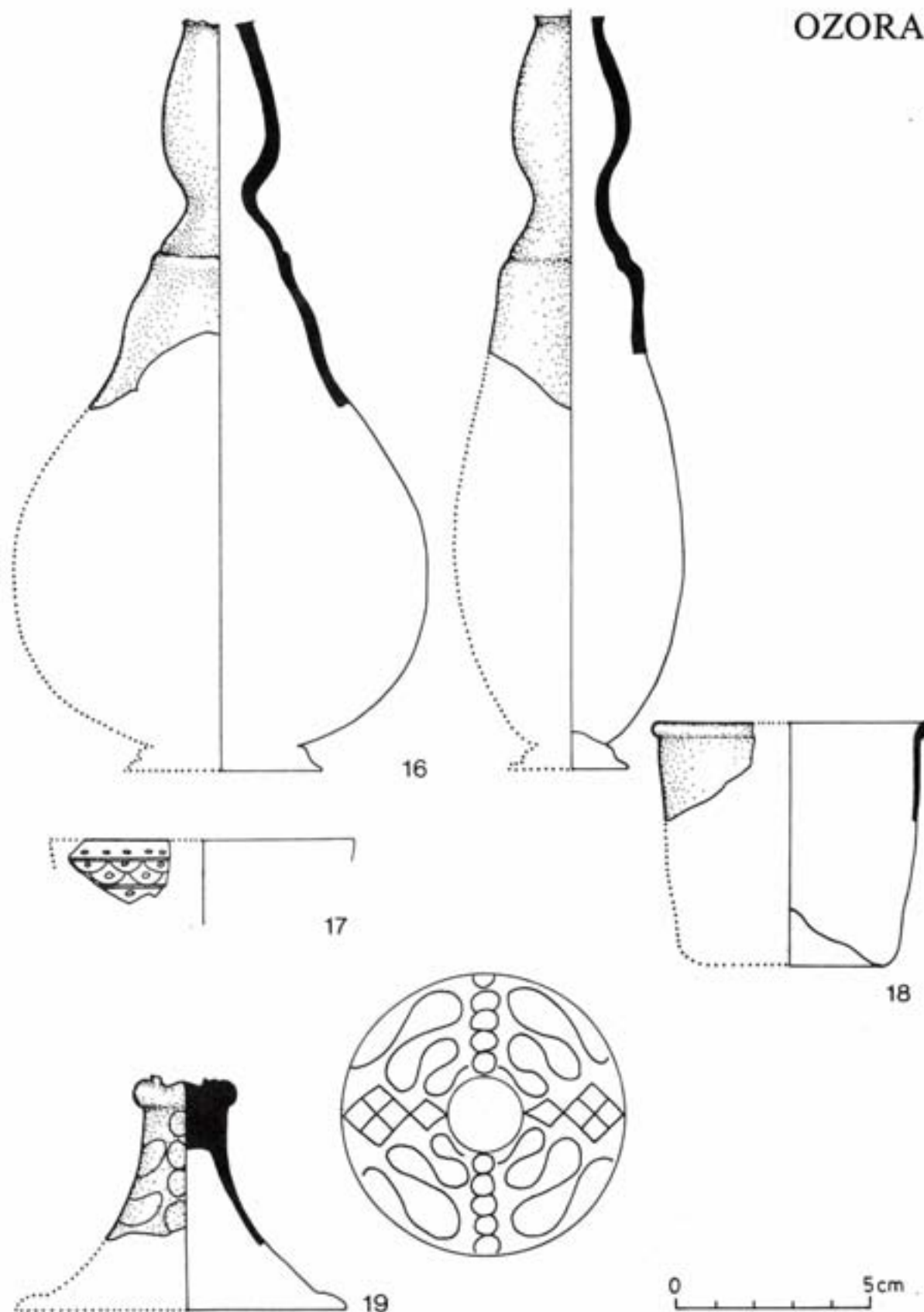

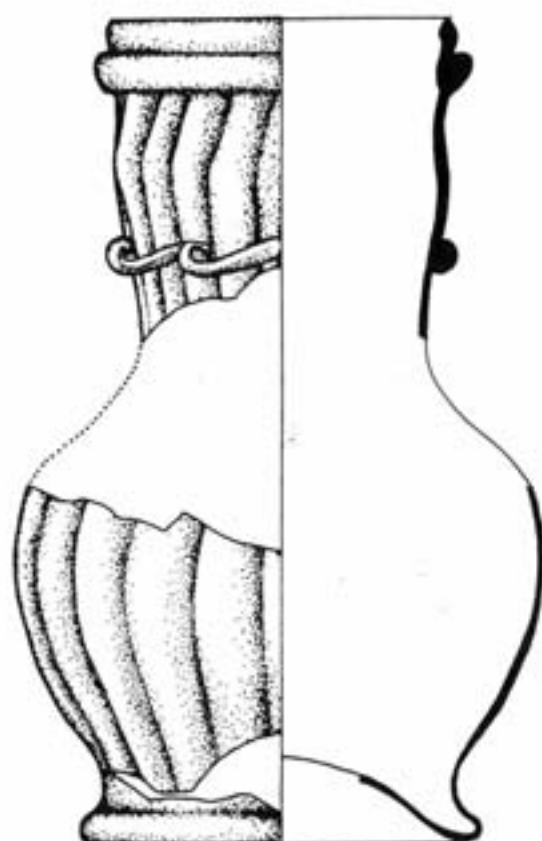
14

0 5cm

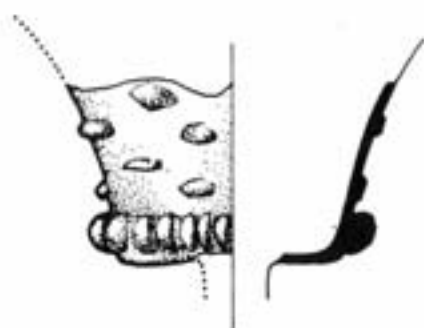

15

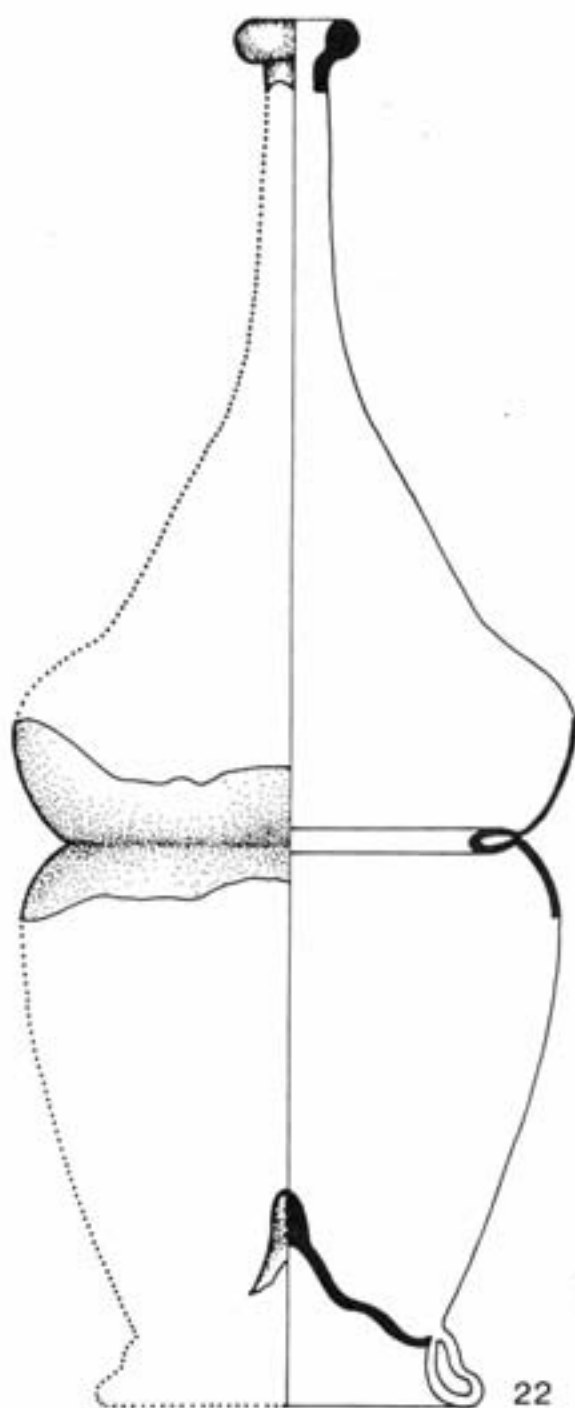

20

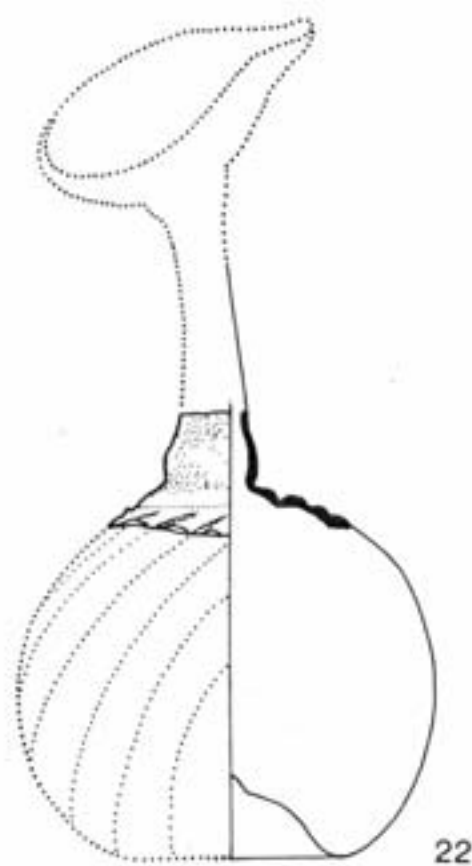

21

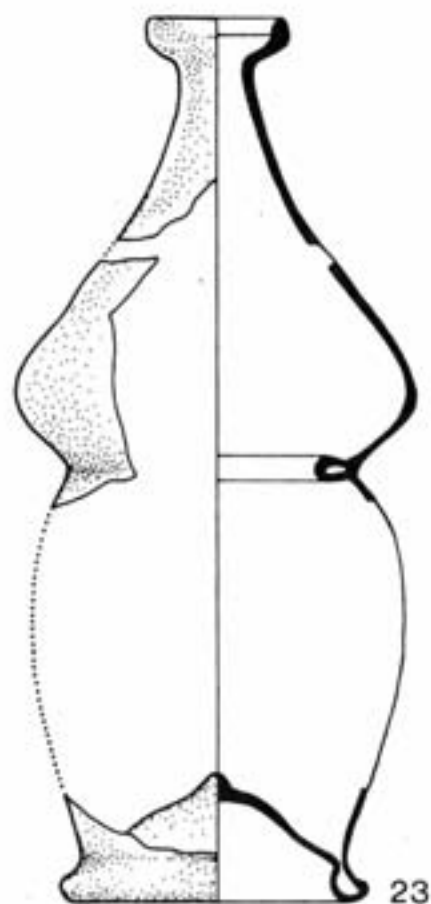
0 5cm

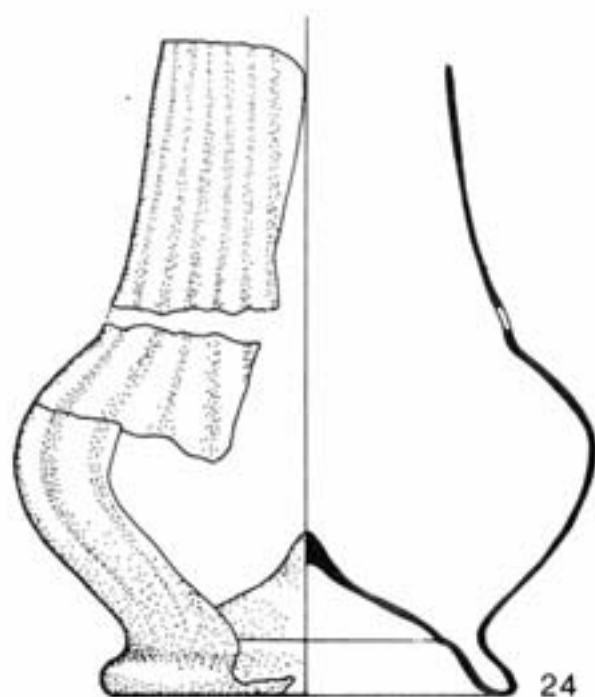
22

22

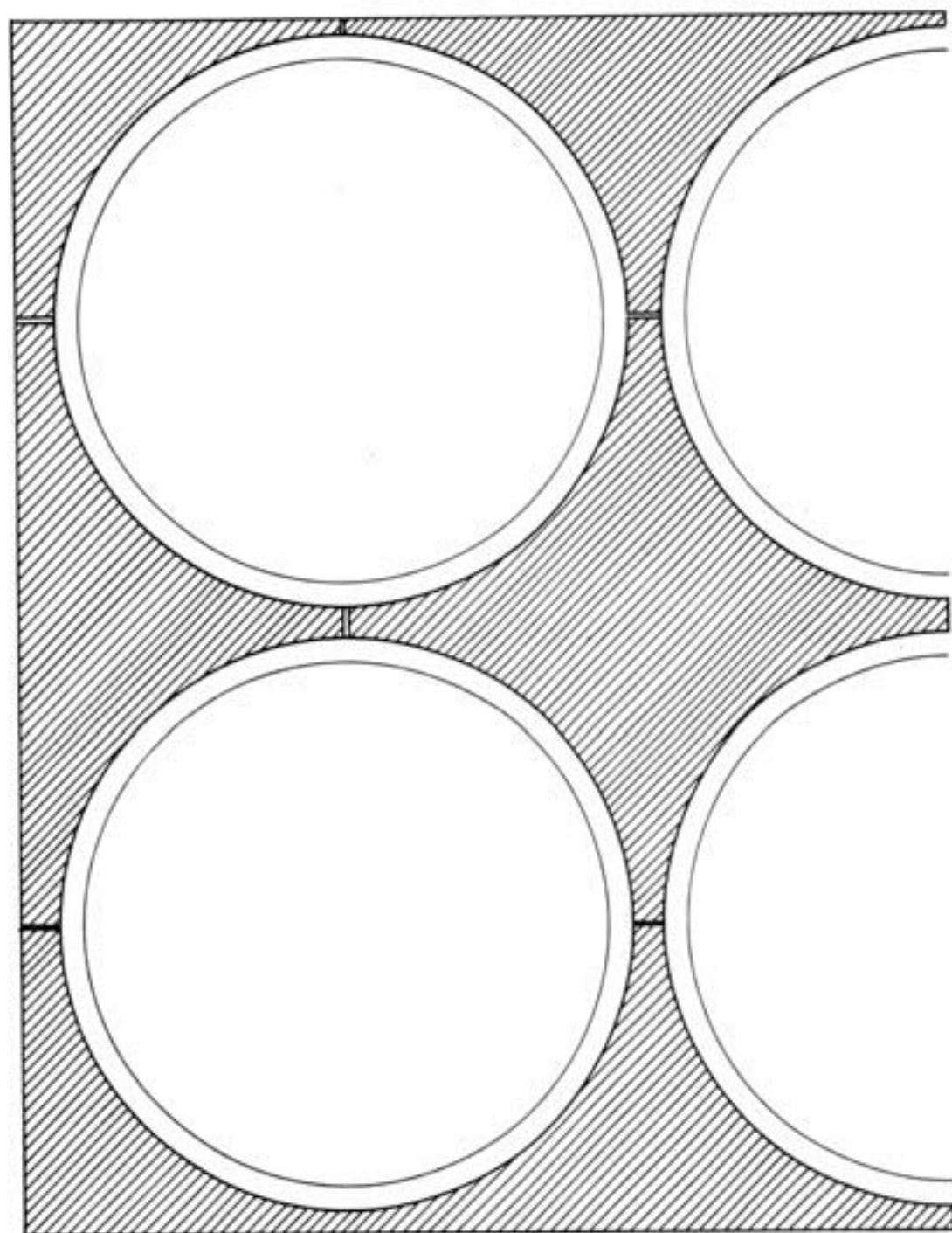

23

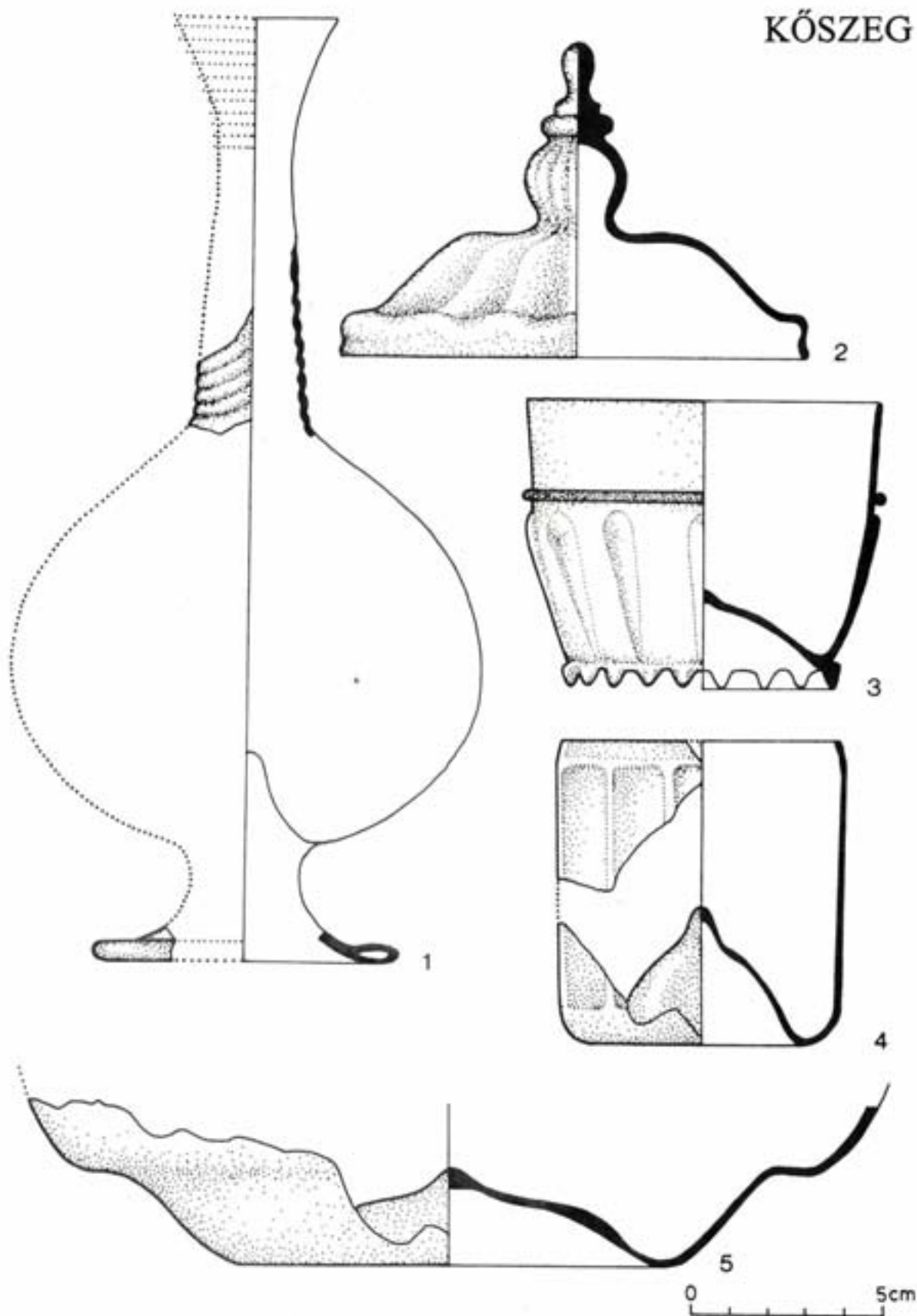

24

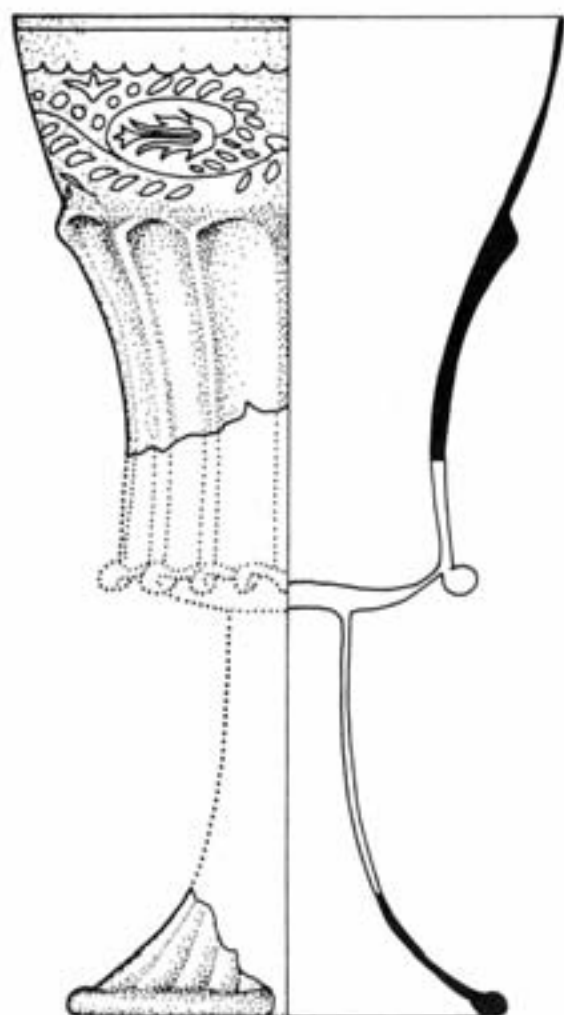

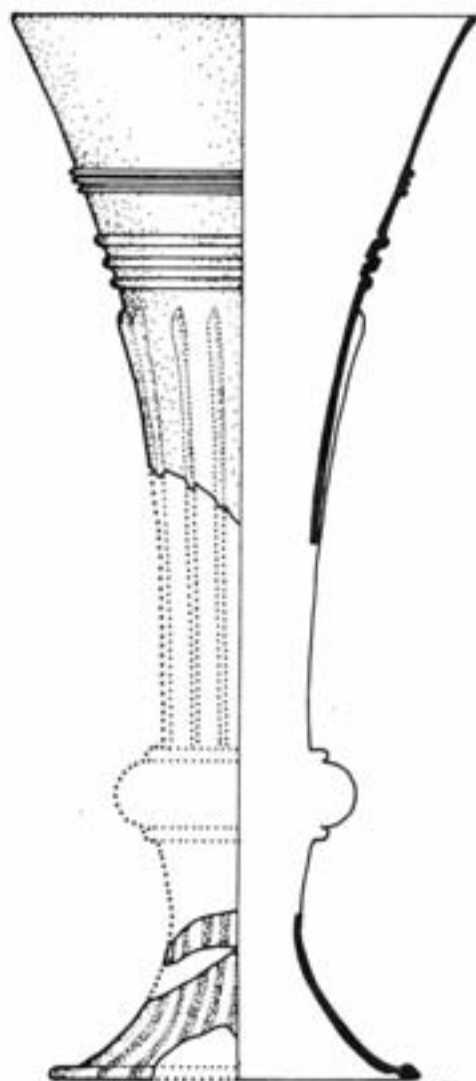
0 5 cm

KŐSZEG

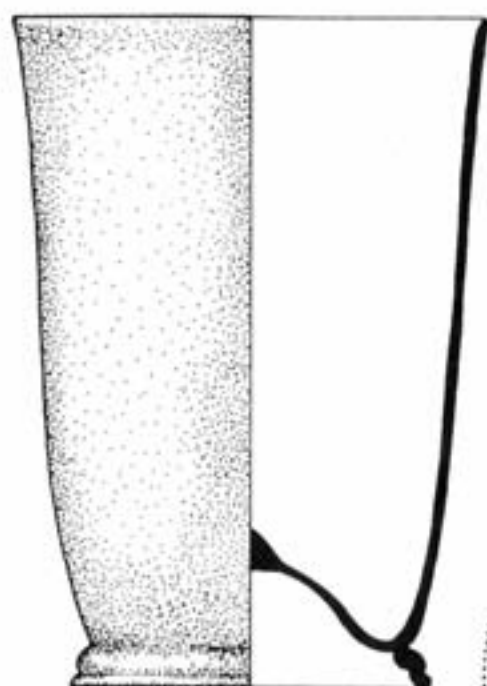

6

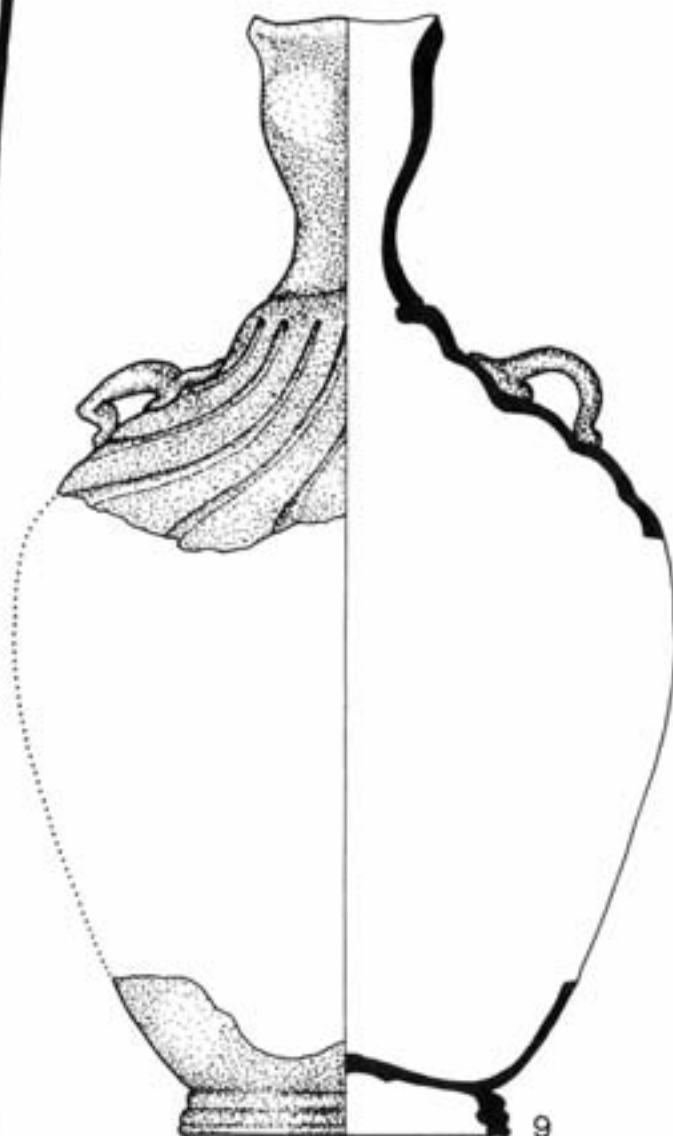

7

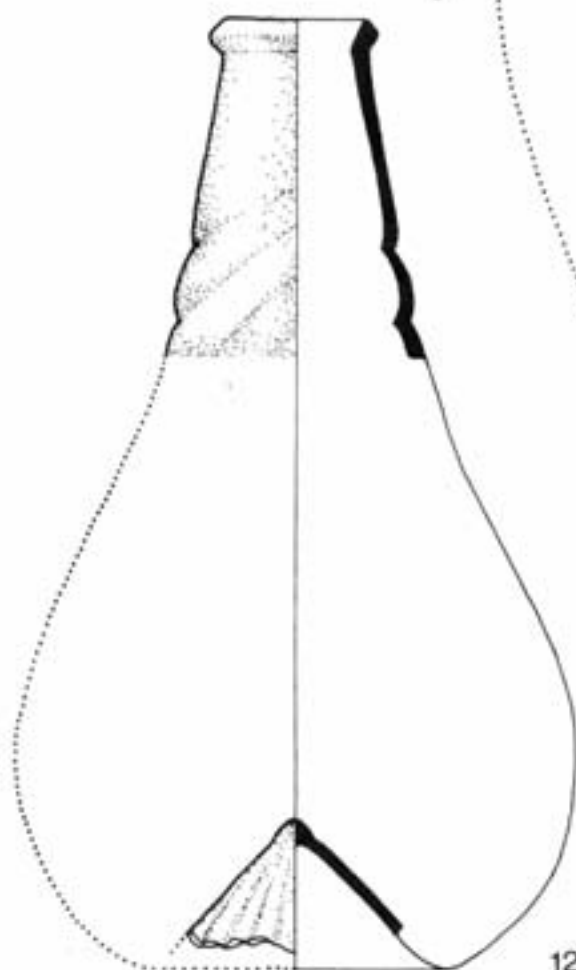
0 5cm

8

9

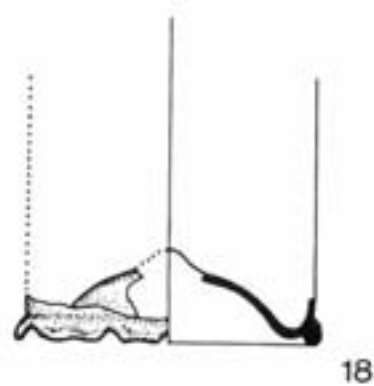
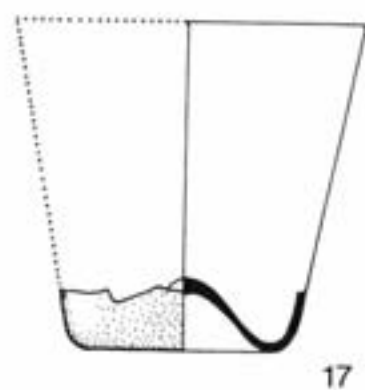
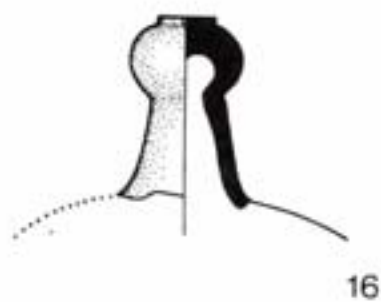
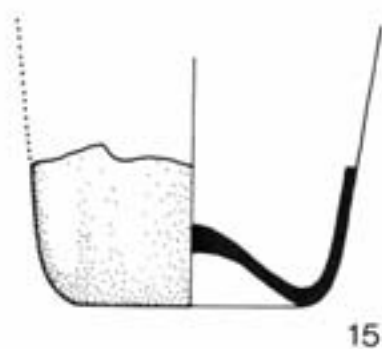
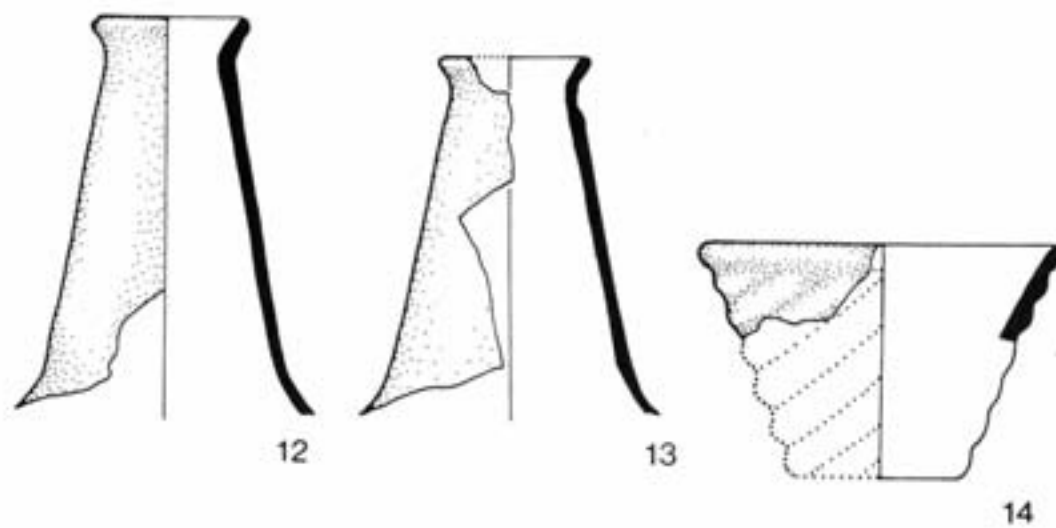

12

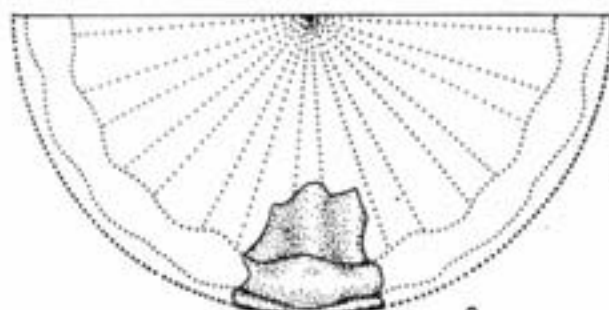
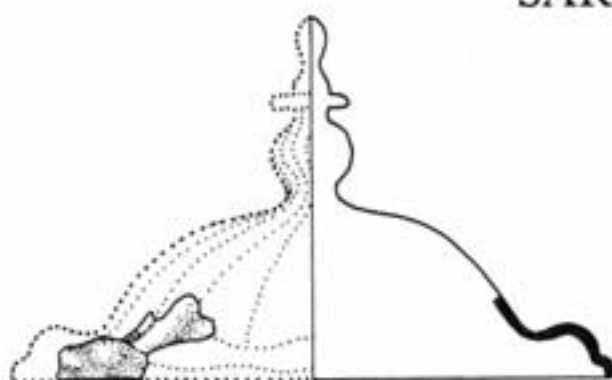
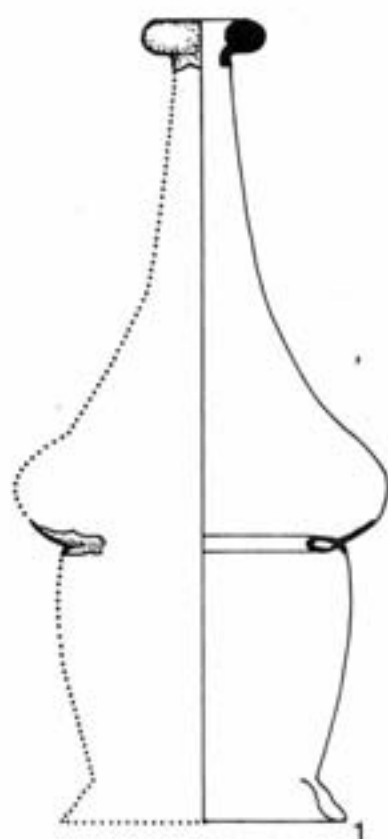
11

0 5cm

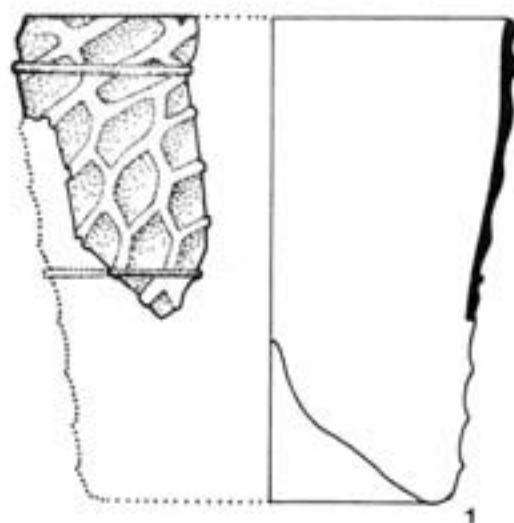
0 5 cm

SARVALY

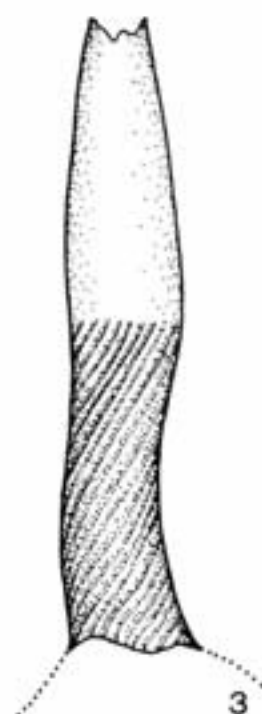
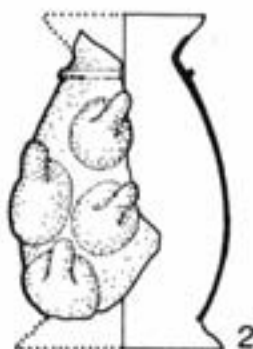

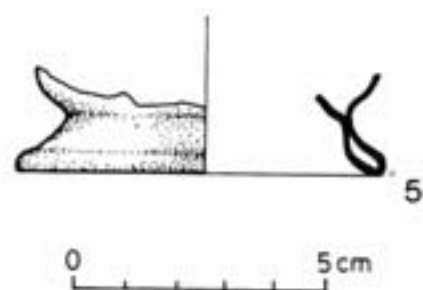
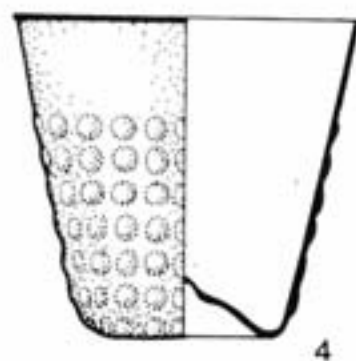
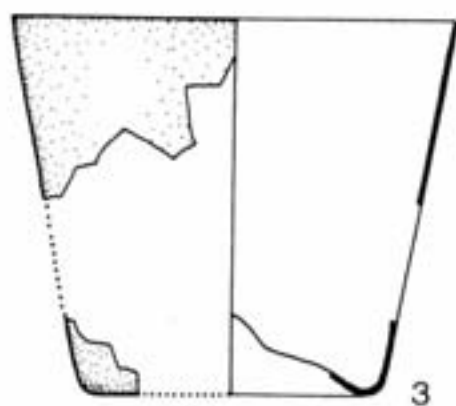
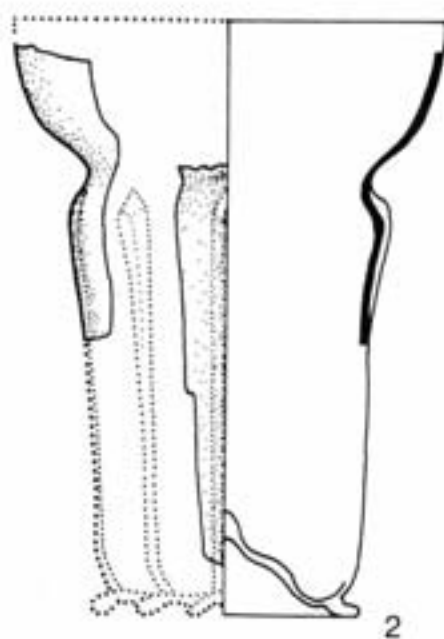
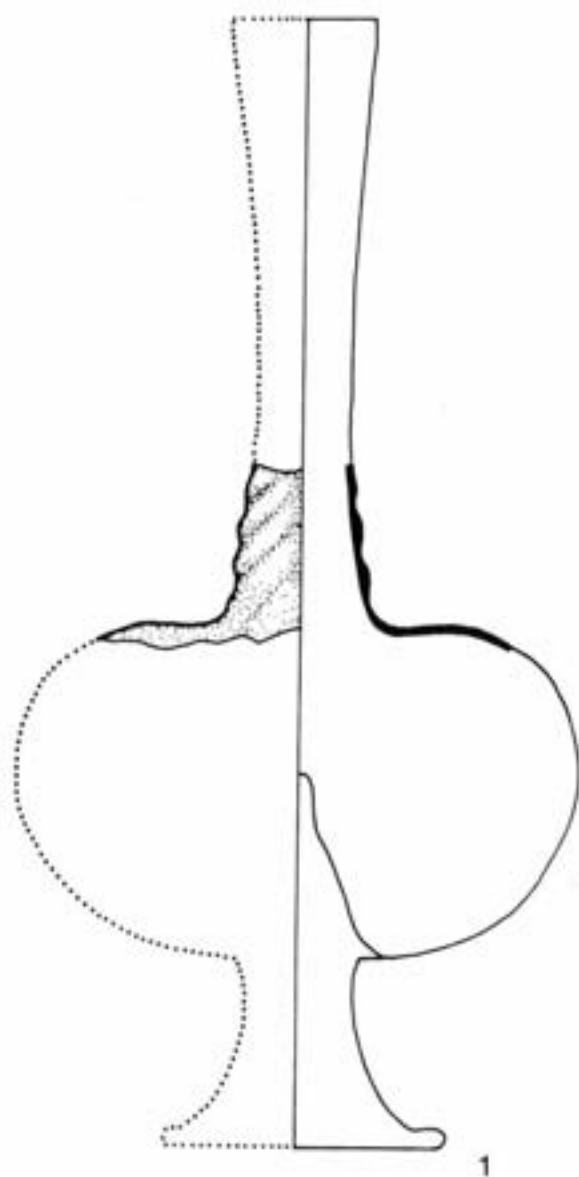
0 5cm

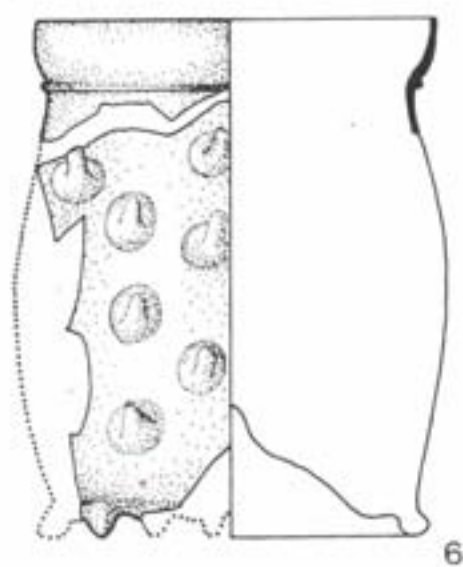
NYÉK

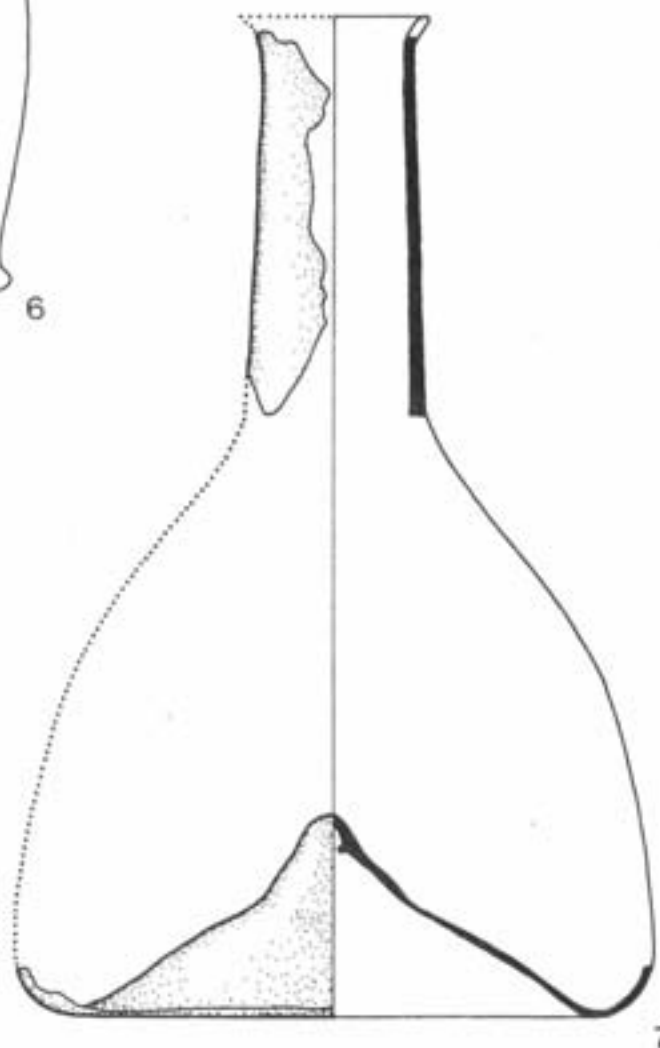
0 5cm

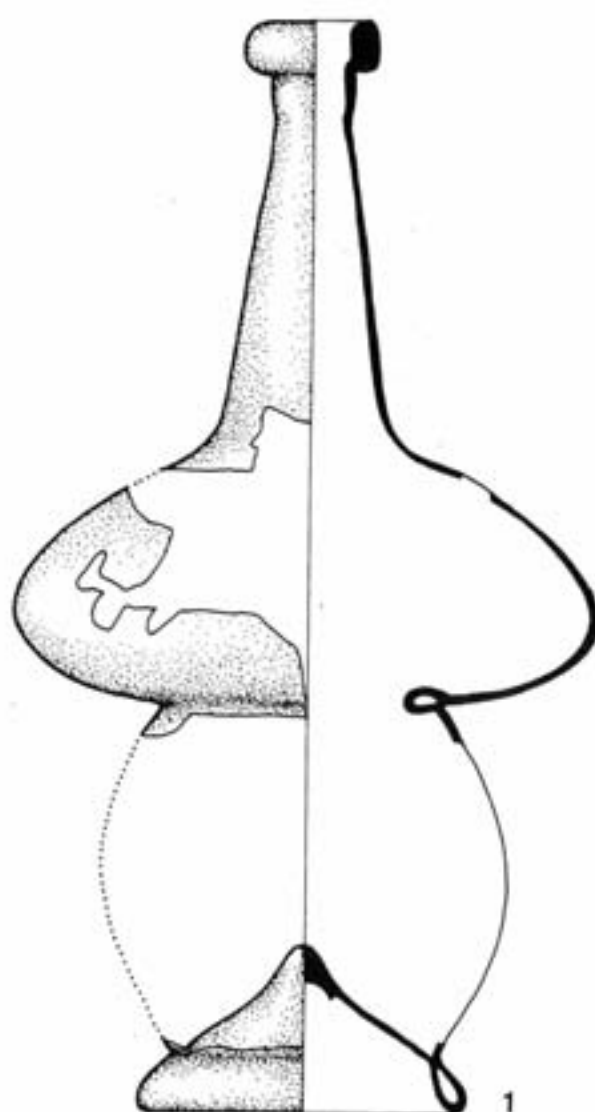
6

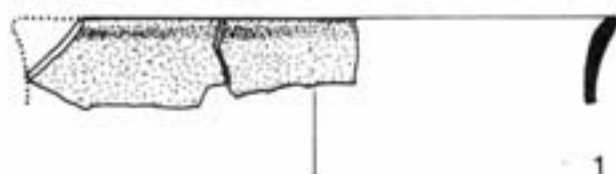
7

0 5cm

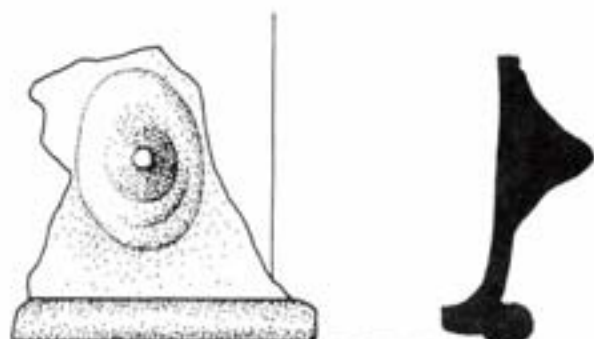
ÓBUDA

0 5 cm

1

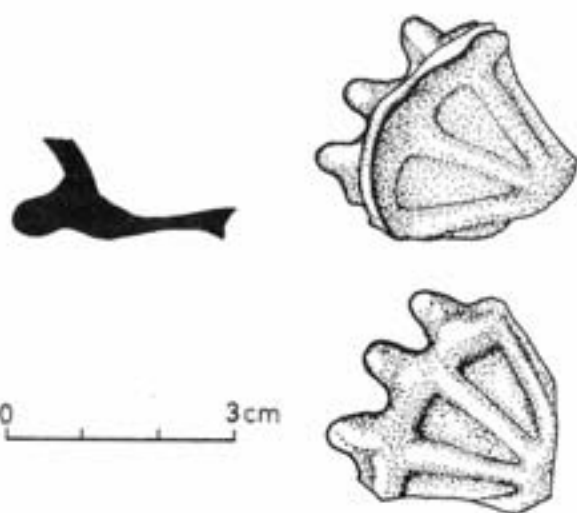
2

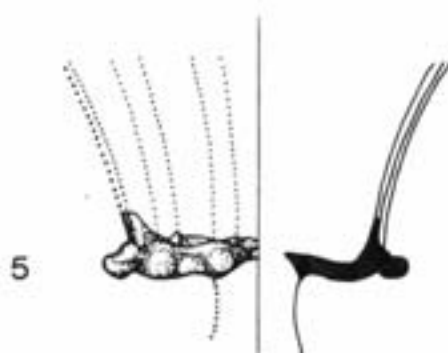
3

4

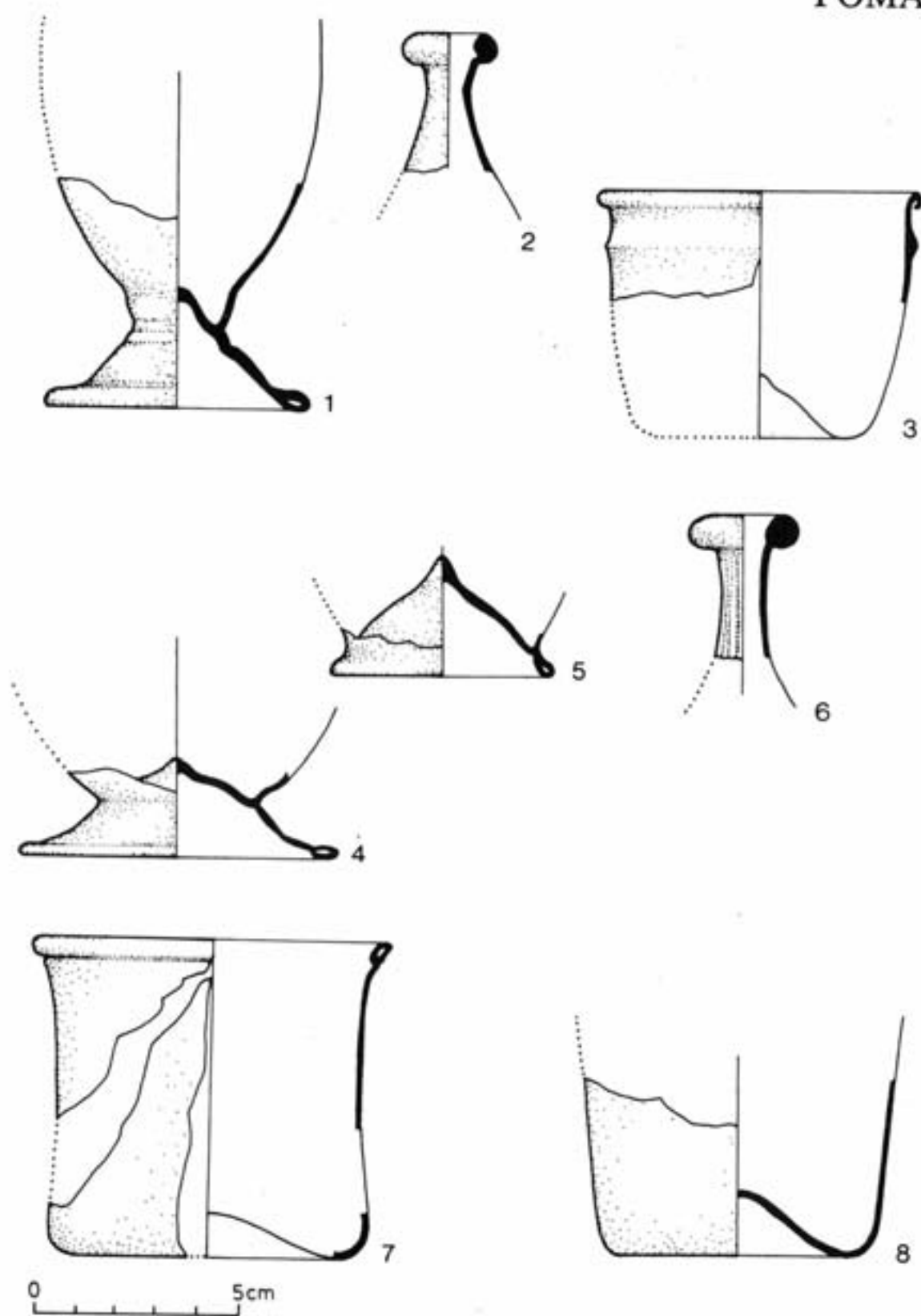

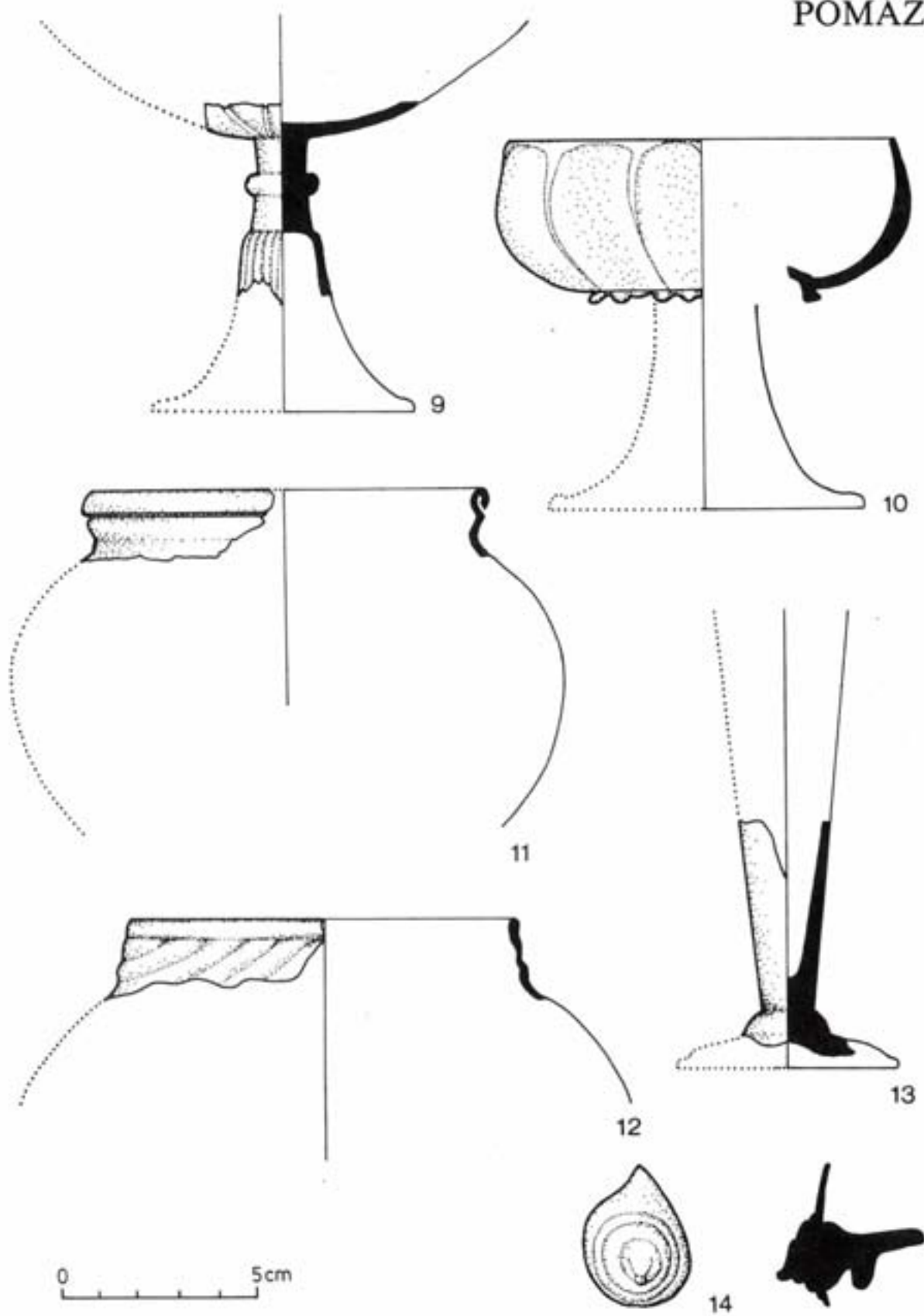
0 3cm

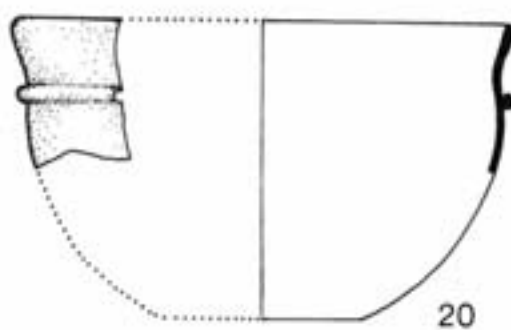
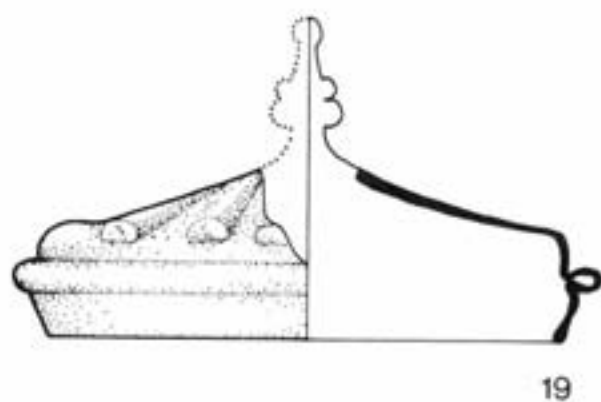
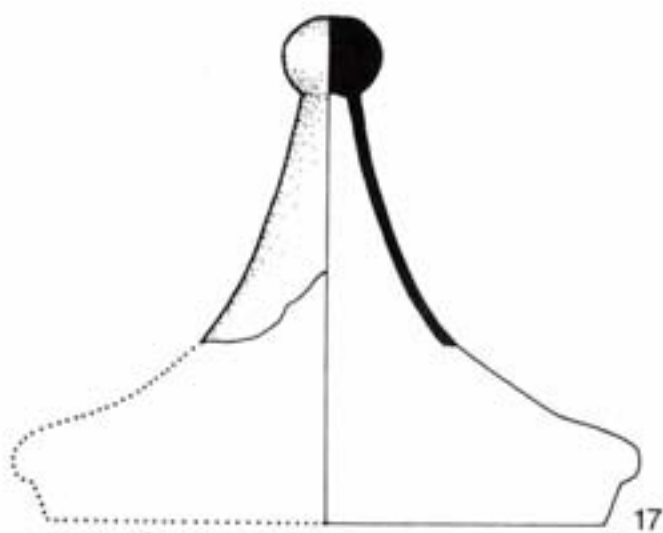
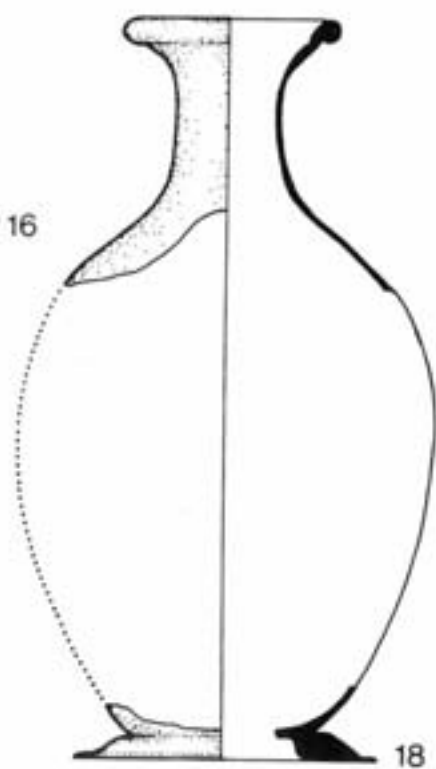
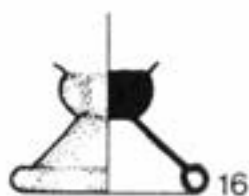
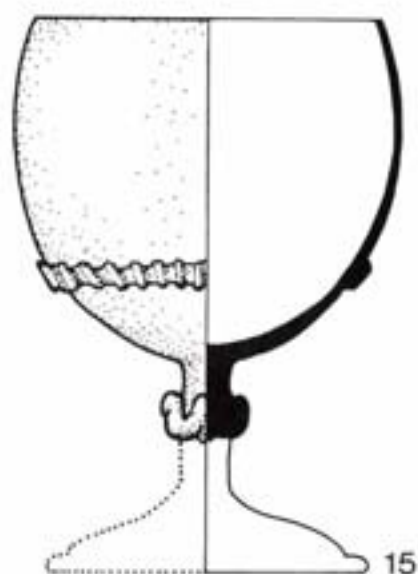
5

0 3cm

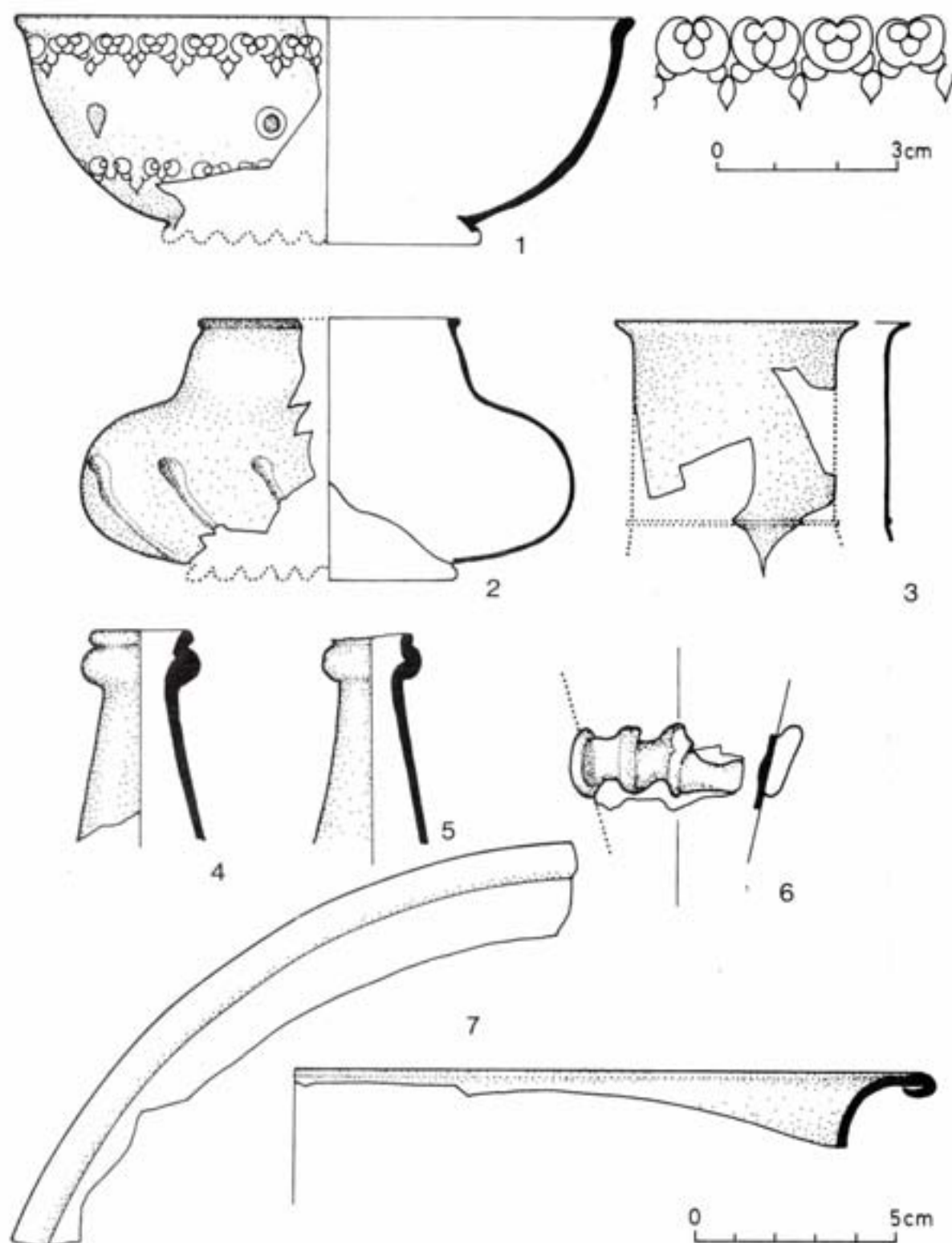

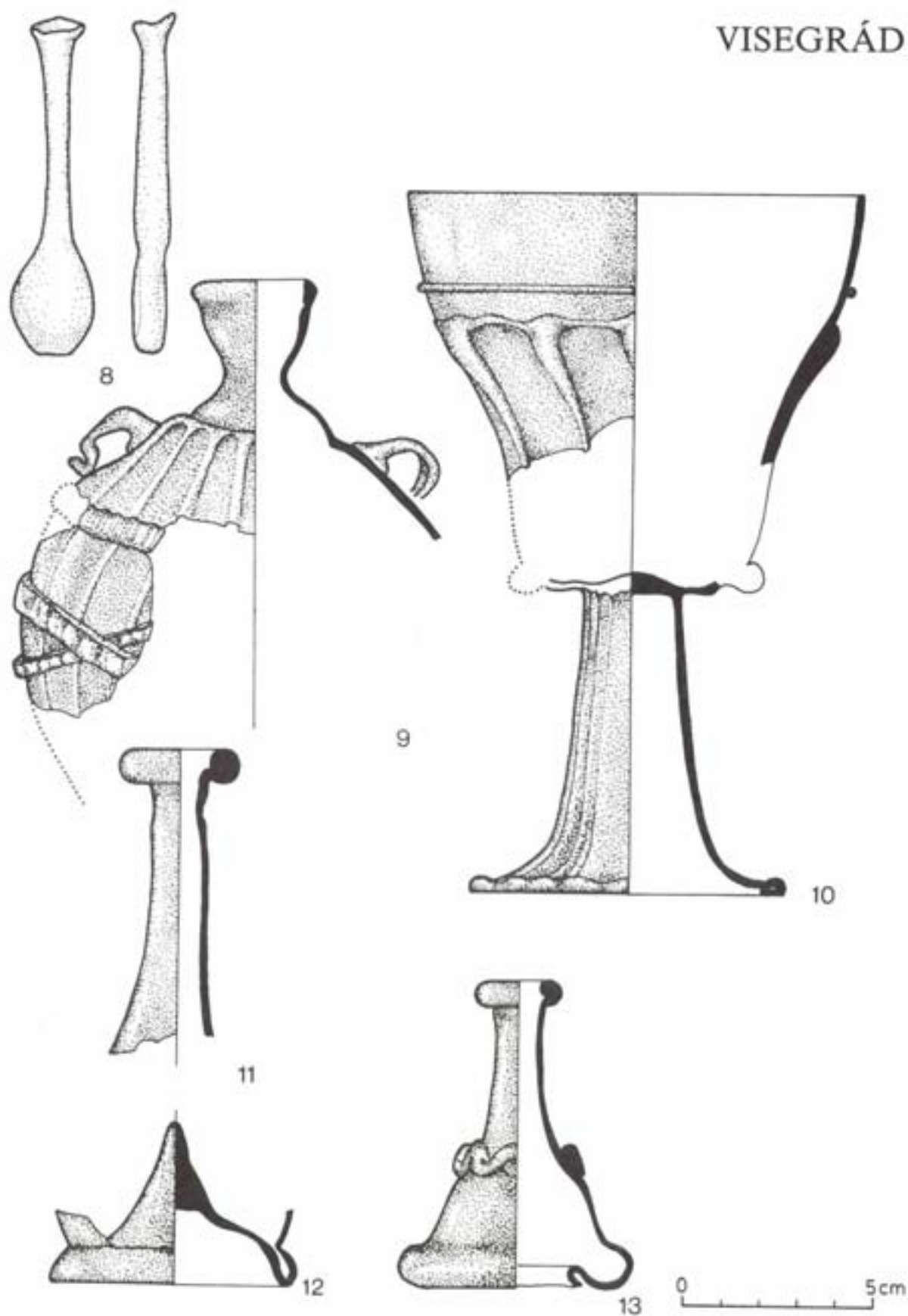
55. kép

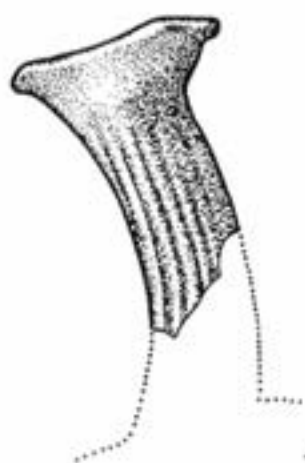

0 5cm

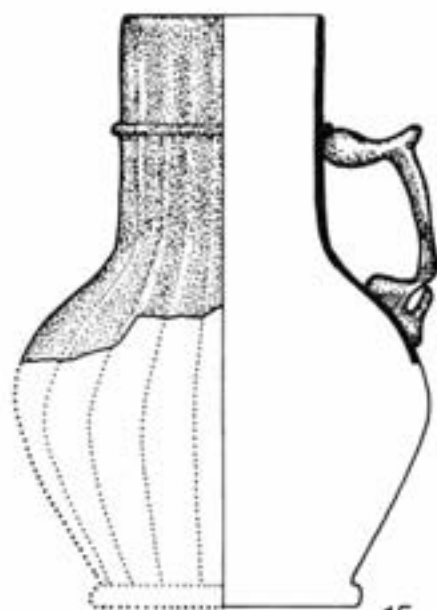

57. kép

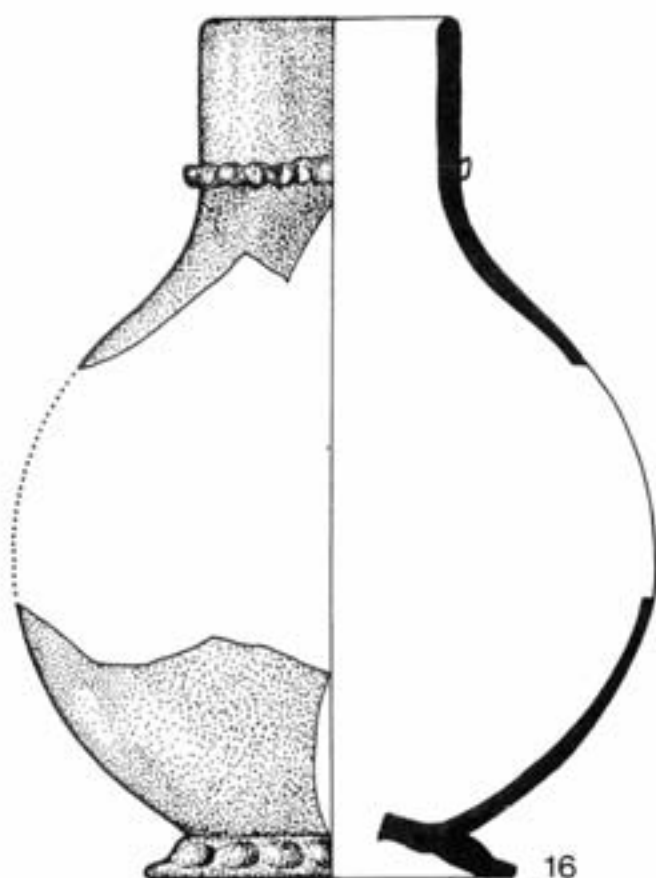

14

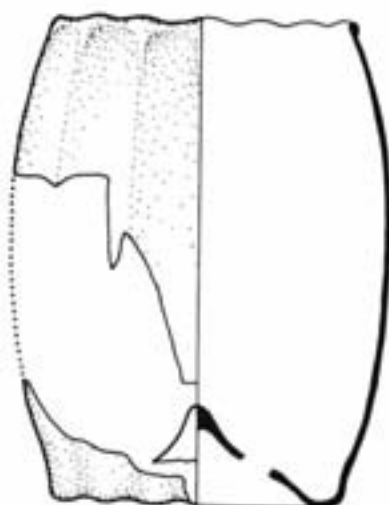
15

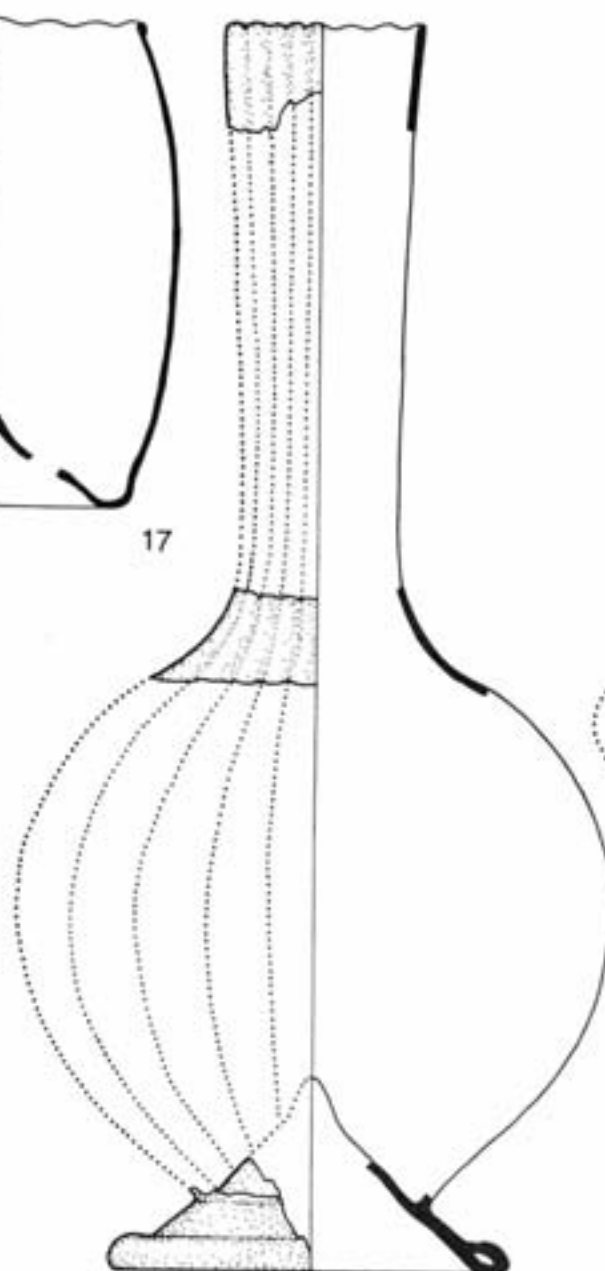
16

0 5cm

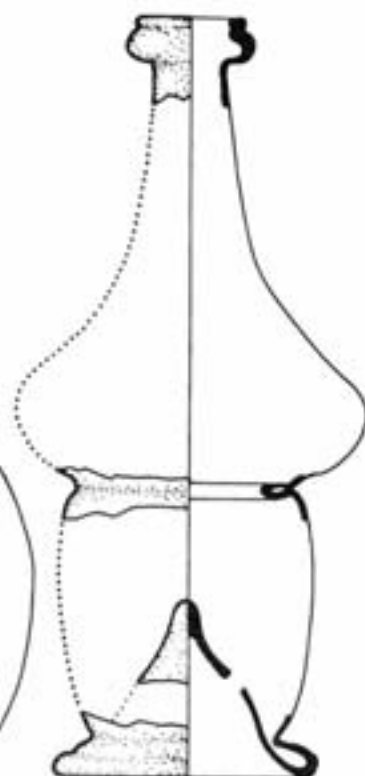
VISEGRÁD

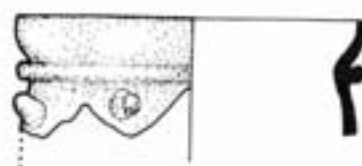
17

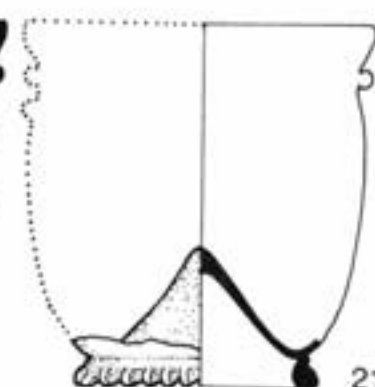
18

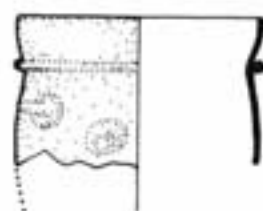
19

20

21

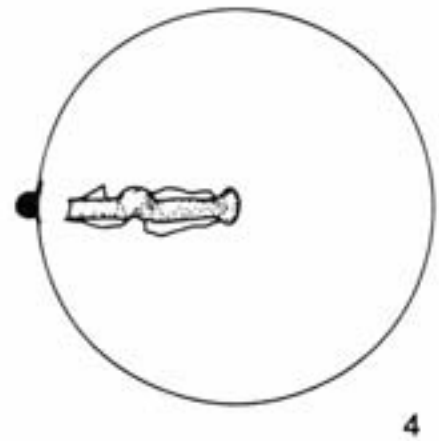
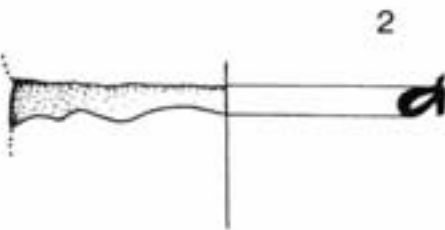
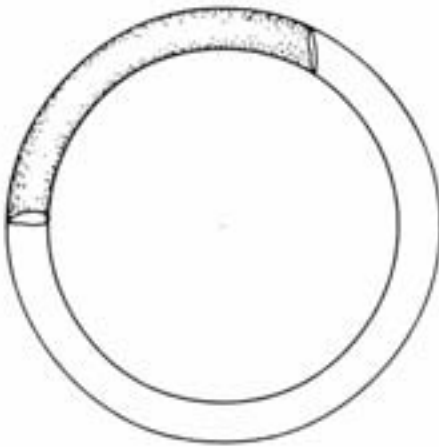

22

0 5cm

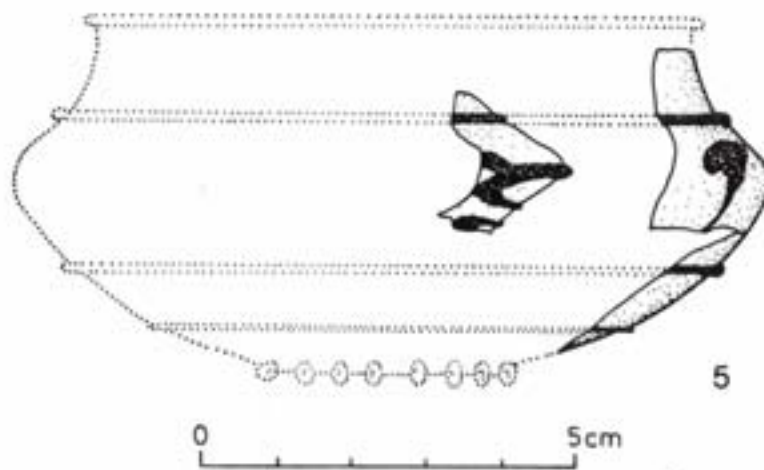
60. kép

MENDE-LEÁNYVÁR

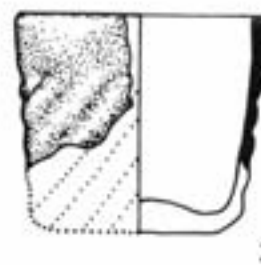
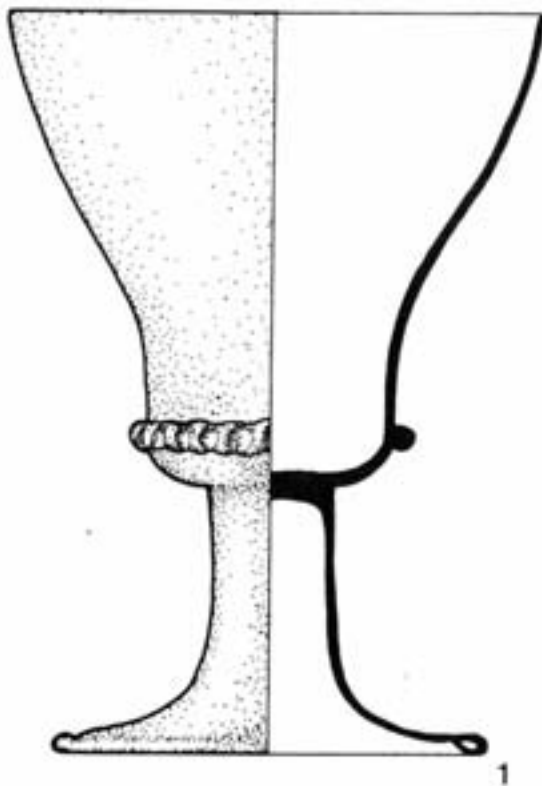

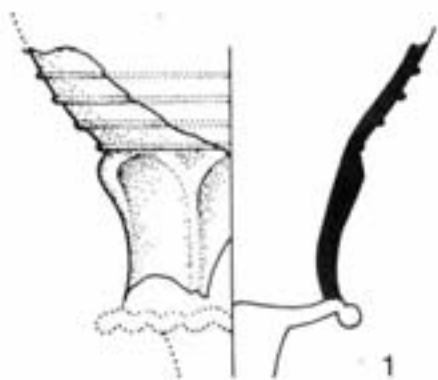
0 5 cm

MENDE-LEÁNYVÁR

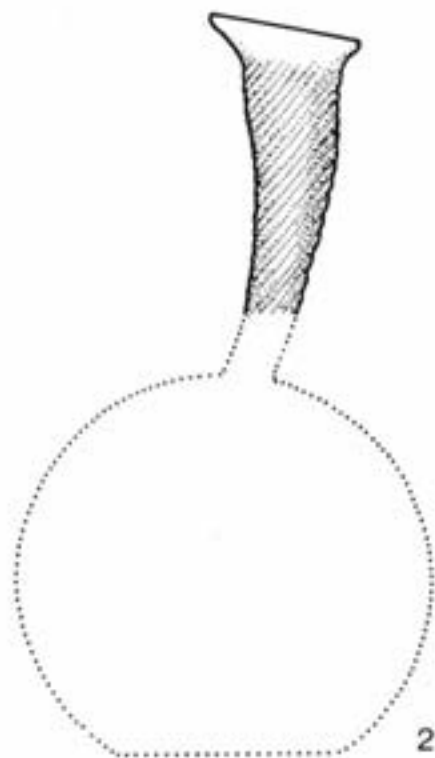

BÁTMONOSTOR

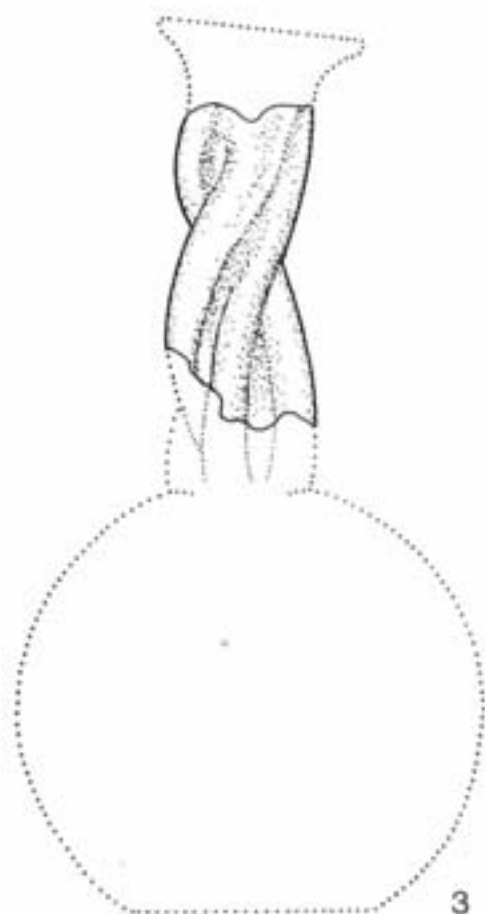

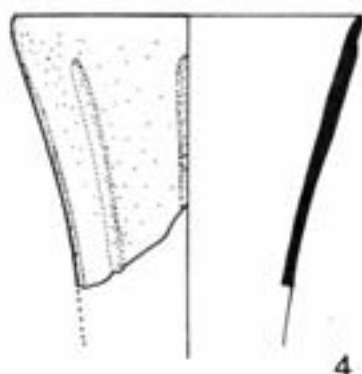
1

2

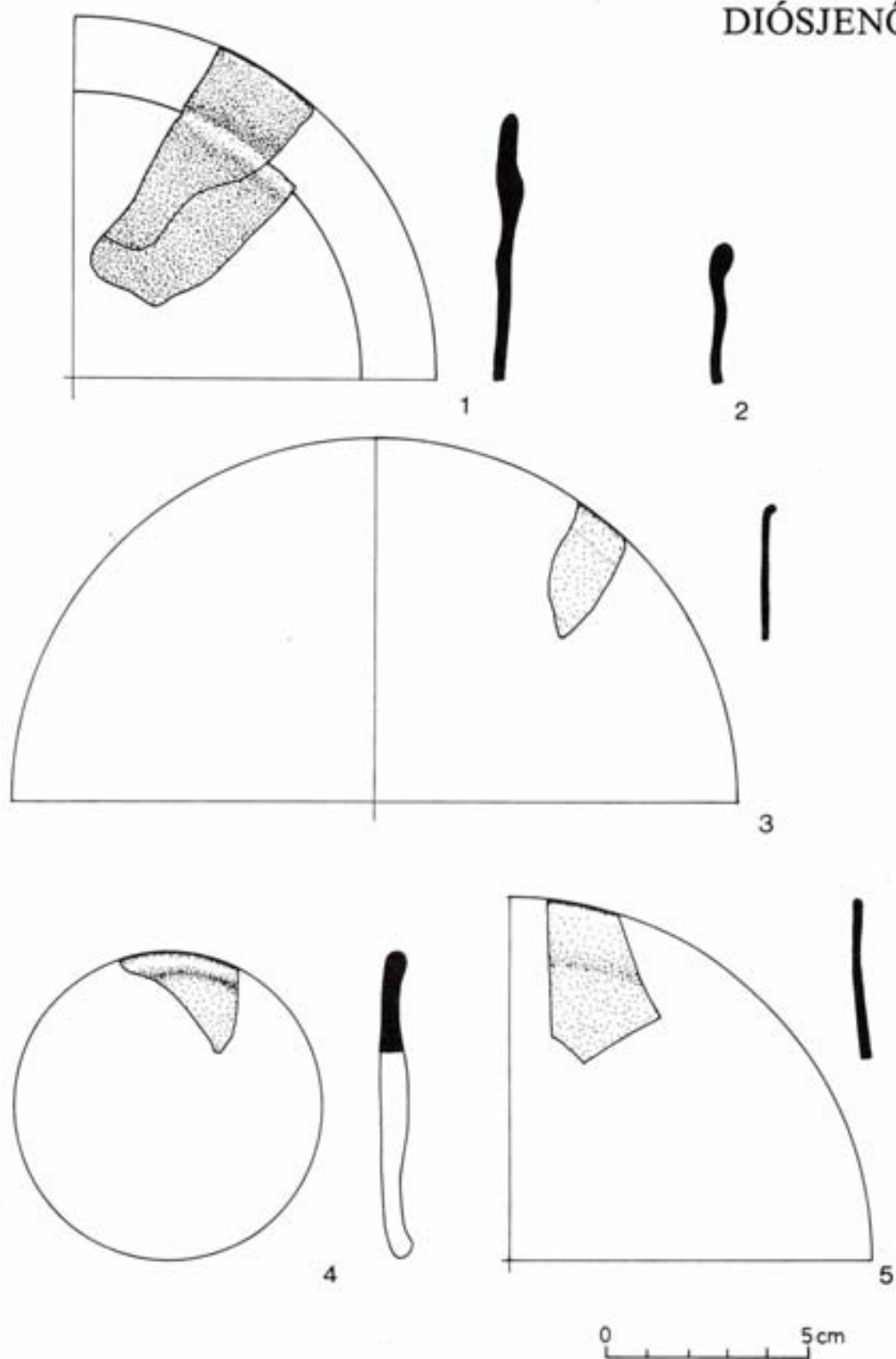
3

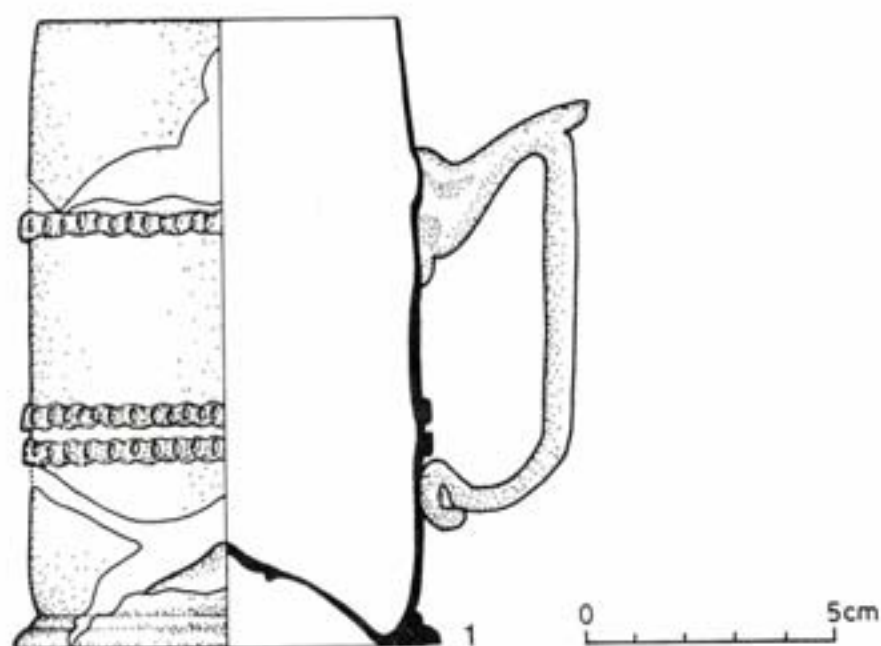
4

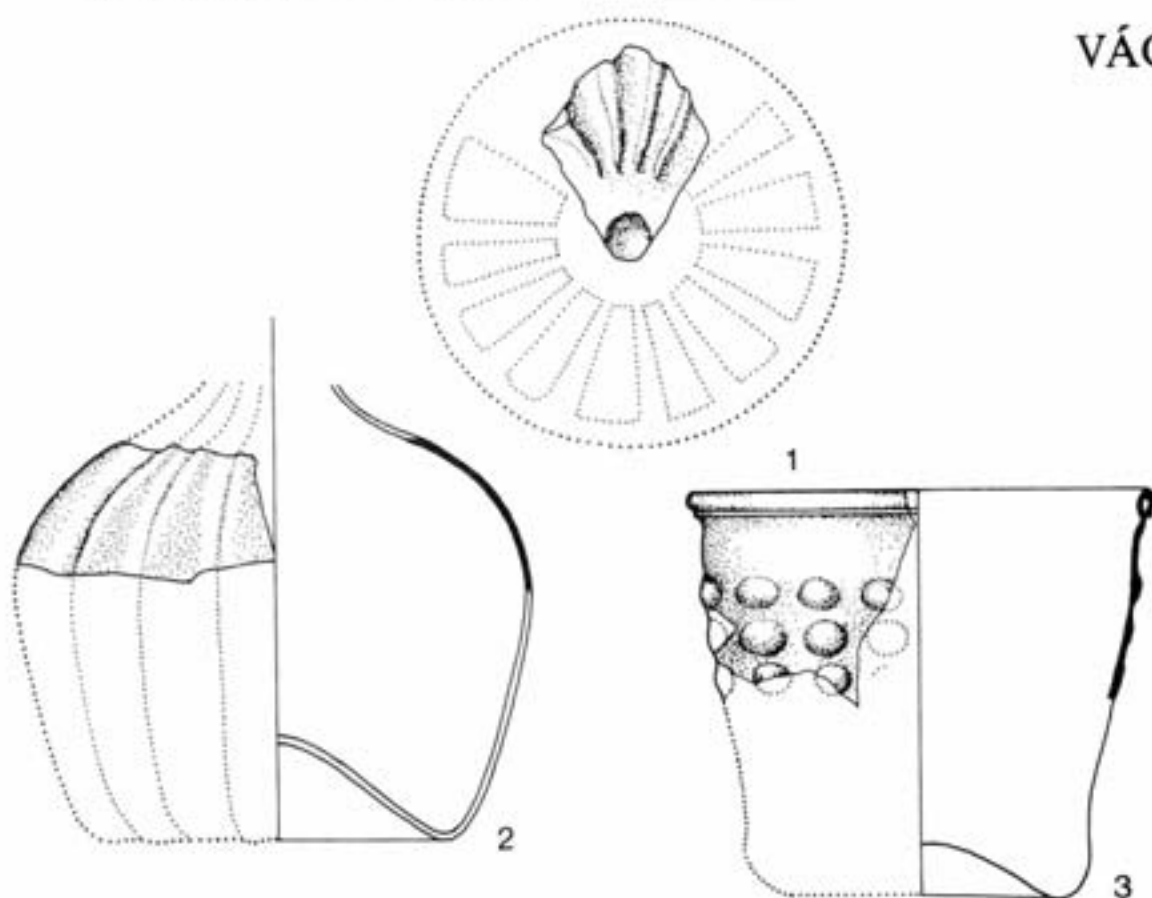
DIÓSJENŐ

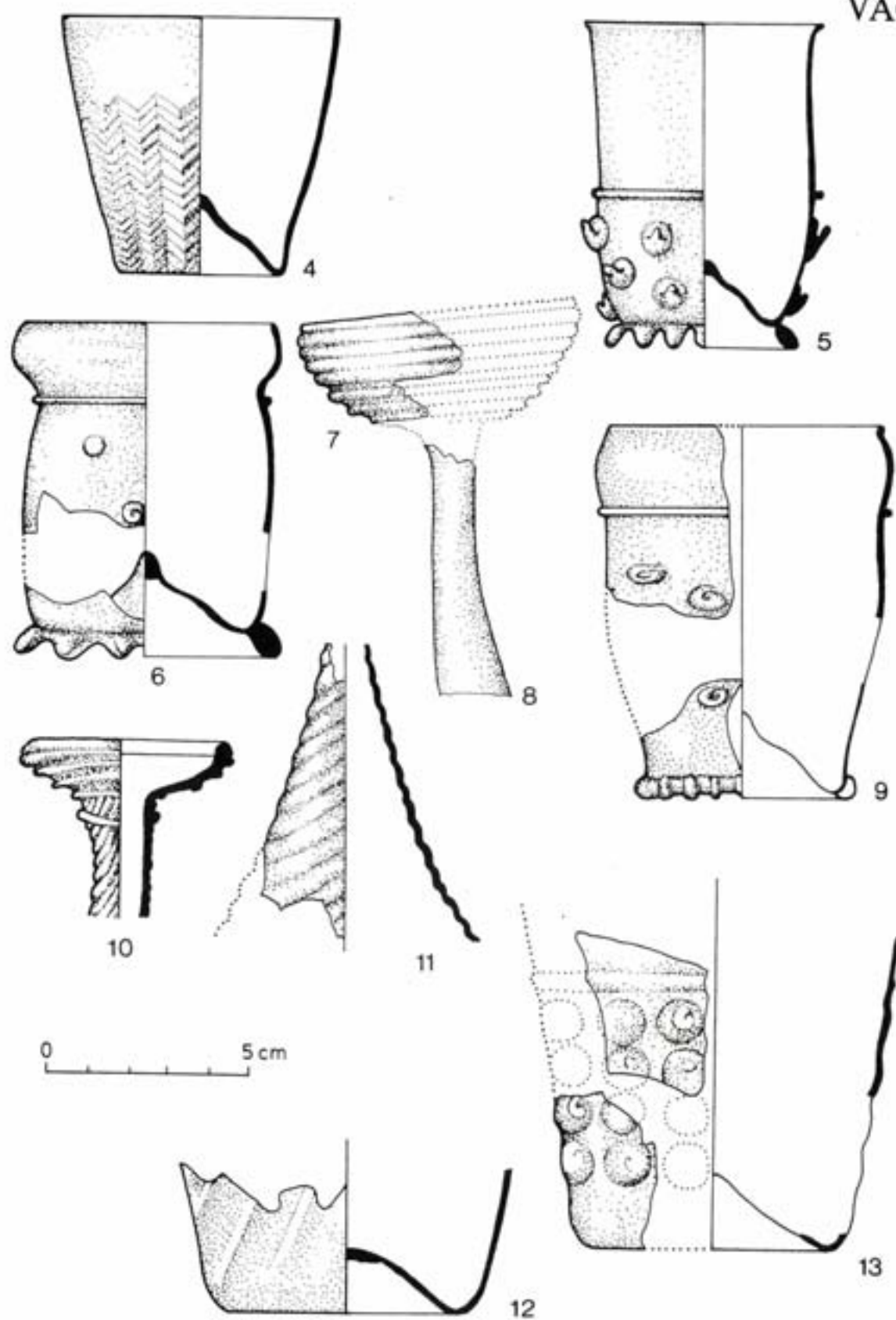
64. kép

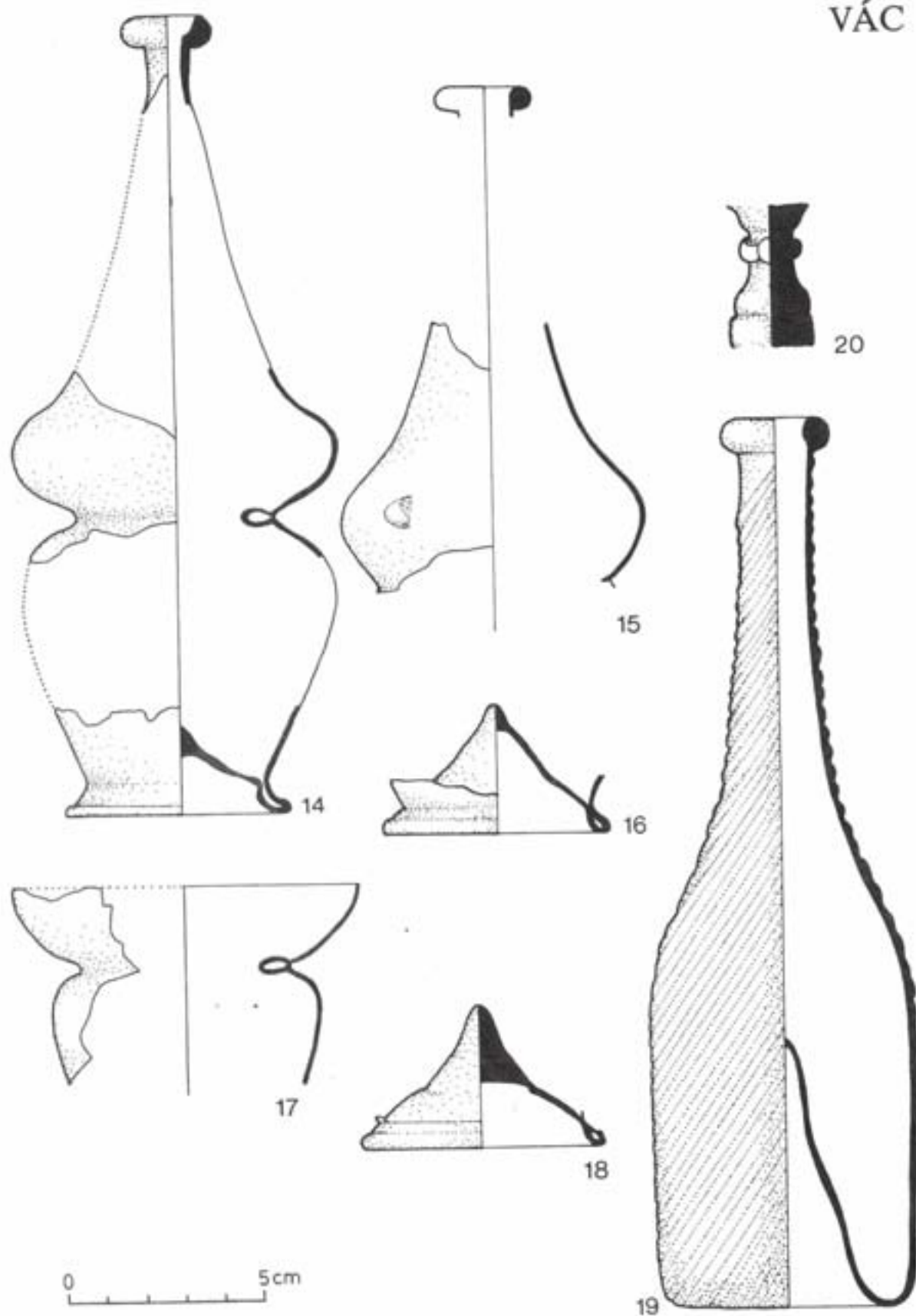
VÁC

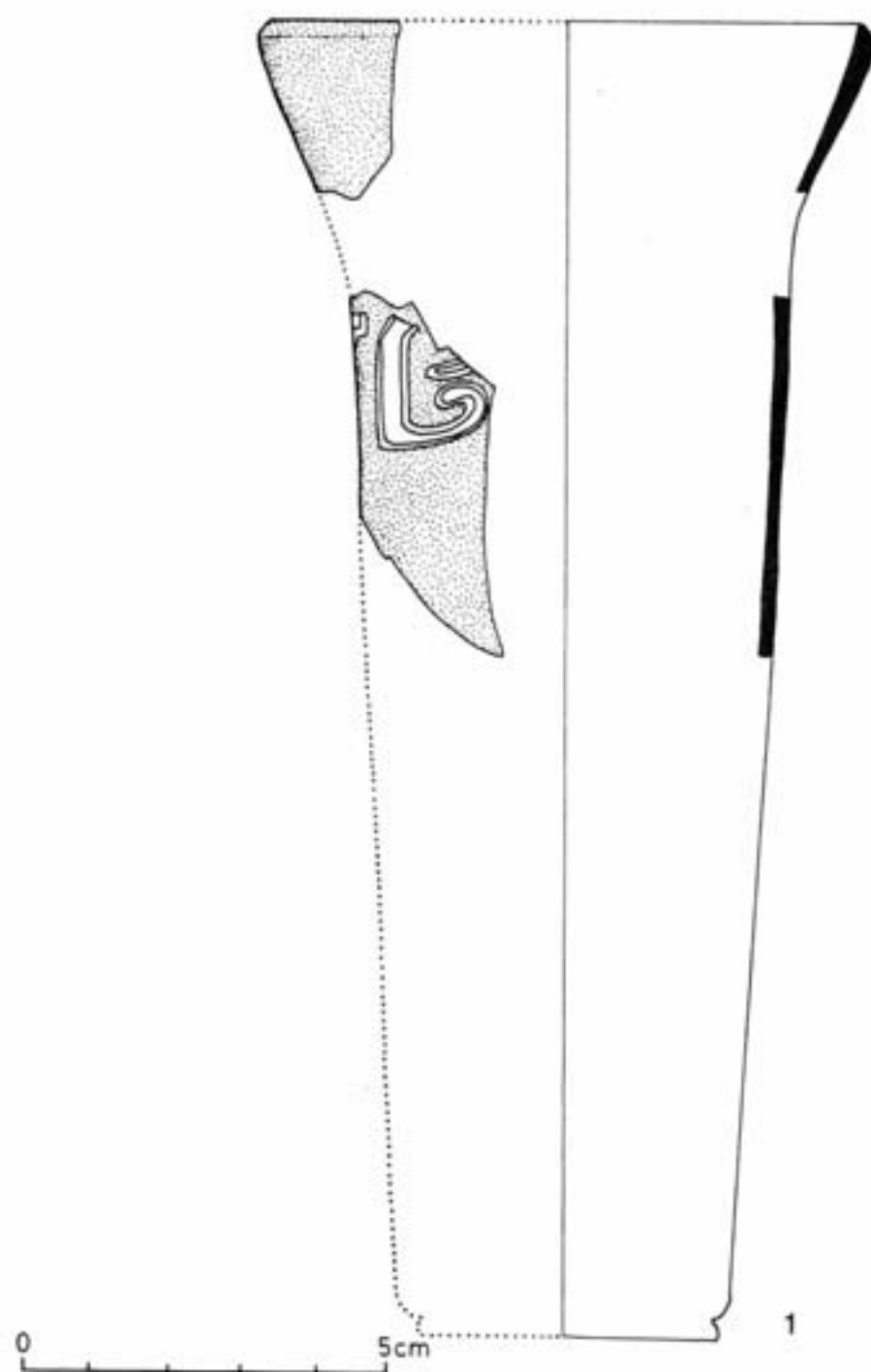

VÁC

66. kép

Kiadja a Budapesti Történeti Múzeum
Felelős kiadó: dr. Selmeczi László főigazgató
Szerkesztés: Juhász Lehel
Nyomda: Alfapack KFT
Készült 500 példányban

